

MISKOLCI EGYETEM

DOKTORANDUSZOK FÓRUMA

Miskolc, 2010. november 10.

BÖLCSESZETTUDOMÁNYI KAR

SZEKCIÓKIADVÁNYA

Kiadja a Miskolci Egyetem Tudományszervezési és Nemzetközi Osztály
Kiadásért felelős: Dr. Dobróka Mihály rektorhelyettes
Szerkesztette: Feketéné Pál Enikő doktorandusz
Nyomda: ME Sokszorosító Üzeme
Üzemvezető: Kovács Tibor
Nyomdaszám: ME. Tu-100/2011.

ADALÉKOK DE SADE MÁRKI POLITIKAI FILOZÓFIÁJÁHOZ

Barkóczy Balázs

Többféle problémával kell szembenéznie, és többfajta olvasói preconcepcióval kell megbirkóznia annak, aki de Sade márki filozófiai hagyatékával szeretne foglalkozni. Az „isteni márki” ugyanis még mindig viták és (félre) értelmezések keresztüztizében áll. Életműve megítélésének esetlegességét mi sem mutatja jobban, mint az a tény, hogy amíg a szürrealisták az ösztönöket felszabadító automatikus írás egyik korai művelőjét látták benne, és szinte szentként tisztelték, addig a francia felvilágosodás filozófiáiról szóló művekben rendre a „bűnösök” és a „terror szószólói” közt emlegetik, egy lapon olyan, az állami totalitarizmust lelkesen támogató alakokkal, mint Saint-Just.¹ Noha a márkitól mi sem állt távolabb, mint az állami erőszak kiterjesztése és kontroll nélküli gyakorlása, a magántulajdon felosztása, vagy a halálbüntetés, a regényeiben, elbeszéléseiben és pamfletjeiben ábrázolt, sokszor cél nélkülinek tetsző erőszaktól – úgy tűnik – nehéz elvonatkoztatni, és a sade-i szövegeket mint szerkesztett, konceptus egészét vizsgálni.

Ennek megfelelően a Sade-recepció általában három, egymást kizáró preconcepción alapul. Az első szerint Sade bűnös, erotomán és grafomán figura, bomlott elme, aki az írásban éli ki magát. Ez a Sade-értelmezés a vizsgálódás köréből egyértelműen kizárja a filozófiát, és a márki írásait az említésre sem méltó pornográf ponyvairódalom körébe utalja. A második szerint, amely Pierre Klossowskinál nyer először megfogalmazást,² Sade csupán azért ír a bűnről, mert fél tőle, és így tartja távol magától a szörnyűségeket. Ha ezt az értelmezést fogadjuk el, úgy megfosztjuk magunkat annak lehetőségétől, hogy Sade regényeivel mint szépirodalmi szövegekkel foglalkozzunk – hiszen az életmű így nem más, mint elfojtott érzések felszabadítása az írás aktusa által, ami legfeljebb a pszichológusok érdeklődésére tarthat számot.

Harmadik lehetőségként Sade-ot vizsgálhatjuk a felvilágosodás filozófiájának egyik különcként is, aki következetes és koherens filozófiai rendszert hagyott maga után, mely rendszerben a pornográfiának fontos, de lényegét tekintve nem egyértelműen tisztázható szövegszervező szerepe van. Vagyis a kérdés itt már az, hogy a sade-i szövegben a szex a filozófia illusztrációja, vagy pont ellenkezőleg, a filozófia a szex elméleti értelmezése?³ Bár Kalmár György szerint Sade nagyszerűsége éppen abban áll, hogy ezeket a bináris logikájú kérdésfeltevéseket ellehetetleníti,⁴ ugyanakkor sem ő, sem mások nem számolnak azzal a véleményem szerint fontos ténnyel, miszerint a sade-i filozófia a *kéjenc* filozófiája, azé a kéjencé, aki nem a társadalmi törvények szerint, hanem saját ösztöneire hagyatkozva éli mindennapjait. E mostanság divatos harmadik értelmezés cáfolatán keresztül fogjuk tehát bizonyítani a sade-i individuális filozófia inkoherens voltát, valamint a

¹ Ld. pl. *A francia felvilágosodás morálfilozófiája*, vál., szerk., jegyz., utószó LUDASSY Mária, Bp., Gondolat, 1975.

² Idézi: VAJDA Mihály András, *Történetek a gonoszról, a megszállotról és egyéb fenevadakról*, Literatura, 2001/4, 334.

³ KALMÁR György, *Jelentés, materialitás, élvezet (Sade testelméletei)*, Alföld, 2010/9, 86.

⁴ Uo., 86.

szexualitás mint szövegszervező elv társadalomfilozófiai kódként való értelmezhetlenségét.

Sade szövegeiben – mint arra Barthes-tól Fábrián Lászlóig sok mindenki rámutat – a filozofálás tere soha nem nyílt, hanem zárt (egy budoár, egy zárda az erdő közepén, vagy egy minden oldalról megközelíthetetlen kastély), ahová a résztvevők (többnyire nemes emberek, újgazdag kereskedők, vagy papok, akik megtehetik azt, hogy csupán a filozófiának éljenek) elvonulhatnak a konvencionális szabályok igazgatta társadalom elől, hogy létrehozzák a saját szabályai szerint működő mikroközösségüket. Ez azonban – mint Gulyás Gábor megjegyzi – nem jelenti azt, hogy új társadalmi értékeket teremtenének, vagy hogy társadalmi pozíciójukat a filozofálás zárt terén kívül feladnák.⁵ Innen ered a sade-i hősök Janus-arca: Dalville gróf Vienne-ben Justine pártfogójaként lép fel, míg a palotájába nem csábítja, ahol a rabszolgájává teszi; Rodin úr, az orvos meggyógyítja a meggyalázott és megcsonkított Justine-t, miközben pincéjében gyerekeken hajt végre többnyire halálos kimenetelű kísérleteket; Madame de Saint-Ange saját közösségének megbecsült tagja, de a még gyereklány Eugénie-t maga ajánlja fel a kéjencek szórakozására, sőt, élvezettel nézi végig, ahogy tanítványát bátyja után kertésze is szodomizálja. Vagyis mintha a sade-i kéjenc más viselkedési normákat tartogatna a „külső”, és mást saját, „belső” világa számára. Az ott konvencionálisnak számító kódok emitt már nem működnek, vagy máshogy működnek – a hála kategóriája mást jelent a templomban, és megint mást a budoárban, noha a kezdő mozdulat (térdhajtás egy felsőbb hatalom előtt) ugyanaz, csupán a befejezés más (ott többnyire a közös ima, míg emitt orális szex, vagy kínzás – esetleg mindkettő). A sade-i kéjenc csak saját élvezetével törődik, és nem a világgal⁶ - ez a radikális individualizmus a sade-i szöveg fő szervezőereje, a történetek logikájának mozgatórugója. Amiből rögtön adódik a kérdés: ha a politikai filozófia értelmét a közjóról való gondolkodásként határozzuk meg, akkor mit kezdünk az individuum abszolút szabadságát ünneplő Sade-dal, és főleg hogyan értelmezzük a társadalomról, jó kormányzásról és törvényekről írott gondolatait? Magyarul: hogyan függ össze szex és politika, és ugyan mi dolga a társadalommal annak, aki tudatosan a társadalmon kívülre helyezi magát?

Ahhoz, hogy a választ megleljük, a mostanság divatos Sade-értelmezésből legelőször is az összefüggő filozófiai rend ideáját kell elvetnünk. Sade ugyanis nem alkot a budoárok világán kívül is érvényes, koherens filozófiai rendszert, csupán a végtelenségig kiterjeszti és radikalizálja (individualizálja) a természetfilozófiát, mondhatni a feje tetejére állítja Rousseau-t. A természetes állapot nála nem egyfajta idealizált őstársadalmat jelöl, hanem az egyéni ösztönök felszabadítását, a (szexuális) kielégülés elsőbbségének mindenek felett álló törvényét jelenti. Ez a fajta filozófia saját ellentmondásait oldja föl, amennyiben nincs szüksége jól kidolgozott, konceptus szabályokra (Sade ezeket egyébként is gyűlöli), csupán a gyakorlati ész abszolutizálására. Mindebből az következik, hogy: „Nincs olyan cselekedet, akármilyen különösnek ítéli is meg, amely valóban bűnös lenne, aminthogy olyan sincs, amelyet igazán erényesnek lehetne nevezni”⁷, továbbá hogy

⁵ GULYÁS Gábor, *Mindent szabad, ami tilos: A szabadság aszimptótája Sade-nál*, Literatura, 2001/4, 370.

⁶ KALMÁR, i. m., 90.

⁷ DE SADE márki, *Filozófia a budoárban*, Szeged, Lazi, 2001, 41.

„bűn vagy erény – mindez a természet szemében egyre megy”⁸, hiszen „minden törvény egyforma”⁹ (vagyis egyformán rossz) amit ember alkotott, mert nem veszi figyelembe azt, hogy az erkölcs relatív kategória. „Azért vagyunk, mert nem lehet, hogy ne legyünk”¹⁰ – írja Sade a Filozófiába ékelt *Franciák, ha republikánusok akartok lenni, veselkedjetez neki még egyszer!* című pamfletjében, és mintha mindez elég magyarázatul szolgálna arra a világra, amelyben emberi igazságról beszélni felesleges – minden igaz, és mindennek az ellentéte is az.

Az erkölcsön keresztül a sade-i szöveg másik központi eleméhez, a szodómiához jutunk el. Az anális szex, mint a korban büntetendő, de általánosan üzött gyakorlat, Sade-nál a csak a beavatottak számára megízlelhető gyönyör forrása lesz. Justine számos erőszak és megpróbáltatása közepette is szűz marad, hiszen az igazi kéjenc a „hátsó bejáratot” mindig előnyben részesíti az elülsővel szemben; a Lóvát tett elnök Térozé kisasszonya házassága előtt úgy őrzi meg ártatlanságát, hogy szeretőinek csak anális szexet enged; a Filozófia Eugénie-je mindent megkapna egy „normális” házasságban, kivéve ezt – beavatásának és tanításának kitüntetett pillanata, amikor a filozófus Dolmancé (Sade szavaival élve) először „farba fúrja”. Ahhoz azonban, hogy a szodómia mint bűn bűn maradjon (vagyis olyan aktus, amin keresztül a kéjenc megbotránkozást vált ki), a sade-i hősnek paradox módon el kell fogadnia az azt démonizáló keresztény erkölcsöt¹¹ - Danilo Kiš ebben az értelemben beszél a sade-i lázadás paradoxális voltáról, a Semmivel szembeni lázadás értelmetlenségéről.¹²

Azt azonban mind Ludassy, mind Kiš elfelejti, hogy a kéjencek zárt közösségén belül nem létezik semmifajta hierarchikus rend. Ez a közösség ugyanis nem a szabályok irányította többségi társadalom értékrendjével szembeni lázadás céljából létrehozott titkos társaság, amelynek tagjai egymással szolidárisak, hanem hasonló érdeklődésű nőknek és férfiaknak a szexuális aktus időtartamára kötött laza, és bármikor felbontható szövetsége, az árulás lehetőségével (ahogyan a szadomazochista játékok is feltételezik a szerepek felcserélhetőségét). A Nouvelle Justine-ben szereplő Bűn Társasága a legkevésbé sem társaság, még kevésbé testvériség – hacsak nem, mint arra Barthes rámutat, nyelvileg az.¹³ A Filozófiában az első aktus után Dolmancé megtagadja Eugénie-től a további anális kielégülést, a Juliette főhősnője bármikor kész elárulni büntársait egy kis kéj reményében. Az orgiák célja nem a társadalmi rend megdöntése, a beavatottak között nincs semmiféle cinkosság, és a sade-i filozófia értelmében nem is lehet. Sade szabadsága ugyanis az önmagában álló egyén szabadsága, az individuum határain belül kivívott szabadság, aminek nincs társadalmi kiterjedése. A sade-i hősnek szabadságában áll szadistának lenni, embert ölni, gyereklányokat szodomizálni, hiszen a márki szerint: „Ha a társadalom törvényei ellenkeznek a szívünkbe írt törvényekkel, tiszteletük felesleges. (...) Büntény nem létezik, a társadalmi szerződést fel kell bontani. Az

⁸ DE SADE márki, *Illusztrációk és gondolatok a Nouvelle Justine-hez*, Bp., Front, 2000, 114.

⁹ DE SADE, *Illusztrációk...*, i. m. 116.

¹⁰ DE SADE, *Filozófia...*, i. m. 141.

¹¹ LUDASSY Mária, *Fizikai folyamatok és erkölcsi eszmék: Szexualitás és szabadosság Diderot-tól Sade-ig*, Világosság, 1982/12, 774.

¹² Danilo Kiš, *Sade márkiról*, Nagyvilág, 1988/12, 1826.

¹³ Roland BARTHES, *Sade*, Nagyvilág, 1988/12, 1811.

erény éppoly kevésbé létezik, mint a bűn. Minden a természetet szolgálja”¹⁴. Vagyis a szexus a szövegeken működhet egyfajta metafizikai, vagy ontológiai kódként, de mivel atomizálja a társadalmat (hiszen legfőbb emberi törvénné a mindenáron való kielégülést teszi, vö.: „Az egoizmus az első számú természettörvény”¹⁵) nem tud egy koherens társadalomfilozófia alapja lenni.

Jellemzően a márki sem tud mit kezdeni saját politikai fejtegetéseivel. Amíg Sade-nál, mint azt Kalmár György megjegyzi, a „radikálisan eltérő jelentésindexszel rendelkező testrészek és materiák egymás mellé rendelése az élvezet forrása”¹⁶, addig a szövegkohéziót szintén az egymással csak laza logikai kapcsolatban lévő epikus cselekvéssorok leírásának és a pamfletszerűen megalkotott eszme-futtatásoknak ritmikus váltakozása adja. A Filozófia csúcspontján a kéjencek egy, a filozófus Dolmancé politikai gondolkodásának kvintesszenciájaként is értelmezhető röpiratot olvasnak fel, megtörve ezzel a szöveg lendületét, és kiiktatva az addig a különböző élvezetek és tanítások leírására szolgáló párbeszédes formát. A Nouvelle Justine-hez készült vázlatokban Sade göröcsösen keresi a kéjencek filozófiai fejtegetéseinek igazságát illusztráló kis színeseket, amik így egymásra halmozva már inkább komikus hatást keltenek, semmint elborzasztanak: „Bressac az anyja szeme láttára megtosztatja magát, majd megkorbácsolatja anyját, s végignézni”¹⁷ (a morál és a hála értelmetlensége), vagy: „Egy férfi vízbe hajítja az általa nemzett gyermekeket. E férfi mértékletes élete. Harminc asszonyt tart szerájban”¹⁸. Bár olyan is akad, hogy – ironikus módon pont az egoizmus dicséretére – csüggedten bevallja: „Nincsenek ötletek”¹⁹.

Összefoglalóan tehát azt mondhatjuk, hogy a sade-i filozófia nem áll semmivel szemben és semmi mellett, mivel önmagában áll. Tárgya és lényege nem a társadalom tökéletesedése, a jó kormányzás formáinak megtalálása, hanem az egyéni élvezetekben kivívott szabadság, amely önmagát igazolja, pont az azt kísérő kéjérzés által. A sade-i hősök nem akarják megváltoztatni a társadalmat, mivel minden ilyen beavatkozás már erőszak lenne – ami pedig a természetfilozófia sade-i értelmezése szerint halálos bűn, arról már nem is beszélve, hogy értelmetlen. Hiszen a kéjencet – mint mondtuk – nem a világ érdekli, csupán saját kielégülése. A kevesek élvezetét pedig bőven kompenzálja a sokak erénye, és természetes (ha ez a kifejezés Sade kapcsán nem túl obszcén) viszolygása a vérfertőzéstől és gyilkosságoktól – mint azt a Filozófia a budoárban lapjain Dolmancé, Sade márki alteregója kifejti két kikötözéses korbácsolás között.

Sade filozófiája a végtelenné tágított individuum filozófiája, a magány filozófiája. A sade-i hősök ugyanúgy magányosak, ahogy a kitzsított, üldözött, majd bebörtönzött, halálra ítélt, és végül elmeegógyintézetbe hurcolt márki volt egész életében.

¹⁴ DE SADE, *Illusztrációk...*, i. m., 118.

¹⁵ *Uo.*, 120.

¹⁶ KALMÁR, i. m., 88.

¹⁷ DE SADE, *Illusztrációk...*, i. m., 116.

¹⁸ *Uo.*, 117.

¹⁹ *Uo.*

HEIDEGGER SZORONGÁS FOGALMA

Buczkó Zsuzsanna

Martin Heidegger a *Lét és időben* abból indul ki, hogy mi a filozófia vezető kérdése, amely a lét fogalmának tisztázásaként jelenik meg. A létkérdés kitüntetett tárgyakat implikál. Elsőként az ittlét jelenik meg kitüntettként, mivel létmegértő módon van. Felmerül a kérdés, hogy vajon vannak-e olyan kitüntetett tapasztalatok, amelyek e létezőt a maga egészében megnyilvánítják. A szorongás rajzolódik ki, mint amely átvezeti az embert egy másik létsíkra, az egzisztenciális szabadság síkjára. Nemcsak egzisztenciális, hanem ontológiai szempontból is kitüntetett a szorongás, mivel felőle értelmezhető az ittlét létszerkezete. E probléma azonban szorosan összefügg azzal, hogy az ember mit kezd a saját egzisztenciájával.

Meg kell tehát különböztetni a kitüntetettség két típusát. Az első esetben az ittlét módszertani kitüntetettségéről van szó, amely a filozófia – pontosabban a fenomenológia – szempontját jelenti, hiszen Heidegger fő célja a *Lét és időben* egy fundamentálonológia kidolgozása. A második az egzisztenciális sík, mely esetében az ember számára azért fontos a kitüntetett diszpozíció, mert feltárul előtte egy tartalmasabb, autentikus élet lehetősége.

FENOMENOLÓGIAI SÍK

Fenomenológiai szempontból nézve Heidegger számára az első kitüntetett probléma a létkérdés. A tudományban – a hétköznapi élethez hasonlóan – magától értetődőként használják a lét fogalmát. Mivel mindenki érteni véli, ezért eddig senki sem vállalkozott még arra, hogy tisztázza. Heidegger szerint kialakult három előítélet, amely közül egyik sem bír relevanciával, hiszen a problémát csupán félreteszi, de nem oldja meg. A létet a legáltalánosabb fogalomnak tekintik, így elvileg nem szükséges megmagyarázni. Heidegger szerint viszont a lét túl van a nemszerű általánosságon, így mint lényegileg más, magyarázatra szorul. Mivel abszolút általánosnak tartják, úgy gondolják, hogy definiálhatatlan is egyben. De pontosan az előbbi okból kifolyólag szükség van a definícióra, bár az valóban igaz, hogy nem definiálható oly módon, hogy egy létezőt tulajdonítunk neki. Ebből azonban az még nem következik, hogy ne ragadhatnánk meg a fogalmat, hanem csak az, hogy más módon kell eljárunk, mint ahogyan eddig tettük. A lét fogalmának magától értetődősége már az előbbi két probléma alapján is kétséges. Valóban igaz az, hogy értjük a „boldog vagyok” kifejezést, de ez csak azt bizonyítja, hogy alapvetően létmegértésben élünk, tehát a lét az emberi létezés számára konstitutív, ám ez még nem magyarázza meg a lét fogalmát, sokkal inkább megköveteli a mélyreható vizsgálatát.

Azonban az, hogy eddig még senkinek sem sikerült tisztázni a lét kérdését, még nem jelenti azt, hogy e probléma kitüntetett jelentőségű lenne. Azonban Heidegger szerint, ha a létezőkről bármilyen kijelentést szeretnénk tenni, szükségünk van arra, hogy előbb meghatározzuk, mit is értünk pontosan lét alatt. Így egy minden tudományt megelőző tudománynak kell, hogy feladata legyen e

problémakör vizsgálata. E kitüntetett tudomány a fundamentálonológia, amely később a regionális ontológiák alapjául szolgálhat majd.

Az, ami a fundamentálonológiát kitüntetetté teszi, nem csupán a lét, hanem a létező is, melyet a léte felől kérdezzük ki. Heidegger a létezőket létükhöz fűződő viszonyuk alapján két csoportba sorolja, így megkülönbözteti az ittlét-szerű és a nem ittlét-szerű létezőket. A két típus közötti lényegi különbség az, hogy az ittlét viszonyul a saját létehez és e létviszonyban valahogyan megéri magát, ellentétben a kézhezállókkel és kéznéllevőkkel, amelyek mint használati tárgyak egy eszkegésben nyerik el valódi értelmüket. Az ittlét tehát azért kitüntetett létező, mert létében egzisztencia határozza meg és mindig arra való tekintettel érti meg magát, hogy önmaga legyen-e vagy sem. Tehát az „ontikus kitüntetettsége abban rejlik, hogy ontológiai értelemben *van*”¹.

Fenomenológiai szempontból tehát kitüntetett a lét problémája, az ittlét és mindenekelőtt a fundamentálonológia. Mivel Heidegger egy olyan tudományt szeretne létrehozni, amely képes a lét fogalmának a tisztázására, szüksége van egy olyan létezőre, amelyet saját léte felől ki lehet kérdezni. A kikérdezés módszere a fenomenológia, amely „annyit tesz: [...] önmagából láttatni azt, ami önmagát megmutatja, úgy, amint saját magából megmutatkozik”².

EGZISZTENCIÁLIS SÍK

Heidegger szerint a szorongás egy alaphangoltság. Az eredeti, német kifejezést elemezve talán közelebb kerülhetünk a fogalom mibenlétehez. Grundbefindlichkeiten, tehát egy olyan alapvető módot kell ez alatt értenünk, ahogyan magunkat találjuk valahol. Ez a valahol a világ, amely körülvesz bennünket. A szorongás tehát alapvetően meghatározza az embert és ennek eredményeképpen kitüntetettséggel bír. Azonban e kitüntetett jelleg nem nyilvánvaló első látásra, hiszen az ember nem gondolja magáról, hogy alapvetően szorongó lenne. Milyen értelemben vett kitüntetettségről van tehát szó?

Heidegger úgy gondolja, hogy az ember a hétköznapi életben nem önmaga, mert nem saját maga választotta a sorsát, hanem belesodródott. Hiányzik az egzisztenciális alappozíció, amely során az ember az énjét önmaga alapjává teszi. Az emberi élet célja, hogy az ittlét választása önmagára irányuljon. A szorongás állapotában ébred rá az ittlét a saját otthontalanságára, amely azt jelenti, hogy otthontalannak érzi magát „saját magában”, azaz szembeül a ténnyel, hogy valójában más, mint amilyennek a hétköznapi életben lenni kényszerül. Heidegger a szorongás megélésének fontosságát hangsúlyozza, mivel ekkor dőbben rá az ember a saját végességére. Arra, hogy a léte nem szükségszerű. Ekkor az ittlétnek lehetősége nyílik visszamenekülni az akárkibe és nem gondolni a halálra. Azonban lehetősége nyílik önmaga választására is, amely így a lehető legnagyobb létlehetőség. Heidegger a szorongásban meglátja az emberi létezés legmagasabb rendű pozitívumát, de az önelvesztés lehetőségére is figyelmeztet, mivel meghagyja az ittlét számára a döntés szabadságát.

¹ Martin HEIDEGGER, *Sein und Zeit*, Tübingen, Max Niemeyer, 2006, 12.

² *Uo.*, 34.

Tehát a szorongás azért kitüntetett diszpozíció, mert tudatosítja az emberben, hogy nem arra ítéltetett, hogy létezőkkel foglalatostkodjon, hanem, hogy beteljesítse önmagát. Ezért a szorongást nem a köznyelvben használt jelentésével kell felruházni, hanem meg kell látni benne az ittlét legnagyobb lehetőségét.

A szorongást és a félelmet gyakran szinonimaként kezelik, de Heidegger a kettőt élesen elválasztja egymástól. A félelem esetében az ember menekül attól, ami fenyegeti. Mindig konkrétan meghatározható a tárgya: „»amitől« a félelem fél, az egy világon belüli létez/ő és »amit« félt, az ittlét maga”³. A szorongás azonban egészen más. Nem kötődik tárgyhoz. Ha szorongunk, akkor átjárja a lényünket ez az érzés, de nem tudjuk pontosan, hogy mitől. Egyszerűen csak, ahogyan ő fogalmaz „otthontalannak érezzük magunkat”⁴. „A szorongás mitől-jét az jellemzi, hogy a fenyegető *sehol nincs*”⁵. A sehol nem azt jelenti, hogy nincs. Sokkal inkább arra utal, hogy szorongat bennünket, tehát valamennyire jelen van, de nincs egy határozott hely, ahol lenne. Ez a meghatározhatatlan, mégis „valóságos valahol” maga a világ. De miért szorong az ittlét a világtól? A szorongás folytán az ittlét teljesen én-nélküli lesz, és átérzi a saját jelentéktelenségét. Ilyenkor a világ, mint Világ tolakszik az ittlét elé. Ami ekkor fenyegetettséggel tölti el, az a világ kézhezállóságának lehetősége. Az ittlét tehát azért szorong, mert bele van vetve a világba és ez ellen nem tud mit tenni. Az ember nem gondolkozik el nap, mint nap azon, hogy van. Azon pedig végképp nem, hogy lennie kell. A világba való belevetettségből nem lehet egyik pillanatról a másikra kilépni. Emiatt egy alapvető szorongás van az emberben. E szorongás azonban nem negatív, mivel ha nem szoronganánk, nem lennék tudatában a létünk lehetőségeinek. Heidegger úgy fogalmaz, hogy „[a] szorongás [Sichhängsten] tárja fel eredeti és közvetlen módon a világot, mint világot”⁶.

Nem csupán az, amitől, hanem ami miatt az ittlét szorong, szintén a világ, pontosabban a világban-benne-lét. A szorongás állapotában az ember magára van utalva. Nem értheti meg magát a külvilágból, mert arra van kényszerítve, hogy szembesüljön a létlehetőségeivel. Ennek azért van nagy szerepe Heideggernél, mert a létet lehető-létként [Möglichkeitsein] definiálja, amely azt jelenti, hogy az ember előtt mindig lehetőségek halmaza áll és ezek közül kell választania. Amikor az ittlétre rátör a szorongás, akkor szembesül igazán önmagával és azzal, hogy hiába veszi magát körbe sok kézhezállóval, végső soron egyedül van.

A félelem és a szorongás közötti lényegi különbség az, hogy a szorongás az egzisztenciát érinti, a félelem pedig csak a kézhezállók és kéznéllevők csoportját. Tehát a félelem csak részterületeket tár fel és a világot illetve „az ittlét létét [...] csak valamilyen ismeretlen értelemben engedi együtthangzani”⁷. Ezzel szemben a szorongás „az ittlét létét valamiként »minden vonatkozásában« kifejezetten feltárja”⁸ és mivel a félelemmel ellentétben az egészre utal, ezért az előbbi fenoménnel szemben kitüntetett szerepet kap. A félelem csupán megkeseríti az

³ Holger HELTING, *Bevezetés a pszichoterápiás daseinanalízis filozófiai dimenzióiba*, Bp., L'Harmattan, 2007, 81.

⁴ Martin HEIDEGGER, *Mi a metafizika?* = M. H., „...költőien lakozik az ember...”, Bp., T-Twins, 1994, 22.

⁵ HEIDEGGER, *Sein...*, i. m., 186.

⁶ *Uo.*, 187.

⁷ HELTING, *Bevezetés...*, i. m., 83.

⁸ *Uo.*, 83.

életünket, a szorongás azonban esélyt ad számunkra, hogy kilépjünk az eddigi önmagunkat elnyomó létezésünkől és megtapasztaljuk azt, hogy milyen idegen korlátok nélkül, önmagunkként élni.

A szorongás nemcsak a léttel, hanem a semmivel is szorosan összefügg, mivel a szorongás állapotában szembesül az ember a saját semmisségével. Heidegger a „*Mi a metafizika?*” c. írásában a fenomenológiai módszert alkalmazva kérdez rá a semmire, mely szerint a létezőt hagyni kell a saját valójában megnyilvánulni. Először is, ha meg szeretnénk tudni, hogy mi a semmi, ki kell dolgozni a semmire irányuló kérdést. A „Mi a semmi?” kérdéssel az a probléma, hogy a semmit, mint létezőt tételezi, és ezáltal „megfosztja magát saját tárgyától”⁹. A semmi tehát nem tételezhető létezőként, mivel lényegileg nem az, viszont valamiféleképpen mégis „lennie” kell, máskülönben nem kérdezhetnénk rá. Mivel a semmi az ittlétre vonatkozik, ezért elképzelhetetlen, hogy ne valamifajta hangoltságban nyilvánuljon meg számunkra, mivel az ittlét alapvetően hangolt. E hangoltság a szorongás, amely abban különbözik más alaphangulatoktól, hogy feltárja ugyan a létezőt, de hagyja beleveszni a semmibe. A szorongás feltárja az egészet az ittlét számára és meghagyja a szabadságát arra vonatkozóan, hogy megragadja-e önmagát vagy sem.

A semmi mindig a szorongás állapotában a létezőn és a létezővel nyilvánul meg, de ő maga nem létező és nem a szorongás tárgya. A hangoltság ezen állapotában ugyan megnyilvánul a semmi (úgy ahogyan van), de semmi esetre sem tekinthető a szorongás a létező megragadásának. A semmi nem elfedi a dolgokat, hanem egyszerűen úgy hagyja megnyilvánulni őket, ahogyan vannak. Ezt nevezi Heidegger semmitésnek. A semmités olyan eset, amikor a semmi a maga teljes tagadásával utal egy létezőre, és ezáltal, mint egyedít nyilvánítja meg. Mivel a semmi segítségével nyilvánulhat meg a létező, ezért az ittlét már eleve beletartott a semmibe. E beletartottság azt jelenti, hogy az ittlét „már eleve túl van az egészében vett létezőn”¹⁰. Ezáltal az ittlét transzcendens lesz, mivel ha nem így lenne, nem viszonyulhatna semmilyen létezőhöz, így önmagához sem.

Ha a szorongás időbeli kitüntettségét is fel kívánjuk mutatni, akkor az időbeliséget előbb a hangulatok esetében kell belátnunk. Egy hangulat kétféleképpen tud feltárni: tulajdonképpen és nem-tulajdonképpen módon. Első esetben az ittlét odafordul saját magához, ekkor leleplező módról beszélünk, utóbbi esetben azonban elfordul a magától, amely így elleplező jellegű lesz. Noha a két eset lényegileg más, mindkettőben közös az, hogy az ittlét számára csak akkor lehetséges egzisztenciális módon szembesülni a belevettségének hogyan-jával, „ha a jelenvaló lét léte értelme szerint állandóan voltként *van*”¹¹. E voltság alapja nem a belevettséggel való szembesülés, hanem pont fordítva: kizárólag a voltság alapján szembesülhet az ittlét önmagával. A hangulatok így nem vezethetők le az időbeliségből, de „*egyedül az időbeliség alapján lehetnek azok, amik*”¹².

Heidegger szóhasználatában azonban a voltság nem korábbiságot, a jövőbeliség nem későbbiséget jelent. „Az időbeliség a voltságot jelenként őrző-megjelenítő jövőként időzik”¹³. Tehát az ember alapvetően inautentikusan él a

⁹ HEIDEGGER, *Mi a...*, i. m., 17.

¹⁰ *Uo.*, 25.

¹¹ HEIDEGGER, *Sein...*, i. m., 340.

¹² *Uo.*, 341.

¹³ *Uo.*, 350.

világban és a szorongás megnyilvánulásakor szembesül a nem-tulajdonképpeni létezésével. Ekkor a jelenben meg kell értenie saját belevetettségét, hogy ezek után a jövőben autentikusan élhessen.

A szorongásról elmondható, hogy – mint minden diszpozíció – a voltságon alapul. Mivel a szorongás mindig a világban-benne-léttől való szorongás, ezért felmerül a kérdés, hogy jövő konstituálja-e vagy sem. Ha a jövőt az inautentikus várasként értjük, akkor nem. Viszont valamiképpen mégiscsak a jövőnek kell lennie, hiszen felvillan az autentikus lenni-tudás lehetősége. A szorongás olyan hangoltsággként nyilvánul meg az ittlét számára, amely „visszavisz a belevetettséghez, mint *lehetséges megismételhetőhöz*”¹⁴. Így válik láthatóvá a jövő szorongást konstituáló jellege, mivel e diszpozíció megnyilvánulásakor visszaviszi az ittlétet a belevetettséghez, amely mint megismételhető jelenik meg a számára.

A szorongás tehát azért kitüntetett időbelisége szempontjából is, mert a voltságon alapul. E diszpozíció az ittlétet visszaviszi a hátborzongató otthontalanságába és megéri, hogy az teljesen fogva tartja. Ekkor már nem érheti meg magát a világból, mivel a szorongás visszaveszi ezektől a lehetőségektől, azonban éppen ezáltal adja meg neki az autentikus lenni-tudás lehetőségét is. Egzisztenciális szempontból kitüntetett tehát a szorongás, mint alaphangulat, mivel az ittlétnek ekkor nyílik lehetősége önmaga választására, illetve maga az ittlét is, mert az ő jövőjéről van szó.

KONKLÚZIÓ

Összességében elmondható, hogy sikerült felmutatni az ittlét, a lét és a fundamentálonológia fenomenológiai elsőbbségét, illetve egzisztenciális szempontból szorongás alaphangulatának és az ittlétnek a kitüntetettségét. Azt láthatjuk, hogy az ittlét fenomenológiai és egzisztenciális szempontból egyaránt ki van emelve a többi létező közül. Ennek oka, hogy más módon – megértő módon – viszonyul a saját létehez, így alkalmas arra, hogy a létet úgy hagyja megmutatkozni, ahogyan valójában van. Viszont éppen azáltal, hogy viszonyul a saját létehez és e viszonyban „önnön létére megy ki a játék”¹⁵, egzisztenciálisan lehetősége van önmaga megragadására is.

A továbbiakban célom megvizsgálni, hogy az ontológiai és az egzisztenciális sík hogyan és miért kapcsolódik össze egymással, illetve összevetni Kierkegaard rendszerével, ahol az ontológiai perspektíva hiányzik vagy legalábbis kérdéses, hogy hogyan van meg, pótolja-e a hegeli rendszer.

¹⁴ *Uo.*, 343.

¹⁵ *Uo.*, 12.

A MISKOLCI „NAGY ÁRVÍZ”

Feketéné Pál Enikő

Miskolc a 19. században több ízben is az árvíz áldozatává vált¹. Különböző mértékű károkat szenvedett el a város, de egyetlen alkalommal sem végzett akkora pusztítást a természet, mint 1878. augusztus 30-ról 31-re virradóan. A Szinva és a Pece patakok kilépve medrükből soha nem látott pusztítást okoztak. Az anyagi kár milliós, s – egyes források szerint – több mint négyszáz ember lelte halálát; emiatt a későbbiekben csak „nagy árvíz”-ként emlegették.

Ahhoz, hogy megismerhessem a város történetének e részletét, elsősorban a korabeli dokumentumokat kutattam fel. Ezeket a könnyebb áttekinthetőség kedvéért különböző szempontok alapján csoportosítva mutatom be őket.

Mindenekelőtt a korabeli sajtóban megjelent írásokat ismertetem. A Borsod Miskolczi Értesítő 1878. szeptember 5-én megjelent lapszáma tartalmaz két, a témába vágó cikket, az egyik a *Miskolcz september 4. 1878.* címet viseli, amelyet a Borsod szerkesztősége írt. A károkról, a kioltott emberéletekről és veszteségekről szól az írás, záró soraiban adakozásra buzdít,² valamint az is kiderül belőle, hogy egy saját bizottság felállítását tervezik. Ugyanebben a számban jelent meg Bay Bertalan alispán felhívása, melyben az árvízkárosultak segélyezésére buzdítja az olvasókat.³ Az alispán levele szeptember 1-jén íródott, de – egy másik cikkből kiderül – a víz több napra működésképtelenné tette a nyomdát, és emiatt az újság csak napokkal később jelenhetett meg. Az írásban a testvériség gondolata kap főszerepet. A *Borsod Miskolczi Értesítő* későbbi számaiban is foglalkozik még az árvíz kérdéskörével. A témát számos szempontból érintik: a károkról, az adakozókról, a mentési munkálatokról több ízben is beszámolnak.

A korabeli kiadványok alkalmat adhatnak az események más, szubjektív nézőpontból történő megismerésére. 1878-ban, nem sokkal a tragikus események után megjelent egy könyv,⁴ amely leíró jelleggel, és korántsem tudományos alapossággal mutatja be az árvíz lefolyását. Maga a kiadvány tartalmazza az események leírását, illetve két szívet megindító történetet az árvízben elhunyt emberekről⁵ – egy özvegyasszonyról és hét gyermekéről, valamint egy

¹ 1825. június 15., július 9. Pece; augusztus 6. Szinva és Pece; 1827. július 22. Pece; 1835. július 20. Pece; 1837. Szinva; 1845. július 17. Pece és Szinva – minimum 20 halott; 1846. augusztus 19. Pece; 1853. május 8., június 14., 17. Szinva és Pece; 1855. május 19. Szinva; augusztus 14. Pece; 1878. augusztus 30-31. Szinva és Pece – 277 halott; 1878. szeptember 27.

KOVÁCS Péter, *Az 1878. évi nagy miskolczi árvíz*, Magyar Hidrológiai Társaság XXVI. Országos Vándorgyűlésén elhangzott előadás anyaga alapján (kézirat), Miskolc, 2008.

² „Gyűjtsünk házról-házra – ott, a hol a pusztítás még hagyott valamit, könyör adományokat; fogadjuk be azon sok száz és száz szerencsétlen polgártársainkat, ki a pusztta életen kívül mindent elvesztettek. Nélkülözzünk azokért, kiktől a sors mindent, de mindent elrabolt.” ([a. n.], *Miskolcz september 4. 1878*, Borsod Miskolczi Értesítő, Miskolcz, 36. sz., 1878, 1.)

³ „Mélyen meghatott szívvel sietek ennél fogva kérő szöveget intézni Borsod megye minden községéhez, minden egyes lakosához, hogy székvárosunk szerencsétlen polgárainak nyomorát enyhíteni igyekezzenek.” (BAY Bertalan, *Kérő szózat*, Borsod Miskolczi Értesítő, Miskolcz, 1878. szeptember 5., 3.)

⁴ *Miskolcz város végpusztulása augusztus 31-én 1878. felhőszakadás által*, Foster Rezső nyomdája, 1878.

⁵ *A rémes éjszaka Uo.*, 2–9; *Menyasszony és vőlegény Uo.*, 9–14; *Az anya és hét gyermeke Uo.*, 14–16. címet viselik a történetek.

szerelmespárról. A könyv nem titkolt célja elsősorban az adományozási kedv felkeltése és a részvét hangjának megszólaltatása.⁶

A rémes éjszaka című fejezet bemutatja az árvíz napjának időjárását,⁷ majd részletesen kitér a víz okozta pusztításra, konkrét esettel igyekszik alátámasztani az elemi csapás hihetlenségét,⁸ valamint az önkéntes tűzoltók munkájának fontosságát is több ízben taglalja. A pusztítást néhány tény, továbbá több név felsorolásával alátámasztva írja le,⁹ összegzőként az eddig számba vett károkról készít egy listát, amely jól mutatja – ám korántsem teljes mértékben – hogy mekkora anyagi és emberi veszteség érte a várost.¹⁰

Egy évvel később, 1879-ben jelent meg szintén Foster Rezső nyomdájából az a kiadvány, amelyet tartalma miatt tettem a második helyre. Az előbb taglalt kiadványhoz hasonló a felépítése, hiszen először az árvízről olvashatunk benne. *A felhőszakadásról* címmel.¹¹ Olyannyira hasonló a két kiadvány szerkesztése, hogy a bennük szereplő árvízleírás néhány szó megváltoztatásától eltekintve megegyezik. Ugyanakkor a záró gondolatban eltérés tapasztalható. Itt azonban jelentős a különbség: míg a korábban említett kiadvány nem tartalmaz részletes listát a károkról, csupán a károk nagyságrendjéről ír – ebben szerepet játszhat az is, hogy nem sokkal az események után íródott, így hiteles adatok nem állhattak még a szerző rendelkezésére – addig ez utóbbi már konkrét számokat említ. A továbbiakban – a *Miskolc város végpusztulása augusztus 31-én 1878. felhőszakadás által* című kiadványhoz hasonlóan – az árvíz áldozatairól szóló néhány, szám szerint hét novella következik. Ezek egy beteg kislányról, egy csonka családról, két szomszédáról, az öreg Móriczról, az önfeláldozó fiúról, és egy asszonyról és hét gyermekéről szólnak. A legutóbbi tökéletes egyezést mutat a fentebbi kötet azonos című írásával.

E kiadvány célja is elsősorban az adakozásra való buzdítás volt, habár kevésbé direkt módon. Szintén 1878-ban jelent meg egy kötet, amely már a korban is ellentétes érzelmeket váltott ki az olvasóiból. Károly Károly munkája¹² hatásvadász módon, a konkrétumokat nélkülözve ábrázolja az árvizet. Megjelenésekor is sok kritikát kapott a könyv, mégis úgy vélem, vizsgálatra érdemes, hiszen a benne foglalt történetek irodalmi alkotásnak tekinthetők. Hasonlóan a fentebb

⁶ „Édes olvasóm! Ha szived megindult e sorok olvasására, áldozz egy pár krajczárt a miskolci ügyefogyottak számára!” *Uo.*, 16.

⁷ „egész napon át rendkívüli fojtó meleg volt, mely a kedélyekre leverőleg hatott [...] Augusztus 30-án korán nyugodott le a nap sötétes fellegek mögé. A hús szellőnek egy legparányibb fuvallata sem üdíté fel a [...] munkásokat [...] A levegőáramlat egyforma is maradt, melegen fojtó pára nehezedett az egész természetre és a beláthatlan fekete fátyol, mely oly borzasztó jövőt takart el a nyugalomra térők elől, lassan és kisértetiesen lebegett előre-előre. Tizenegy óra még nem volt egészen, a midőn e rémes fátyolt az első hatalmas villám végig tépte és a borzasztó menydörgés [...] viszhangzott a Bikk-hegytől az Avasig. [...] A menydörgés csattogása egyre növekedett, villám villámot ért”. *Uo.*, 2–3.

⁸ „örültnek hiszik őt az ott levő önkéntes tűzoltók, vagy részegnek, a mikor az fuldokolva előadja, hogy menjenek segítségére”. *Uo.*, 4.

⁹ „A pusztulás legóriásibb volt a Jobbágyközben, a Toronyalja- utczában, a Tóth-utczában, a pálinka-piaczon, a Pecze-közben, a forgóhidnál. [...] Pick és Gebauer gyönyörű szobabútorai, besározva mind...” *Uo.*, 6.

¹⁰ „Tény, hogy milliókra megy a kár és százakra a halottak száma. Sept. 1-ig ugyanis a major-udvarba hoztak 93 hullát, melyek közül 43-mat hozzátartozóik reclamáltak; a kálváriára 53 hullát vittek, ezekből reclamáltak 39-et; az izr. kórházba 115 hullá vitetett.” *Uo.*, 8–9.

¹¹ A fejezet címe: *A felhőszakadásról: A miskolci árvíz és áldozatai*, Foster Rezső könyvnyomdája, 1878.

¹² KÁROLY Károly, *Borzasztó felhőszakadás, mely Miskolcz, Eger, Mád városok felett dühöngött, melynek közel 400 ember esett áldozatul*, Budapest, 1878.

tárgyaltakhoz, ebben a kiadványban szintén novellák találhatók, melyek az áldozatokról szólnak, de olvashatunk benne a mentési munkálatokról is.

A következő két munka¹³ – Erdélyi Béla és Wágner János alkotása – irodalmi kiadványnak tekinthető, hiszen tele van a pusztításról, áldozatokról szóló versekkel, novellákkal, valamint fényképekkel. Érdekességük, hogy többször újra kiadták őket, s ezen alkalmakkor a felépítésük is változott. A bennük foglalt szövegeken nem módosítottak, csupán az egyes kötetekben szereplő írások sorrendjén változtattak. Számomra érdekes kérdés, hogy mikor milyen tényezők alapján választották ki az egyes kiadásokhoz a bennük szereplő tartalmakat.

A Wágner János neve alatt 1879-ben kiadott kötet¹⁴ különlegessége, hogy nemcsak irodalmi alkotásokat tartalmaz, hanem ebben található a legtöbb képi anyag: fényképek, karcolatok, képeslapok, karikatúrák, melyek segíthetnek az akkori állapotok helyesebb, teljesebb értelmezésében.

A Szendrei János által írt könyv¹⁵ – ahogyan a címéből is kitűnik – több képi anyagot tartalmaz. A korabeli tudósítások közül ez tekinthető talán a legobjektívebbnek azok közül, melyeket nem hivatalos személyek adtak ki. Szendrei János a kor történetírójához méltó módon, pontosan, hitelesen és részletesen számol be a történekről. Az elbeszélése nélkülöz minden, az előbbi kiadványokban megtalálható történetet az árvíz áldozatairól, helyette a pusztulás mértékét ismerteti nagy alapossággal. A helyreállító munkálatokról is beszámol, valamint név szerint említ több segélyező, valamint számos ismert és kevésbé ismert segítő embert.

Nagyobb, átfogóbb munkája a szerzőnek a Miskolc történetével foglalkozó monográfiája,¹⁶ mely elbeszélő jellegű. Megismerhetjük belőle a város természeti, társadalmi viszonyait, képet kaphatunk az árvíz feltételezett okairól, és pontos leírást ad a károkról, valamint a helyreállító munkálatokról is: „... a városi képviselőteljességgel felruházva megválasztja a vészbizottságot, mely albizottságokra oszolva, kezébe veszi a romok eltakarításának nagy munkáját”... „A torlaszok munkáskezektől hemzsegnek. Itt magának a fáradhatatlan tábornoknak felügyelete alatt, amott az ezredes vezetése mellett, itt országgyűlési buzgó képviselőnk, Horváth Lajos, amott városunk főkapitánya Mihalovits Sándor és a többiek lelkes buzdításai mellett katonák és vidéki napszámosok bontogatják az erősen összevert barikádokat”¹⁷.

Az 1880-as polgármesteri jelentés¹⁸ már a károk teljes felmérése után került kiadásra. Az ebben található adatok feleltethetők meg leginkább a valóságnak, hiszen míg az előző kiadványokban a szerzők a károk teljes ismeretének hiányára hivatkoztak, itt már az árvíz által okozott összes kárnak tudatában lehettek. E tényeket foglalja össze a kötet, s írja le a veszteségeket, mind az emberek, mind az

¹³ ERDÉLYI Béla, *Miskolc gyásza: 1878. augusztus 31.*, Szinay és Társa, Foster Rezső nyomdája, Miskolc, 1879; WÁGNER János, *Miskolc Gyásza 1878. augusztus 31.*, Emlékkönyv, Miskolc, 1879.

¹⁴ WÁGNER, *i.m.*

¹⁵ SZENDREI János, *Árvi képek és Miskolc Gyásza 1878. augusztus 31.*, Miskolc, 1879.

¹⁶ SZENDREI János, *Miskolc város helyirata, természeti viszonyainak leírása és őstörténete*, Miskolc, 1886.

¹⁷ SZENDREI János, *Miskolc Város Története 1800–1910-ig*, Miskolc, 1911, 15.

¹⁸ SOLTÉSZ NAGY Kálmán, *Miskolc város polgármesterének és tiszti orvosainak jelentése az 1879. közigazgatási évről*, Miskolc, Rác Ádám nyomdája, 1880.

ingóságok, ingatlanok, állatállomány tekintetében, valamint szól a pusztítás egészségügyi vonatkozásairól is.

Hasonló hivatalos jelentés az egy évvel korábbi, 1879-es jelentés,¹⁹ amely összefoglalja az árvíz során keletkezett károkat, illetve az árvízi bizottság megválasztását is taglalja. Ezzel összefüggésben kell tárgyalnom az árvízi bizottság munkáját megörökítő dokumentumokat.

A bizottság minden kárt szenvedettel egy formanyomtatványt töltött ki,²⁰ melyen szerepeltek a károsult adatai: „családfő neve, foglalkozása; családtagjainak száma; a családból elhaltak száma, azok neve és kora; a fel nem talált családtagok száma, neve és kora; a kár feltüntetése: épületben, ingóságokban, árukban, állatokban, faj és szám szerint. A kár hozzávetőleges kiszámítása külön-külön: épületben, ingóságokban, árukban, állatokban, faj és szám szerint; végül két fontos kérdés: a ház a legközelebbi télre lakható lesz-e, illetve kisebb pénzbeli segélyre van-e rögtönös szükség?”²¹

A levéltári dokumentumok között több ezer levelet lehet találni, melyekben a segíteni szándékozó polgárok együttérzésükről biztosítják a polgármestert, illetve az árvízi bizottság tagjait, és kisebb-nagyobb összegeket ajánlanak fel az árvíz-károsultak javára. A levelek feladói a társadalom minden rétegéből kikerülnek, s a fenti iratok alapján elmondható, hogy a tragikus események híre a megye, illetve az országhatárokon túl is elért. A stílusuk meglehetősen sokszínű, így alkalmat adnak a korabeli viszonyok megismerésére a feladó írásmódján keresztül.

További dokumentumok is találhatóak a levéltárban, melyeket a károsultak juttattak el a polgármesternek, az árvízi bizottság tagjainak, illetve a városi közgyűlésnek. Ezek tartalmukat tekintve segély-, illetve adománykérő levelek. A bennük foglaltakból következtetni lehet a feladó társadalmi státuszára, illetve a címzettel való kapcsolatára.

Vannak azonban olyan levelek is, melyek egyik fentebbi kategóriába sem illeszthetők be, ezekben a levélírók általában a szeretteikről érdeklődnek, vagy a távollévő miskolci lakosok kérdezősködnek házaikról, állataikról. Ám akad közöttük néhány ritkaság is, mint például az a levél, melyben egy párizsi cég érdeklődik Kerékgyártó Bertalan szücs állapota felől, majd a levél végén kérést fogalmaz meg: „amennyiben szeretett barátunk az árvíz áldozatává vált, úgy felkéretik tekintetes polgármester ur, legyen szives egy másik kitűnő munkát végző szakembert ajánlani figyelmünkbe, aki elkészíti a Kerékgyártó Bertalan által vállalt megrendeléseket”²².

¹⁹ SOLTÉSZ NAGY Kálmán, *Miskolcz város tekintetes képviselő közgyűléséhez hivatalos jelentése Soltész Nagy Kálmán polgármesternek az 1878. augusztus 30-31-ik árvíz lefolyásáról, annak pusztításáról és a 139/878. sz. határozattal megválasztott árvízbizottság működéséről*, Miskolcz, Foster Rezső nyomdájából, 1879.

²⁰ B.-A.-Z. m. Lt., IV. B. 1923. 1. doboz, A miskolci 1878. augusztus 31-i árvíz folytán keletkezett iratok gyűjteménye, 1878, Iratok A-H; B.-A.-Z. m. Lt., IV. B. 1923. 2. doboz, A miskolci 1878. augusztus 31-i árvíz folytán keletkezett iratok gyűjteménye, 1878, Iratok J-S; B.-A.-Z. m. Lt., IV. B. 1923. 3. doboz, A miskolci 1878. augusztus 31-i árvíz folytán keletkezett iratok gyűjteménye, 1878, Iratok S-W.

²¹ B.-A.-Z. m. Lt., IV. B. 1923. 1. doboz, A miskolci 1878. augusztus 31-i árvíz folytán keletkezett iratok gyűjteménye, 1878, Iratok A-H.

²² B.-A.-Z. m. Lt., IV. B. 1923. 3. doboz, A miskolci 1878. augusztus 31-i árvíz folytán keletkezett iratok gyűjteménye, 1878, Iratok S-W. IV.B. 1923/38.

A fenti dokumentumokat kiegészíti és teljesebbé teszi az a két összefoglaló munka, melyeket a Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltárban őriznek: az egyik a polgármesterhez befolyt pénzbeli adományokról vezetett nyilvántartás, a másik az árvízkárosultak közül pénzbeli segélyben részesültek főkönyve.²³

A korról és az eseményekről szubjektív, ám mégis hiteles képet tár elénk Szűcs Sámuel naplója,²⁴ mely az árvíz napjáról és a város „feltámadásáról” is szól egyebek mellett.

A tudományos és irodalmi alkotások határvonalán mozog a következő mű, mely az egyház kiadványa volt.²⁵ Ebben a veszteségek leírása mellett számos verset, imát találhatunk, melyek az áldozatokért és a túlélőkért született. A gimnázium saját veszteségeit is hosszan taglalja; ezen adatokat is össze lehet vetni az állam-, illetve a polgármester által kiadott²⁶ tájékoztatóban lévőkkel.

A katasztrófa után először 1878. szeptember 5-én ülésezett a rendkívüli közgyűlés Miskolcon, melynek jegyzőkönyve a Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltárban található meg. Ebből a dokumentumból kiderül, hogy „szeptember 1-én összehívott 31 városi polgárt – kik még aznap délutáni óráiban összeülvén mind ideiglenes vészbizottság tanácskoztak a legszükségesebb teendőkről, s mai napon folytatták teljes odaadással a hatóság támogatására szolgáló megbízatásukat”²⁷. Megtudhatjuk, hogy a király ötezer forintot adományozott az árvízkárosultak megsegítésére – ennek az adománynak a sorsát több dokumentum segítségével is nyomon tudjuk követni.²⁸ További nagylelkű adakozókról szerezhetünk tudomást az említett jegyzőkönyvből, többek között a magyar királyi kormány, az érsek, a közmunka és közlekedési miniszter, valamint a főispán és az alispán is említésre kerül. Ekkor választották meg az árvízbizottság tagjait is. Az árvízkárosultak, s a kár mennyiségének összeírására egy nyolctagú bizottságot választottak meg, melynek munkájáról fentebb már említést tettem.

Végezetül a felmerülő kérdéseket, a további kutatási lehetőségeket veszem sorra. A különböző kiadványok, melyek a katasztrófa évében vagy utána jelentek meg, sok hasonlóságot mutatnak egymással, mind felépítésükben, mind tartalmukban. A korabeli sajtóban lévő tudósításokból is átemeltek bizonyos elemeket. Kíváncsian várom annak a vizsgálatomnak a végeredményét, mely a

²³ B.-A.-Z. m. Lt., IV. B. 1923. 4. doboz, A miskolci 1878. augusztus 31-i árvíz folytán keletkezett iratok gyűjteménye, 1878, Polgármesterhez befolyt pénzbeli adományokról vezetett nyilvántartás; B.-A.-Z. m. Lt., IV. B. 1923. 5. kötet, A miskolci 1878. augusztus 31-i árvíz folytán keletkezett iratok gyűjteménye, Az árvízkárosultak közül pénzbeli segélyben részesültek főkönyve.

²⁴ *Szűcs Sámuel naplói 1835–1864*, szerk. DOBROSSY István, kiad. KILIÁN István, Miskolc, Szász és Társai Nyomdája, 2003; *Szűcs Sámuel naplói 1865–1889*, szerk. DOBROSSY István, kiad. KILIÁN István, Miskolc, Szász és Társai Nyomdája, 2003.

²⁵ CHVÁLA Cherub, *Az 1878. évi augusztus hónapi árvíz: A kir. róm. kath. gymnasium 1878/79. évi értesítője*, Miskolcz, 1879.

²⁶ SOLTÉSZ NAGY Kálmán, *Miskolcz város tekintetes képviselő közgyűléséhez hivatalos jelentése Soltész Nagy Kálmán polgármesternek az 1878. augusztus 30-31.ik árvíz lefolyásáról, annak pusztításáról és a 139/878. sz. határozattal megválasztott árvízbizottság működéséről*, Miskolcz, Foster Rezső nyomdájából, 1879.

²⁷ B.-A.-Z. m. Lt., IV. B. 1902/ b, 6. doboz, 1878–1879, Miskolc város képviselőtestületének iratai, Jegyzőkönyv, 66.

²⁸ WÁGNER János, *Miskolcz Gyásza 1878. augusztus 31.*, Emlékkönyv, Miskolcz, 1879, 35–37; SOLTÉSZ NAGY Kálmán, *Miskolc város polgármesterének és tisztii orvosainak jelentése az 1879. közigazgatási évről*, Miskolcz, Rácz Ádám nyomdája. Ezekben a kötetekben is megjelent azoknak a névsora, akik részesültek az adományból, illetve a támogatás összege is fel van tüntetve a kiadványokban.

különböző kiadványok hasonlóságát kutatja. A miskolci „kár-novellákat” szeretném továbbá összevetni az egri-, illetve a pesti árvíz kapcsán keletkezettekkel.

Az egyik kiadvány – a *Miskolc gyásza*²⁹ – tartalmaz egy prólógot, mely egy olyan színműből való, amelyet kifejezetten a miskolci árvízkárosultak segélyezése érdekében állítottak színpadra. Ez a mű nemcsak a célja, hanem a tartalma miatt is szorosan kapcsolódik az árvízhez, hiszen számos forrás szerint a miskolci katasztrófát dolgozza fel.

A katasztrófa során keletkezett alkotások közül elsősorban a fent említettek vizsgálatát tervezem a közel jövőben, mely eredményeiről egy későbbi tanulmányban adok tájékoztatást.

²⁹ ERDÉLYI Béla, *Miskolc gyásza: 1878. augusztus 31.*, Szinay és Társa, Foster Rezsó nyomdája, Miskolcz, 1879, 3–4.

ELLENZÉKI PÁRTTÖREDÉKEK KÖZELEDÉSE A PUBLICISZTIKA ÚTJÁN

Gábori Kovács József

Az ellenzék egymással szemben álló csoportosulásai 1845 márciusa és augusztusa között párbeszédet folytattak az összefogás szükségességéről és lehetőségeiről. A centralisták a Pesti Hirlap, míg a municipalisták az Erdélyi Hiradó hasábjain fejtették ki ezzel kapcsolatos nézeteiket. A párttöredékek e közeledési kísérletéről a szakirodalom eddig még nem emlékezett meg, pedig e párbeszéd minden valószínűség szerint nagy szerepet játszott abban, hogy 1845 júliusában Szalay Lászlót Csengery Antal váltotta a Pesti Hirlap élén.

Az ellenzék szakadása az után következett be, hogy a centralisták a Pesti Hirlap Kossuthtól való átvétele után hirdetni kezdték a lapban a szerintük idejétmúlt megyerendszer eltörlésére irányuló programjukat. Az ellenzék túlnyomó többsége ugyanis a helyhatósági rendszert olyan intézménynek tekintette, mely képes gátat vetni a kormány túlkapásainak, így azt akkori állapotában fenn kívánta tartani, és azon csupán kisebb, a rendszer lényegét nem érintő változtatásokat hajtott volna végre. A centralisták ezzel szemben nem tartották elegendőnek a megyerendszer által nyújtott alkotmányos garanciákat, így az alkotmány védelmének feladatát egy központosított, parlamentnek felelős kormány kezébe adták volna. Az ellenzék megyerendszert védelmező szárnyát nevezték a korszakban municipalistának.

Az ellenzéken belüli szakadás annak ellenére következett be, hogy Eötvös József már első cikkei egyikében kifejtette, hogy a centralisták nem akarják addig eltörölni a megyerendszert, míg az alkotmányos életre nincs más biztosítékuk.¹ Ezt a kitévelt a centralisták később többször is megismételték.² Emellett Szalay a szerkesztői szerepkörre készülve Trefort Ágostonon keresztül az ellenzék több tekintélyesebb tagjának – Pulszky Ferencnek, Ghyczy Kálmánnak és Lónyay Menyhértnek – is szavát vette, hogy írják az általa szerkesztett lapba.³ Ezt minden bizonnyal azért tette, hogy bizonyítsa a folytonosságot Kossuth és saját Pesti Hirlapja között. Pulszkyék azonban látva, hogy Szalay milyen elveket akar velük népszerűsíteni, elálltak korábbi szándékuktól. A municipalisták idegenkedését a centralista eszméktől mindennél jobban mutatja, hogy a Pesti Hirlap példányszáma 1844 végére a tizedére, 5200-ról 500-ra csökkent.⁴

Az összefogás szükségességét kifejtő cikkek sorában az első az Erdélyi Hiradó szerkesztője, Teleki Domokos tollából származik, aki korábban kárhoztatta a centralistákat amiatt, hogy a Pesti Hirlapban olyan kérdéseket tárgyalnak, melyeket legfeljebb „a” harmad-negyedizig következő maradék” fog a teendők közé sorolni.⁵

¹ E. [EÖTVÖS József], *Központosítás és helyhatósági rendszer IV*, PH, 1844. július 25., 372. sz., 503–504.

² Lásd pl. E. [UŐ], *Egység és bizodalom*, PH, 1844. augusztus 22., 380. sz., 573–574; T. Á. [TREFORT Ágoston], *Reform*, 1845. március 13., 438. sz., 165; E. [EÖTVÖS József], *Állásunk*, PH, 1845. március 23., 441. sz., 189–190; E. [UŐ], *Ügyünkben II*, PH, 1845. július 3., 496. sz., 5–6; CSENGERY Antal, [*Az olvasóhoz*], PH, 1845. július 1., 495.

³ FENYŐ István, *A centralisták*, Bp., Argumentum, 1997, 254.

⁴ SZALAY László *Levelei*, kiad. SZALAI Gábor, Bp., Magyar Irod. Intézet és Könyvnyomda, 1913, 111.

⁵ Gr. TELEKI Domokos, *Hirlapi sajtónk I*, EH, 1845. január 3., 1. sz., 3; UŐ, *Hirlapi sajtónk II*, EH, 1845. január 7., 2. sz., 9–10; UŐ, *Hirlapi sajtónk III*, EH, 1845. január 10., 3. sz., 17; UŐ, *Hirlapi sajtónk IV*, EH, 1845. február 14., 13. sz., 97–98; UŐ, *Hirlapi sajtónk V*, EH, 1845. február 18., 14. sz., 105–106.

1845. március 11-én megjelent *Átalakulásunk* című írásában azonban kifejtette, hogy mivel a centralisták által kívánt változtatások az adott pillanatban még nem megvalósíthatók, a törvényhatósági rendszerrel, mint pótszerrel kell élniük, és azt „a’ kor igényei⁶ szerint ennek szükségéből fölmerülő eszmék, legyenek azok központosításiak vagy a’ törvényhatósági szellemből folyók, alkalmazása által” kell tökéletesíteniük. Erre nézve pedig „kell hogy kezet nyujtsanak a’ központosítás mint a’ megyei rendszer baráti”⁷. Teleki Domokos tehát közelíteni igyekezett egymáshoz az egymással szemben álló ellenzéki csoportok álláspontját. Mivel a centralisták korábban többször is kimondták, hogy mindaddig, míg nincs jobb alkotmányos garanciájuk a megyerendszernél, fenn kívánják tartani azt, várható volt, hogy Teleki közeledési kísérletére válaszolni fognak. Eötvös március 23-ai *Állásunk* című vezércikkében viszonzta Teleki Domokos gesztusát, kimondta, hogy a két lap között „a’ főelvekre nézve lényeges különbség nem létezhetik”, és, hogy „e’ honnak felvirágzása csak akkor lehetséges, ha mind azok, kik azt valósággal kívánják, barátságosan kezet fogva, mennyire lehet, egy uton haladnak kitűzött céljuk felé”⁸. Ugyanakkor Eötvös hangsúlyozta, hogy szerinte távolabbi céljaik is jóval hamarabb fognak megvalósulni, mint azt az Erdélyi Híradó gondolja, valamint, hogy a helyhatósági rendszer mellett a szükséges reformok többsége nem léptethető életbe. Mindezt elegendő oknak vélte arra, hogy eszméiket továbbra is tárgyalja a Pesti Hirlapban. Teleki közeledési kísérlete tehát nem maradt hatástalan, hiszen Eötvös is elismerte, hogy elveik a főbb pontokban megegyeznek, azonban a centralista arra nem volt hajlandó, hogy az őt és társait a municipalistákkal szembe állító kérdésekben engedjen. Teleki ennek ellenére április 8-án megjelent cikkében sikeresként értékelte a köztük megkezdődött párbeszédet,⁹ igaz azt is kijelentette, hogy továbbra is fenntartandónak véli akkori állapotában a megyerendszert.

Az egymással polemizáló cikkeket olvasva egyértelmű, hogy mindkét publicista az általa jónak tartott rendszer mentén képzelel el az ellenzéki csoportosulások összefogását, elveiből tehát egyik sem hajlandó engedni. Márpedig e nélkül a cikkeken megelőlegezett kézfogás semmiképpen sem jöhetett létre, így annak ellenére, hogy Teleki két párttöredék közötti első közeledési kísérletet sikeresnek tekintette, sikertelenként kell értékelnünk. Ugyanígy vélekedhettek az Erdélyi Híradó munkatársai is, így 1845. április 18. és 28. között Kovács Lajos már más taktikával kísérelte meg közelíteni egymáshoz a szemben álló feleket.¹⁰ Kovács Lajos cikkeiben Telekivel és Eötvössel ellentétben nem próbálta elbagatellizálni a centralista és municipalista eszmék közti különbséget, hanem rámutatott a köztük lévő lényeges eltérésekre. Szerinte azonban a Pesti Hirlap centralizációval foglalkozó cikkei között is következetlenség fedezhető fel. Azok a kívánatok ugyanis, melyeket Eötvös József *Központosítás és helyhatósági rendszer* címmel

⁶ EH: korigényei [egybeírva]

⁷ X. Z. [Gr. TELEKI Domokos], *Átalakulásunk*, EH, 1845. március 11., 20. sz., 153.

⁸ E. [EÖTVÖS József], *Állásunk*, PH, 1845. március 23., 441. sz., 189.

⁹ X. Z. [Gr. TELEKI Domokos], *Átalakulásunk II*, EH, 1845. április 8., 28. sz., 217.

¹⁰ KOVÁCS Lajos, *Pesti Hirlap és a’ Centralistatio I*, EH, 1845. április 18., 31. sz., 241–242; Uő, *Pesti Hirlap és a’ Centralistatio II*, EH, 1845. április 22., 32. sz., 249–250; Uő, *Pesti Hirlap és a’ Centralistatio III*, EH, 1845. április 28., 34. sz., 265–266.

megjelent cikksorozatában¹¹ kifejtett, szinte minden ponton megegyeznek a municipalistákéival. A különbség mindössze annyi, hogy Eötvös rendszerét a „centralisatio” nevével jelöli meg. Eötvös reformjavaslatai: a statutiarius jog’ túlterjesztése ellen korlátok kellene, az adókvetés és a közlekedési eszközök elrendezése az országgyűlésen történjék, a verificatiót bízzák a törvényhozásra, az utasításokat törölnék el. Ezek közül Kovács Lajosnak egyedül az utolsóval szemben vannak ellenvetései. Ő azt szeretné, ha csak a pótlóutasításokat törölnék el, egyébként Eötvös „centralisatiojával a’ megerendszer leghőbb barátai is kibékülhettek”¹². Szerinte tehát Eötvös elveiben rendkívül közel áll a municipalistákhoz. Úgy látja viszont, hogy az Eötvös által kívánt centralizáció különbözik az Irinyi József által a szintén a Pesti Hirlapban felállított rendszertől, melyet Szalay László és Trefort Ágoston is támogatnak. Irinyi szerint a megerendszer „valóságos rossz organisatio”, ezért azt parlamentáris kormányval kell felcserélni.¹³ Szalay a rendi alkotmányt képviselővé akarja alakítani és felelős kormányt szeretne. Az Eötvös és Irinyi, illetve Szalay által képviselt elvek összehasonlítása után Kovács Lajos megállapítja, hogy Eötvös mindvégig következetes maradt a közvetlenül a lap átvétele után kifejtett elveihez, Szalay és Irinyi viszont jóval tovább mentek társuknál e téren. Ez indokoltá teszi Kovács szerint, hogy feltegye a kérdést a centralistáknak: „Tudni szeretnék mégis minden esetre, mivel hogy a’ P. Hirlap már a’ homályt oszlatni kezdi, melyik centralisatiót tekintsük sajátkép a’ P. Hirlapénak; a’ b. E ö t v ö s é t - e, vagy az I r i n y i é t ? mert ha e’ kettő egy helyen megfér, úgy igazán „nem kell kétségbe esni” a’ municipalitasok legforróbb barátai, ’s a’ centralisatio antimunicipalis apostolai a’ P. Hirlapban meglelik organumjokat együtt, egy helyen”¹⁴. Kovács Lajos, miután kimutatta cikkében, hogy Eötvös József reformjavaslatai alig mutatnak eltérést a municipalistákétól, ügyes retorikai manőverrel úgy állítja be a Pesti Hirlapot, mint amelyben egymás mellett jelenhetnek meg a centralisták és a municipalisták eszméi, és amely így az ellenzék közös organumául szolgál. Kísérletet tesz tehát a két szemben álló csoport kibékítésére azáltal, hogy bizonyítani véli, Szalay megnyitotta lapját a municipalisták cikkei előtt.

A közeledés kérdése legközelebb 1845 júliusában merült fel a centralisták írásaiban. Eötvös ekkor *Ügyünkben* című cikksorozatában¹⁵ válaszolt Kovács Lajos írására. Láthattuk, hogy Kovács Lajos az Eötvös által nem sokkal a Pesti Hirlap átvétele után megnevezett reformjavaslatokkal egyetértett, mivel azokat a municipalisták többsége már korábban elfogadta. Eötvös azonban cikkeiben Kovács

¹¹ EÖTVÖS József, *Központosítás és helyhatósági rendszer I*, PH, 1844. július 4., 366. sz., 451–452; E. [UÖ], *Központosítás és helyhatósági rendszer II*, PH, 1844. július 11., 368. sz., 469–470; E. [UÖ], *Központosítás és helyhatósági rendszer III*, PH, 1844. július 14., 369. sz., 477–478; E. [UÖ], *Központosítás és helyhatósági rendszer IV*, PH, 1844. július 25., 372. sz., 503–504.

¹² KOVÁCS Lajos, *Pesti Hirlap és a’ Centralistatio II*, EH, 1845. április 22., 32. sz., 249–250.

¹³ Irinyi centralizációval kapcsolatos nézeteire nézve lásd I. J. [IRINYI József], *Átalakulásunk*, PH, 1845. február 16., 431. sz., 104–105; I. J. [UÖ], *Átalakulásunk II*, PH, 1845. február 20., 432. sz., 113–114; I. J. [UÖ], *Átalakulásunk III*, PH, 1845. február 23., 433. sz., 123–124; I. J. [UÖ], *Átalakulásunk IV*, PH, 1845. február 27., 434. sz., 131–132.

¹⁴ KOVÁCS Lajos, *Pesti Hirlap és a’ Centralistatio III*, EH, 1845. április 28., 34. sz., 265–266.

¹⁵ E. [EÖTVÖS József], *Ügyünkben I*, PH, 1845. július 1., 495. sz., 1–2; E. [UÖ], *Ügyünkben II*, PH, 1845. július 3., 496. sz., 5–6; E. [UÖ], *Ügyünkben III*, PH, 1845. július 4., 497. sz., 9–10; E. [UÖ], *Ügyünkben IV*, PH, 1845. július 6., 498. sz., 13–14.

nyilatkozatát úgy interpretálja, mintha az Erdélyi Híradó cikkírója ezen eszméket a centralisták agitációjának eredményeképpen fogadta volna el. Kovács cikkét pedig bizonyítéknak tekinti arra nézve, hogy az Erdélyi Híradó egyetért a centralista eszmékkal. Mivel pedig az Erdélyi Híradó „e’ hon’ szabadelvű többségének egyik főorgánuma”, Eötvös úgy véli, elveinek e lap által történő elfogadása a centralista eszmék terjedését jelzi, ami nagy meglepéssel tölti el őt és társait. Ugyanakkor fájjalja is, hogy Kovács magát a centralisatio eszméjét nem propagálja, így hosszasan gyözködi vitapartnerét a centralista elvek helyességéről, miközben ismét hangsúlyozza, hogy egy oldalon állnak az Erdélyi Híradóval. Elutasítja Kovács azon észrevételét, hogy ő és Irinyi centralizacionális rendszere eltér, a különbség Eötvös szerint mindössze annyi, hogy ő a jelen teendőit, míg Irinyi a jövőét írja le. Itt Eötvös újra szükségesnek véli hangsúlyozni, hogy a centralisták addig nem mondanak le a megyerendszerről, amíg az alkotmánynak nem lesz jobb garanciája. Cikksorozata utolsó darabjában Eötvös kiemeli a haladó párt programjának azon pontjait, melyek a megyék hatáskörét csökkentik, ezeken keresztül kívánja bizonyítani, hogy köztük és a megyerendszer védelmezői között csupán annyi a különbség, hogy a centralisták kimondták, fő céljuk a központosítás. Ugyanitt fejti ki azt is, hogy a centralista elvekkel szemben az adott pillanatban a konzervatívok és a municipalisták állnak. A konzervatívokkal nem fognak tudni szót érteni, a municipalistákkal viszont lehetséges, ami iránt nagy bizalommal él, és meg van győződve arról is, hogy a következő országgyűlésen az egész ellenzék a centralisták zászlaja alatt fog küzdeni.¹⁶

Eötvös cikkeiből kiderül, hogy a centralisták csak saját elvi alapjaikon tudták elképzelni a municipalistákkal való együttműködést, és úgy tűnik, biztosak voltak elveik győzelmében. Ugyanazon a napon, mikor Eötvös *Ügyünkben* cikksorozatának első része megjelent a Pesti Hirlapban, vette át Szalay Lászlótól Csengery Antal a lap szerkesztését. Csengery beköszönő cikke is aznap jelent meg a lapban.¹⁷ Az új szerkesztő írásában a Pesti Hirlapot az ellenzék egyetlen orgánumának nevezte, amivel azt próbálhatta hangsúlyossá tenni, hogy a centralisták egy oldalon állnak – vagy az adott helyzetet tekintve egy oldalon kellene állniuk – a nemesi ellenzékkel.

Eötvös és Csengery ugyanazon a napon kezdték el keresni a kapcsolatot a municipalistákkal, ami egyértelműen e lépés tervszerűségét mutatja. Az, hogy a kapcsolatteremtést a szerkesztőváltással egy időben kísérelték meg a centralisták, felveti a lehetőséget, hogy maga a szerkesztőváltás is a kompromisszum létrehozásának megkönnyítése érdekében történt. Ezt valószínűsíti az a tény is, hogy Kovács Lajos *Pesti Hirlap és a’ Centralisatio* című cikksorozatának utolsó darabja 1845. április 28-án jelent meg, míg az Eötvös által válaszul írt *Ügyünkben* első része több mint két hónappal ez után, 1845. július 1-jén.¹⁸ A két cikksorozat megjelenése közt eltelt meglehetősen hosszú idő egyértelműen arra utal, hogy Eötvös választ szándékosan időzítette a szerkesztőváltás pillanatára.¹⁹ Ezt

¹⁶ E. [EÖTVÖS József], *Ügyünkben IV*, PH, 1845. július 6., 498. sz., 13–14.

¹⁷ CSENGERY Antal, [*Az olvasóhoz*], PH, 1845. július 1., 495.

¹⁸ A szóban forgó cikksorozatokat lásd fentebb.

¹⁹ A két cikksorozat időben annyira távol jelent meg egymástól, hogy a Jelenkor és az Erdélyi Híradó hasábjain időközben már vita is zajlott Kovács Lajos cikkeiről. (a. n., *Centralisatio*, Jkor, 1845. május. 18., 40. sz., 236–237; W., *Észrevételek Pulszky Ferenc „Centralisatio” című értekezésére*, EH, 1845. június

valószínűsíti az is, hogy a szerkesztő változást hírül adó közlemény mindössze nyolc nappal az után jelent meg a Pesti Hirlapban, hogy Kovács Lajos cikksorozatának utolsó darabja napvilágot látott az Erdélyi Híradó hasábjain.²⁰

A centralisták 1845. júliusi kapcsolatkeresése a municipalistákkal nem merült ki Csengery és Eötvös cikkeiben. Július 13-án Szalay László is kimondta egyik írásában, hogy az ellenzék különböző csoportosulásainak szorosabban kellene együttműködniük egymással, de közben érezte is, hogy ez csak a centralisták elvi alapjain jöhet létre.²¹

A centralisták 1845 júliusában mutatott közeledési szándékára az Erdélyi Híradóban Teleki Domokos reagált.²² Írásaiban Teleki jelezte, hogy érzékelték a centralisták szándékát, azonban tisztában vannak azzal, hogy Eötvösök a közeledési kísérlet ellenére sem hajlandók engedni elveikből, így kénytelenek visszautasítani a feléjük nyújtott békejobbot. Ezentúl pedig egyszerre kívánnak küzdeni a centralisták, és a konzervatívok ellen is.

Az Erdélyi Híradó tehát egyértelműen nemet mondott a centralisták közeledési kísérletére. Ennek okát Teleki Domokos cikkeiben a centralisták eszméikhez való ragaszkodásában jelölte meg, írásaiból azonban nyilvánvaló, hogy ő ugyanúgy nem volt hajlandó engedni elveiből, ahogyan Eötvösök sem. A kompromisszum megghiúsulása miatti felelősség így nem csupán a centralistákat terheli, hanem legalább ugyanolyan mértékben a municipalistákat is.

Teleki Domokos és az Erdélyi Híradó a centralista Pesti Hirlappal végül Csengery új programot adó cikkének²³ megjelenése után békült meg, amit a *Rokon hangok* címmel megjelent írásból tudhatunk meg.²⁴

A centralisták tehát többször is kifejtették az ellenzék egységesülésének szükségességére vonatkozó nézeteiket a Pesti Hirlapban. Elsőként ezt 1845 márciusában Eötvös József Teleki Domokos Erdélyi Híradóban megjelent cikkére válaszolva tette meg. Kovács Lajos *Pesti Hirlap és a' Centralisatio* című cikksorozatára válaszul 1845 júliusában csaknem egymással egy időben már több ilyen értelmű cikk is megjelent a lapban Eötvös, Csengery és Szalay tollából. Mivel Csengery pontosan ebben az időben vette át hivatalosan is a szerkesztést Szalaytól, arra kell gondolnunk, hogy a szerkesztőváltás mögött politikai szándék húzódott meg, vagyis Csengery a municipalistákkal megkötendő kompromisszum érdekében került a lap élére. Ugyanakkor az is igaz lehet, hogy a centralisták szándékosan időzítették cikkeik megjelenését erre az időpontra, ezáltal is jelezve a municipalistáknak, hogy a szerkesztőváltás az ő kedvükért ment végbe. A

10., 46. sz., 361–362; W., *Észrevételek Pulszky Ferenc „Centralisatio” című értekezésére II*, EH, 1845. június 20., 49. sz., 385–386; W., *Észrevételek Pulszky Ferenc „Centralisatio” című értekezésére III*, EH, 1845. június 24., 50. sz., 393–394; W., *Észrevételek Pulszky Ferenc „Centralisatio” című értekezésére IV*, EH, 1845. június 27., 51. sz., 401–402.) Az Erdélyi Híradó cikkeit író W. (valószínűleg Brassai Sámuel) szerint vitapartnere Pulszky Ferenc volt, Pulszky azonban ezt a Pesti Hirlapban cáfolta. (PULSZKY Ferenc, [Nyilatkozat], PH, 1845. július 8., 499. sz., 17.)

²⁰ Kovács Lajos említett írása április 28-án, míg Szalay közleménye május 6-án jelent meg. (SZALAY László, *Szerkesztői változás*, PH, 1845. május 6., 464. sz., 297.)

²¹ SZALAY László, *Tévedések I*, PH, 1845. július 13., 502. sz., 29.

²² X. Z. [Gr. TELEKI Domokos], *Központosítás és önvédelem*, EH, 1845. július 29., 60. sz., 473–474; Uő, (X. Z.), *Központosítás és önvédelem*, EH, 1845. augusztus 1., 61. sz., 461–462.

²³ CSENGERY Antal, [Új program], PH, 1846. január 1., 599. sz., 1.

²⁴ X. Z. [Gr. TELEKI Domokos], *Rokon hangok*, EH, 1846. január 16., 109. sz., 33.

centralisták cikkei azonban ezúttal sem hozták meg a kívánt hatást, mivel bennük Eötvösék egyértelműen jelezték is, hogy az együttműködés csakis az ő elvi alapjaikon jöhet létre.

SZÖVEGTEKINTÉLY ÉS FŐÚRI REPREZENTÁCIÓ A HÁROM ÜDVÖSSÉGES KÉRDÉSBEN

Garadnai Erika

1661-ben nyomtatták Nagyszombatban Sámbar Mátyás jezsuita *Három üdvösséges kérdés* címmel megjelenő munkáját.¹ A jezsuita traktátus első ízben a szerző feltüntetése nélkül a Győri Kollégium neve alatt jelent meg, és a kor hitvitáinak megfelelően elsősorban a katolikus egyház és hit régiségét valamint igaz voltát igyekezett bizonyítani, illetve a protestánsoknak a Szentírás értelmezésében való tévelygéseit, és a régi igaz egyháztól való elszakadását mutatta be. A könyv a későbbiekben a *felső-magyarországi hitvita* nyitóirataként vált ismertté a kortársak, valamint a szakirodalom számára is.²

Jelen dolgozatban igyekszünk eltekinteni attól, hogy e vitairat a későbbiek során milyen szerepet töltött be a nevezett hitvitában, mondhatni függetleníteni szeretnénk magunkat és a vizsgálati perspektívát ettől a „háttértudástól”, irodalomtörténeti összefüggéstől. Ennek oka, hogy habár a *felső-magyarországi hitvita* adekvát értelmezési kerete a *Három üdvösséges kérdésnek*, jelen esetben olyan vizsgálati szempontokat próbálunk megragadni, amelyek a szakirodalom által más összefüggésben megállapított eredmények figyelembevételével részben felvázolhatják a mű ún. elsődleges kontextusát, és így a szövegértelmezésben fontos szerepük lehet.³

Elemzésünkben egyrészt a vitairatból indulunk ki, és elsősorban a szöveg környezetét, értelmezési és kommunikációs terét létrehozó szövegrészeket (paratextusokat) tárgyaljuk, mint például a címet, a mottót és ajánlást. Ezek közül részletesebben érintjük az ajánlást, amely e traktátus egyik legfontosabb szövegrésze volt, és amely retorikai megformáltsága révén lényeges többlettartalommal látta el az iratot. Másrészt csak vázlatosan, de igyekszünk a mű keletkezésének történelmi, politikai kontextusát bemutatni, valamint javaslatot tenni arra, hogy a szöveg hogyan illeszkedhetett a korabeli nyilvános szféra kommunikációs terébe.

SZÖVEG, TEKINTÉLY ÉS REPREZENTÁCIÓ

Egy 17. századi hitvita vizsgálata során érdemes rögzíteni azt a létezési módot, amelyben a kora újkori alkotások létrejöttek. E szövegek ugyanis átmenetet képeztek a középkori kéziratosság és az újkor szerzői, irodalmi szövegei közt. Amíg a középkor szövegei a Biblia, az egyházatyák és az ókori klasszikusok mindenki

¹ SÁMBÁR Mátyás, *Három üdvösséges kérdés. Első: A lutheránusok és kálvinisták igaz hitben vannak-e? Második: Csak az egy pápista hité igaz? Harmadik: A pápisták ellenkeznek-e a Sz. Írással, avagy inkább a lutherok és kálvinisták?*, Nagyszombat, 1661 (RMK I, 979).

² A vita részletes filológiai leírását lásd: „Tenger az igaz hitről való egyenetlenségek vitatásának eláradott özöne...”: *Tanulmányok XVI–XIX. századi hitvitákról*, szerk. HELTAI János, TASI Réka, Miskolc, Miskolci Egyetem BTK Régi Magyar Irodalomtörténeti Tanszék, 2005, 275–299; ZOVÁNYI Jenő, *Sámbar Mátyás és Kis Imre hitvitái s az ezekkel egyidejű hitvitázó művek*, *TheolSz*, 1925, 264–271; Uő., *Szóbeli hitviták Sárospatakon és Kassán*, *TheolSz*, 1933/34, 139–148.

³ TAKÁTS József, *Nyolc érv az elsődleges kontextus mellett*, *ItK*, 2001, 316–324.

által elismert tekintélyének gyámsága alatt keletkeztek, és ezért eleve adottnak tekintették a létrejött szövegek tekintélyét, addig a kora újkorban ezt már nem feltétlenül tartották így.⁴ A szövegek tekintélye iránti igény azonban megmaradt, és a szerzők, könyvnyomtatók különböző módokon és eszközökkel igyekeztek szövegeiket tekintéllyel ellátni. A legfontosabb és első számú tekintély természetesen a Biblia maradt, amely nyilvánvalóan elsősorban a vallásos szövegek (tekintélyének) fő forrása volt. A vallási vitákban – ahogy a jelen dolgozat tárgyát képező iratban is – a régiség üdvtörténeti kérdéssé vált, hiszen az igazság egyik fő bizonyítékává az egyház Krisztustól számított időbeli folytonossága vált, amely a katolikusoknál az egyház intézményességében, a protestánsoknál a tanítás Krisztustól számított változatlanosságában manifesztálódott. Ezért a polémiákban forrásként használt vallásos szövegek régisége a tanítás igazságát is magában hordozta. A szöveg tekintélyének transzcendens, bibliai megalapozottsága mellett lényeges volt a művek létrehozásában szerepet játszó világi és egyházi tekintély megjelenítése is. Ezek névszerű feltüntetése akár a címlapon, akár a főszöveget bevezető ajánlásokban is előfordulhatott, így a világi hatalom közvetlenül is megjelent a szöveg tekintélyének forrásai közt.⁵

Mindezek tükrében érdemes megvizsgálunk azt, hogy a *Három üdvösséges kérdés*ben milyen transzcendens és világi forrásai vannak a szöveg tekintélyének. Ezen kérdéskörön belül elsősorban arra keressük a választ, hogy a világi hatalom megjelenítésének milyen szerepe lehetett a szöveg keletkezésében, illetve hogy a szövegnek milyen funkciója lehetett a nevezett főúr hatalmi reprezentációjában.

A *Három üdvösséges kérdés* tekintélyének fő forrása a Biblia volt, amely a címben is megjelenő három jól elkülönülő teológiai kérdéskörből is egyértelműen látható: *Első: A lutheránusok és kálvinisták igaz hitben vannak-e? Második: Csak az egy pápista hité igaz? Harmadik: A pápisták ellenkeznek-e a Sz. Írással, avagy inkább a lutheránusok és kálvinisták?* Sámbar a katolikus hit igazságának bizonyítása közben egyértelműen a Bibliára és az egyház régiségre támaszkodik. Érveléséből kibontakozik az arisztotelianus eredetű jezsuita állam- és egyházfelfogás, melynek egyik központi allegóriájaként a katolikus eklézsiaát azonosítja az Úr háza hegyével, de megjelenik a Krisztus–fej és eklézsia–test metafora, valamint az asszony–eklézsia és férj–Krisztus képzet is.⁶ Az egyház, a tanítás és hit régiségét, azaz igaz voltát a vitairat központi bibliai citátuma: az első magvetésről szóló evangéliumi passzus alapozza meg. Jelen dolgozatban nincs mód a főszöveg részletesebb elemzésére, de e rövid ismertetőből is egyértelmű lehet, hogy a Bibliai szövegtekintélyre épül a vitairat. Ezt a szövegtekintélyt közvetíti meg maga a cím, amely azt jelöli, hogy a kis könyv az üdvözülés témájának három alapkérdését tárgyalja, és ezt erősítendő jelennek meg a címlap hátoldalán a hitvita értelmezését megalapozó bibliai citátumok, mottók is. Az első bibliai ige a Példabeszédek (12,15) könyvéből való: „A bolond útja igaz a maga ítélete szerint: de aki bölcs a tanácsnak enged.” A második egy Jeremiás könyvéből (6,16) vett passzus: „Ezeket

⁴ HELTAI János, *A szöveg tekintélyének forrásai Magyarországon a barokk kor elején = Hatalom és Kultúra: Az V. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus (Jyväskylä, 2001. augusztus 6–10.) előadásai II. szerk.* JANKOVICS József, NYERGES Judit, Bp., Nemzetközi Magyarorságtudományi Társaság, 2004, 678–694, 678.

⁵ *Uo.*, 689.

⁶ BÁN Imre, *A jezsuita államelmélet = B.I., Költők, eszmék, korszakok*, szerk. BITSKEY István, Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 1997 (Bibliotheca Studiorum Litterarium, 11), 145–160.

mondja az Úr: álljatok az utakon és lássátok meg és kérdezkedgyetek a régi ösvényekről, melyik legyen a jó út, és azon járjatok és nyugodalmat találtok a ti lelkeiteknek.” Az idézetek a Biblia megkérdőjelezhetetlen szövegtekintélyével a régi ösvényre, azaz a katolikus egyház és hit régiségére utalnak, és létrehozzák a hitvitaszöveg kommunikációs terét. Érdemes itt megjegyezni, hogy az első bibliai mottó tartalma szerint az ajánlás megszólítottjára, a később is bölcsnek nevezett, és a tanácsra hallgató, azaz katolizáló Nádasdy Ferencre vonatkoztatható. A második bibliai citátum *kérdezkedjete* pedig már magára a főszövegre, azaz a három üdvözítő kérdésre utalhat.

Mindezek után következik az ajánlás, azaz a világi tekintély bevonása a főúr titulusainak számbavételével: „A tekintetes, nagyságos és méltóságos Nádasdi Ferencnek, Magyarország főbírájának, Fogaras földjének örökös urának, Vas-vár megye főispánjának, felséges császár és király urunk tanácsának: a Római Imperium szentelt vitézének, Nempti és felső Lindva végházak örökös kapitányának nekünk kegyelmes patrónusunknak.” A könyvben ezután a Nádasdyak beékelt címerábrája látható, alatta pedig egy újabb bibliai idézet a Bölcsesség könyvéből: „Fulgebunt justi et tanquam scientillae in arundinetis discurrent. Sap.3.v.7.” Sámbar művének ajánlólevelében ebből az ószövetségi igéből bontja ki a Nádasdy személyét is a bibliai kontextusba beemelő allegóriát.⁷

Megfogalmazása szerint Magyarország a vallási szakadások és tévelygő értelmek áradásától elposványosodott tóhoz volt hasonlatos, amely azonban a Szentlélek szikrájának köszönhetően ismét *nádassá* vált, s e szikra elhíntője maga Nádasdy. Ez a Nádasdy nevéből kibontott allegória – mintha a patrónus a nevében is hordozná azokat az erényeket, amelyekkel Magyarország újra felvirágozhatna – némileg túlmutat az ajánlószövegek szokásos gesztusán. Retorikailag ez a művészi bizonyítékok (*genus artificale*) egyik típusának, a személyi érvek (*argumenta a persona*) körébe tartozó argumentuma, amely nem csak a nemzetség vagy család (*familia* vagy *genus*) alapvető nemesi erényeit, de azok névben (*nomen*) hordozott

⁷ Szövegét jelen esetben érdemes hosszabban idézni: „A Bölcs által az Istennek Lelke hasonlíthatja az Igazakat a Nádasba esett szikrákhoz, amelyek gyors gyullasztással még a vízzel teljes tókat is tűzben, és lángban láttatnak fordítani. Im Országunk tejjel, mézzel folyó régi kövér földét átok szakadásoknak és tévelygő értelmeknek áradási miatt egy posványos tóvá változtatták vala, de a jó Istennek kegyelméből, oly Nádassá fordula, mely közé az igaz Hitnek szikrái akadának, és minden jóknak örömeire tündöklő világosságával fénylenek. Nagyságod kegyelmes engedelmeiből legyen szabad ez homályos tentával feljegyzett ígétet így magyarázni: GROFF NÁDASDI FERENC Országunk Fő Bírája, mind maga példájával, mind különféle bölcs igyekezetivel, és sok Istenes költségével, sok ezreknek szívekben az igaz Hitnek szikráját hintvén méltóvá lett, hogy azoknak Lajstromában számláltassék, akik felől így szól a Bölcs [Fulgebunt...] az az: Fényleni fognak az igazak, és mint a szikrák a Nádasban ide-s-tova Futosnak. Sap.3v.7. Ez igazságnak szikrái, hogy a Sz. Írásnak igéivel, mint a Szent Lélek sebessen zúgó szelével jobban is jobban gerieztesse, íme rövid könyvecske irattatott a mely a Nagyságod Kegyes Petrociniumja alá folyamodik: Méltóztassék Nagyságod oly buzgósággal fogadni, amellyel kívánja Országunk megtérését. Úgy tetszik csak ennek világosságánál is, ha kik nem vakok, megláthatják a régi ösvényeket, és azt az utat, amilyen akik járnak, nyugodalmát találják lelkeknek. Légyen így azért, hogy e kis írás és Könyvecske a Méltóságos Nádasdi nevében, mint igazságnak fényes világosságában öltözzön a tévelygő, és nemzetünk bolygató sokféle értelmeknek homályát elverhesse, és a maguk ítélete szerint való utakon tévelygőknek az üdvösségnek útját megmutatván, a régi szent Hitnek egységére hozhassa a Rába két mellyékétől fogva, egész Fogaras Földéig.” SÁMBÁR, *i.m.*, A3a-A5a.

tulajdonságait is ötvözi, s összekapcsolja mindezt a patrónus jóindulatának megnyerésére (*captatio benevolentiae*) irányuló beszédmóddal.⁸

A világi tekintély megjelenése és megjelenítése tehát igen lényeges eleme a jezsuita iratnak, amelyet a Jézus Társaságában vitézkedő Győri Kollégium neve alatt – tehát egy egyházi tekintély bevonásával – jelentetett meg a szerző. A dunántúli főúrnak a hitvita ajánlásában való szerepeltetése, valamint a katolikus hit terjesztésében játszott fontos szerepének hangsúlyozása különösen aktuálisnak tekinthető a könyv megjelenésének évében. Ha nem is az egész vitairat, de az ajánlás háttérében ugyanis feltételezhetően a gróf Nádasdy közvetítésével végbement katolikus térítési siker megörökítésének szándéka állhatott. Mint ismeretes az 1660. szeptember 30. – október 1. között lezajlott ún. *sárospataki hitvita* egyik szervezője és résztvevője Nádasdy volt, aki nagy szerepet játszott abban, hogy az özvegy fejedelemasszony Báthori Zsófia rekatolizált, és fia I. Rákóczi Ferenc is katolikus hitre tért. A *sárospataki hitvita* egyik lényeges és igen érdekes eleme, hogy a fejedelmi család szándékosan nagy nyilvánosságot biztosított a jezsuitáknak és a reformátusoknak a hitvitázásra.⁹ Mindezek mellett a katolizált Nádasdy kifejezetten nagy hangsúlyt helyezett a vallási reprezentáció formáira, amelyekkel kortársai előtt nyilvánvalóvá tette a katolikus egyházhoz való tartozásának fontosságát. A következő évtizedekben ugyanis buzgó katolikusként, az anyagi áldozatokat sem sajnálva támogatta a hit terjesztését. A Nádasdy mecénatúráját érintő újabb kutatások szerint a főúr elsősorban a jezsuitákkal alakított ki jó kapcsolatot, akik megtérésében is fontos szerepet játszottak.¹⁰ A katolikus előretörésben vezető szerepet játszó jezsuiták 1645 és 1663 között külön missziót üzemeltettek a felső-magyarországi Nádasdy birtokokon és a csejtei uradalomban. A renddel való szorosabb kötelékére utal, hogy 1648-ban a rendi érdemek részesévé tették Nádasdyt. Feltételezhető, hogy 1660-ban a rendet érintő nagyobb szabású alapításra készült, de ez eddig nem tisztázott okok és körülmények miatt nem valósult meg. Emellett személyes kapcsolat is fűzte több rendtaghoz, többek között a megtérésében fontos szerepet játszó Gosztonyi Istvánhoz. A *Mausoleum* szövegét Nicolaus Avancinus híres osztrák jezsuita költő és író öntötte végleges formába, aki már korábban is kapcsolatban állt Nádasdyval, és első drámakötetét is a magyar grófnak ajánlotta, de hasonló felajánlást tett Joducus Kedd, a kor egyik ismert írója is 1653-ban.¹¹ A Nádasdy-féle katolikus reprezentáció kiemelkedő eseménye volt, hogy a szarvkői uradalom megszerzése révén a gróf tulajdonába kerülő Loretton 1651-ben nagyszabású építkezésbe

⁸ SZABÓ G. Zoltán, SZÖRÉNYI László, *Kis magyar retorika: bevezetés az irodalmi retorikába*, szerk. MÉSZ Lászlóné, Bp., Helikon Kiadó, 1997, 43–92.

⁹ Az ügy fontosságát jelzi, hogy Nádasdy a megszervezett disputára feleségével és két jezsuita szerzetessel, Bátsi Miklóssal és Milley Istvánnal érkezett. A sárospataki térítésre mintául minden bizonnyal Nádasdy saját katolizálásának folyamata szolgálhatott, hiszen ő maga is csak apja halála után – és Eszterházy Miklós nádor öt éves háttérmunkája nyomán – 1643-ban tért át katolikus hitre. A források tanúsága szerint akár csak Eszterházyánál, az országbírónál is gyakori volt az asztali hitvitázás. KULCSÁR Árpád, *A sárospataki hitvita (1660. szeptember 30. – október 1.)*, Egyháztörténet, 1999, 21–46.

¹⁰ TOMA Katalin, *Gróf Nádasdy III. Ferenc mecénási működése*, Századok, 2010/4, 853–872. A Századok ezen tematikus száma adta közre a 2008-ban létrejött, III. Nádasdy Ferenc országbíró udvarának, udvartartásának szervezeti életével, a főúr politikai és kulturális tevékenységével foglalkozó interdiszciplináris kutatócsoport eddigi eredményeit.

¹¹ TOMA, *i.m.*, 864.

kezdett. Templomot és kolostort építtetett, melyek munkálatai kilenc évig tartottak és az ünnepélyes felszentelésre 1659. július 2.-án került sor, amely remek lehetőséget kínált a katolicizmus erejének, valamint a Nádasdy család rangjának reprezentálására. Az ünnepségen számos világi és egyházi méltóság jelent meg, mint például Carlo Caraffa pápai nuncius is.¹²

Mindezekből jól kitűnik, hogy milyen fontos szerepe volt Nádasdynál a katolikus felekezethez való tartozás reprezentációjának, és hogy ennek a külsőségekben megjelenő jellegzetességei mellett kifejezetten lényegesnek tartotta a mecénási tevékenységet is. Igen valószínű tehát, hogy az 1661-ben Nagyszombatban megjelenő jezsuita könyvecske, a *Három üdvösséges kérdés* is jól beilleszthető a Nádasdy által is igényelt és szorgalmazott katolikus főúri reprezentációba. Háttérben valószínűleg elsősorban a sárospataki hitvita és a fejedelmi család katolizálásának gesztusa állt, amely egyik koronája volt a felső-magyarországi régióban már az 1650-es évektől elinduló jezsuita misszióknak. A Jézus Társaságába tartozók ugyanis már 1653-ban létrehozták Kassán a Szeplőtelen fogantatás tiszteletére szentelt vallási társulatukat.¹³ Ezt követően 1654-ben állították fel kassai iskolájukat, ezért Báthori és Rákóczi hitváltása újabb földesúri támogatást jelentett a térségben a katolikus térítésnek. A fejedelmi család áttérése ugyanakkor fontos, politikai tartalommal is bíró cselekedet volt. Éppen ezért az a kérdés is feltehető, hogy a teológiai traktátus szövege közvetített-e a kor politikai diskurzusába is beilleszthető álláspontot, illetve hogyan lépett e hitvita a korabeli nyilvános szféra kommunikációs terébe.

A FŐÚRI REPRESENTÁCIÓ MINT POLITIKAI GESZTUS

Jelen dolgozatban nincs mód arra, hogy részletesen kitérjünk a kora újkori eszmetörténeti összefüggésekre, vagy a magyarországi politikai nyilvánosság 17. századi alakulására. Ehelyett csak a szakirodalom – elsősorban Bene Sándor munkáinak – eredményeire támaszkodva, azokat mintegy kész elméleti modellként és keretként alkalmazva arra teszünk gondolatkísérletet, hogy a *Három üdvösséges kérdést* elhelyezzük és értelmezzük a 17. század végének hazai politikai diskurzusában.¹⁴ Bene is felhívja a figyelmet arra, hogy Nádasdy Ferenc országbíró

¹² A jezsuita rend mellett Nádasdy mecénatúrája kiterjedt az ágostonos remetékre is, akiket 1655-ben saját birtokán Lékán telepített le, de számos felajánlást tett többek között a pálosok és a ferencesek számára is. A katolikus egyház megbecsülését a számára adományozott brevék is kiemelik. 1662 őszén például, a pozsonyi országgyűlésen és a császári udvarban a katolikus vallás védelmében nyújtott érdemei miatt kapott elismerő brevét VII. Sándortól. Uo., 865–866.

¹³ KNAPP Éva, *Vallásos társulatok, rekatolizáció és társadalmi átalakulás Kassán a 17–18. században*, Századok, 1995, 791–812.

¹⁴ BENE Sándor, *Theatrum Politicum: Nyilvánosság, közvélemény és irodalom a kora újkorban*, Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 1999 (Bibliotheca Studiorum Litterarium, 19).

A 17. századi magyarországi nyilvánosság alapvetően három korábbi diskurzusból, az azokhoz tartozó érvényes kommunikációs téréből és az ott közvetített, propagált értékrendből alakult ki. Az első a középkori kommunikációs gyakorlat (krónikairódalom, oklevéladás), amelynek (kommunikációs) tere a királyi udvar, az uralkodó közvetlen környezet, propagált értékrendje pedig a vitézi erény a hit védelme-terjesztése által garantált dicsőség. A második a humanista irodalmi nyilvánosság érintkezési formája, melynek kommunikációs terei a fejedelmi és főúri udvarok mellett létrejövő tudóskörök, értékrendjében pedig megjelenik a műveltség, a kultúraszereket erényének reprezentálása, valamint az ehhez tartozó erudíció és mecénatúra felmutatása. A harmadik a reformáció terjedése nyomán kibontakozó hitviták publikus

kapcsán különösen szembeötlő a politikai reprezentációban megnyilvánuló „ellentmondásosság”. Nádasdy mint országbíró ugyanis egyszerre volt része az udvari nyilvánosságban és a magyar rendek által formált corpus politicumnak, „respublicának”. Sokan túlzott udvarhúséggel, karrierizmussal vádolták, udvari politikai ambíciói mellett azonban Nádasdy a rendi típusú főúri reprezentációban is igen komoly szerepet vállalt. Gondolhatunk itt a *Mausoleum* (1664) reprezentatív uralkodókatalógusára, vagy a törökellenes küzdelmeket megörökítő sárvári freskóciklusra.¹⁵

Ha a *Három üdvösséges kérdés* Nádasdynak szóló ajánlását vizsgáljuk, észrevehető, hogy a feltehetően a főúri reprezentáció részeként is funkcionáló szövegecske mesterien ötvözte és kapcsolta össze a 17. századi magyarországi politikai nyilvánosságában megfogalmazott értékeket a mecénás személyével. Hiszen megjelenik itt a hit terjesztése által garantált dicsőség, fényesség; a humanista műveltségeszmény és mecénatúra; valamint a hitviták által biztosított vallási és politikai jellegű nyilvánosság is, amely a *sárospataki hitvitával* és térítéssel együtt értelmezhető. Emellett szinte alig észrevehető módon, de az ajánlószövegben is felfedezhetőek a kor politikai diskurzusát is működtető toposzok, illetve azok átértelmezése. Gondolhatunk itt rögtön a kezdő allegóriára, amelyben Sámbar kifejti, hogy a vallási szakadások, tehát a reformáció előtt országunknak tejjel mézzel folyó régi kövér földje volt, mely képzet mögött akár a fertilitas Pannoniae/ bőséges Pannónia toposz is felfedezhető.¹⁶ De megjelenik a jelen megújuló bősége, az ismét nádassá váló haza képe is, amely pozitív üzenetével szembehelyezkedik a korszakban még szokásos, és az 1657-es erdélyi események nyomán ismét kiújuló romlás-toposszal.¹⁷ Helyette az 1650-es évektől a főrendi és köznemesi törekvéseket összekapcsoló, a reménykedést, jövőbe vetett bizodalmat megfogalmazó hangulat fedezhető fel szövegében. Nyilván itt a jezsuita szerző reményét elsősorban a katolikus hiterjesztés sikere teljesítheti be, de felmerülhet, hogy ezzel szorososan összefüggő gesztus jelenik meg Nádasdy *Mausoleumának* előszavában is, ahol a Trójából menekülő új hazát alapító Aeneas példájával buzdít

diskurzusa, ahol a főúri udvartól a mezővárosi piacig kitágul a kommunikációs tér, és amelyben a dogmatikai problémákkal természetes módon összefonódott politikai kérdések minden korábbinál szélesebb közönség előtt jelennek meg. Így kaphat nagy nyilvánosságot a zsidó-magyar párhuzam nemzettudatot formáló toposza, és a wittenbergi majd a tridentinus szemléletű történetírás. De a hitviták hamar a politikai reprezentáció eszközeivé is válnak, mint például a János Zsigmond udvarában 1566-ban rendezett kálvinista-unitárius összecsapás. Lényeges azonban, hogy a 17. század második felére a politikai események nyomán rendkívüli módon árnyalódik, változik a politikai látkép és nem lehet egyértelműen alkalmazni a hagyományos, kettőségen alapuló udvari (abszolutista) és rendi (republikánus) nyilvánosságmodellt. Lényegivé válik a politikai-praxis egyházakat érintő kérdése, azaz hogy bírjanak-e politikai jelentőséggel az egyházak (politica ecclesiastica), avagy sem. A század közepére, végére a politikai eszmék, érdekek és kommunikációs folyamatok átfedéseket, félreértéseket, ellentmondásos jelenségeket hoznak létre. *Uo.*, 330–332, 352–356.

¹⁵ *Uo.*, 364–368.

¹⁶ IMRE Mihály, „Magyarország panasza”: *A Querela Hungariae toposz a XVI–XVII. század irodalmában*, Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 1995 (Csokonai Könyvtár, Bibliotheca Studiorum Litterarium, 5), 223–233.

¹⁷ CSORBA Dávid, *Az 1657-es év mint a nemzeti történelemszemlélet egyik irodalmi toposza = Nemzet – identitás – irodalom: A nemzetfogalom változatai és a közösségi identifikáció kérdései a régi és a klasszikus magyar irodalomban*, szerk. BÉNYEI Péter, GÖNCZY Mónika, Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 2005 (Csokonai Könyvtár, Bibliotheca Studiorum Litterarium, 35) 123–154.

az ősi dicsőség feltámasztására.¹⁸ A *Három üdvösséges kérdés* tehát mint hitvita és mint a főúri reprezentáció egyik eszköze a Sectio theologica részeként kaphatott helyet a 17. század magyarországi politikai irodalmában.¹⁹

¹⁸ BENE, *Theatrum...*, i.m., 388.

¹⁹ BENE Sándor, *Eszmetörténet és irodalomtörténet: a magyar politikai hagyomány kutatása*, BUKSZ, 2007/1, 50–64, 54.

A NYUGATOS ALKOTÓK MÁRAI SÁNDOR PUBLICISZTIKÁJA TÜKRÉBEN

Halász Krisztina

A Márai életmű egyik ellentmondásos, és néhány kérdést felvető részlete, a Nyugat folyóirathoz fűződő viszonya. A tizenkilenc éves író magánlevelezésében megfogalmazott egyik nagy vágya, a Nyugatnak írni egy novellát,¹ míg idős korában tagadja, hogy valaha is publikált volna a folyóiratban. Bár ez utóbbi eseményt lehet a késő öregkori emlékezőtehetség időnkénti gondjaival is magyarázni. A húszas években valószínűleg a huzamos külföldi tartózkodás lehetett a közlés akadálya, ám 1928-ban hazajön, s mégis csak néhány év múlva jelennek meg írásai a Nyugat hasábjain. Az *Egy polgár vallomásai* című készülő kötetének néhány részletén kívül, csak a *Vidali módszere* című rövid írását, valamint a *Török Gyula posthumus könyve* szintén rövid megemlékező cikk jelenik meg. Az utóbbi 1919-ben, míg a regényrészletek és a Vidali 1934-ben. Ebben az időben már Magyarországon is elismert többkötetes író, olyan művekkel a háta mögött, mint a *Zendülők*, az *Idegen emberek*, *A szegények iskolája* – jelen felsorolás a teljesség igénye nélkül való. Mi lehet az oka, hogy nem rendszeres publicistája a Nyugatnak, noha szemlélete, tehetsége, ismertsége szinte az evidencia érvényével emelné be személyét a Nyugat írógárdájába. Az egyik lehetséges magyarázat, hogy nem rendszeres munkatársa egyéb irodalmi folyóiratnak sem, mint például a Szép szó, a Válasz. Ez a különállás is tanúbizonysága annak a fáradhatatlan igyekvésnek, amellyel próbálta magát távol tartani a 1920–30-as évek irodalompolitikai vitáitól. A kérdésnek azért tulajdonítok létjogosultságot, mert naplójegyzeteiből, visszaemlékezéseiből, publicisztikájából az derül ki, hogy a Nyugat alkotói meghatározó szereppel bírtak írásaira nézvést. Az író elszeparálódására már Komlós Aladár is felfigyelt a Nyugat 1935-ös első számában *Márai* című cikkében: „s tudok valakit, aki tökéletes pozitív jellemzést is adott Márairól. Legalább, amit Baudelaire a dandy-ről mond, az véleményem szerint a legmélyebb és legtalálóbbs kép, amit erről az íróról adni lehet. A dandy-n természetesen nem szabad piperkőcöt értenünk. A külső elegancia – mint a francia költő kifejti – a »tökéletes dandy« számára nem egyéb, mint szelleme arisztokratikus fensőségének jelképe... Lényege az a forró szükségérzet, hogy az illendőség külső korlátain belül eredeti legyen. Az önmagunk kultuszának egy fajtája ez, s túlélheti a másban, például a nőben található boldogság keresését, sőt túlélheti összes illúziókat is.[...] Hogy maradhat meg a dandy az újságírásban? Közönye s fölényessége az, amely a redakciókban szalonképessé teszi és amelyet utánczóik majmolnak. Ha blazirtsága és írnutudása nem imponálna kartársainak, alkalmasint már rég széjjeltépték volna... Anarchikus természet, de ne higyjük, hogy széthulló vagy laza. A társadalom törvényét ereje tudatából utasítja vissza, nem fogyatékoságból. Ez a belsőleg oly szabad ember, azt hiszem, igazában roppant kemény. De lehet-e másképp? Lehet-e szabad ember, aki nem tudja, ha kell, összeszedni magát s elszántan megvédeni a szabadságát? A puha megalkuszik s szabályos polgár lesz belőle; semmihez sem kell több erő, mint állhatatosan

¹ MÁRAI Sándor, *Március*, Szeged, Lazi Könyvkiadó, 2006, 9.

megvédeni önmagunkat”². Jelen dolgozat pusztán Márai publicisztikai munkásságán belül fellelhető írásokra szorítkozik. Ezeket az írásokat párhuzamba állítom a két nagy példakép, Krúdy Gyula és Kosztolányi Dezső ugyanazon művekről vagy alkotókról megjelent írásaival. Reményeim szerint az összehasonlítás néhány nem elhanyagolható konzekvencia levonását teszi lehetővé, valamint koordinációs pontjait adhatja Márai irodalom és íróképeinek. Az összes általa méltatott nyugatos szerző kritikájának ismertetése túllépné ezen munka kereteit, de azt itt alkalmazott módszer egy nagyobb anyag vizsgálatának módszere.

Első írásainak egyik legmarkánsabb, és azt követő írásokban is példa nélkül való kegyetlenséggel megírt darabja éppen az Ady halála után született cikk, majd 1939-ben, a költő halálának 20. évfordulóján újra megemlékeznek. A fent említett párhuzamok pusztán azért is figyelemre méltóak, mert az Ady kritikát is Kosztolányi bírálata felől közelíti meg. Leírja, hogy Kosztolányi a homo aestheticus beállítódás nézőpontjából elemzett, s a legmagasabb irodalmi mérőléccel, a tiszta költészet igényével vizsgálta Ady művét. „Ez a mérőléc néha síkságokba, laposságokba ütközött. Kosztolányinak igaza volt abban, amit Ady műveiben kifogásol, tökéletlennek, művészietlennek érez. De nem volt igaza abban, hogy nem ismerte fel Ady igazi jelentőségét. Adyt nem lehet elsőrendűen esztétikai mértékkel mérni. A parnasszista felhördül e kijelentésre [...] Ady elsőrendűen politikai jelenség volt, Minden negyven-ötven évben megismétlődik a jelenség, hogy egy politikai folyamat végső kifejezést talál egy művészi egyéniségen keresztül (...) Ahogy Petőfi összeesett negyvennyolccal, igen, ahogy negyvennyolc hozta Petőfit s ahogy a költő hozta, csinálta, készítette negyvennyolcat, úgy esik össze Ady sorsa a világháborúval, az összeomlással”³. Úgy véli Ady költészetének hívószava a veszély, egész életművét áthatja ez, s úgy gondolja, a pert nem stilisztikai eszközökkel kell eldönteni. E cikkben kerül elő először az „abszolút írás” fogalma: „Én hiszek az abszolút írásban, amely olyan föltétlen, hogy elbírja a politika és művészi ítélőszéket is. Ez az írás ritka, a legritkább.”⁴ Azt szűrhetjük le, hogy az esztétikum tehát nem kizárólagosság a Márai értékrendben. Ugyanakkor nem ad határozott fogódzót arra nézvést, mi is az „abszolút írás”. A Márai írásokban gyakran találkozhatunk az ilyen homályos, inkább eltusolt, mint akár alapjaiban is definiált fogalmakkal. Ez az irodalomkép körvonalazásának egyik nehézsége. A már idézett Komlós Aladár 1932-es könyvismertetője – mely az író *Idegen emberek* című művéről értekezik a Nyugat hasábjain, – úgy vélem szintén erre a jelenségre irányítja rá a figyelmet: „A másik baj az, hogy Márai visszaél a meg-nem-magyarázás technikájával. Ez a technika abban áll, hogy az író nem készíti elő hősei tetteit, hanem – mind az olvasó, mind a hős számára – váratlanul pattantja ki azokat. Tudja, hogy bármily hosszadalmas pszichologizálással sem lenne képes oly teljes magyarázatukat adni, mint olvasója, aki a tettehez érve, jóleső kényszerűséggel, a maga képzeletéből világítja meg annak előzményeit. Szép és hatásos technika, de óvatosabban kell élni vele, mint ahogy Márai teszi. Az elhallgatás csak akkor hatásos, ha valóban elhallgatás, nem pedig pusztán másról-beszélés. Az írónak tudnia kell azt is, amit nem mond el; hallgatása különben misztifikáció. Ha elképzelésének

² KOMLÓS Aladár, *Márai*, Nyugat, 1935, 32.

³ MÁRAI Sándor, *Írók, költők, irodalom*, Bp., Helikon, 2003, 33.

⁴ *Uo.*, 33.

hiányait ravasz másról-beszéléssel akarja leplezni, az olvasó még ravaszabb nála s felmondja az engedelmességet”⁵. Ugyanezen jelenségről ír Karinthy szintén a Nyugatban a Sziget megjelenése kapcsán: „De Márai, a maga (nagyon rokonszenves, sőt rokon) idealizmusában annyira lenézi a konvencionálisan fogalmazott tényt, hogy inkább nem is ábrázolja, csakhogy ezt a fogalmazást elkerülhesse. Figyeljék meg, mikor egy tény köznapi értelemben vett valósága kerül kezeügyébe, mindig idézőjelet használ, mintegy távoltage magától a közönséges értelmezéstől bepíszkított tárgyat”⁶. Vizsgálatomhoz közelebb visz az 1933-as Krúdy nekrológ. E cikkben ismét hangot kap az „abszolút írás” fogalma. Azt írja, hogyha van abszolút zene, akkor van abszolút irodalom is. Az írás hangneme nem hagy kétséget afelől, hogy a Krúdy nevével fémjelzett irodalom ilyen. Így ír róla: „Krúdy tizenhét éves korában kezdett írni, s harmincnyolc éven át nem csinált hibát. Rengeteget dolgozott s természetesen »pénzért« is dolgozott; de harmincnyolc éven át nem írt le egyetlen sort sem, amely nem ugyanabból az anyagból készült volna.[...] újságtárcákat is ugyanabból a végtelenül becses készletből dobott oda, mint remekműveit”⁷. Majd kifejti, hogy nem ismer a kortársak között egyet sem, aki ugyanilyen hibátlan munkát végzett volna. Ezért kívánczik ide a Kosztolányi halála kapcsán, mintegy három évvel később írott nekrológ egy részlete: „Ez az író rengeteget dolgozott; harminc-harmincöt év munkásságának dús hagyatékával gazdagította a magyar irodalmat; de fellépése pillanatától, ugyanabból az anyagból készült minden leírt sora – a vers, a regény, az esszé, a tárcsa, minden odavetett firkantás ugyanazt a kézjegyet viselte –, s ez a kézjegy félreismerhetetlen. Műve addig él, amíg a magyar nyelv. Nem akart hatalmasat alkotni; igazat akart alkotni”⁸. Mind Krúdy mind Kosztolányi esetében ismét körül nem írt minőségekről beszél. Mi is az a becses készlet, mi az ugyanazon anyag? Mindkét cikk olyan fogalmakkal jellemzi az Márai által elképzelt ideális író, s egyben a jó irodalmat, mint bátor, kérlelhetetlen, tökéletes, kifejező, megmásíthatatlan. Valamint nemcsak e kettő, hanem egyéb tárcáiban, kritikáiban is visszatérő elem az író, mint a beavatott képe. Szerinte az íróknak külön kasztjuk van, de még ebbe a kasztba sem tartozhat akárki, aki az írással foglalkozik, mert csak az írók, ama beavatottak érthetik meg a világot és az irodalmat. „Csak mi tudjuk, hogy aki ennyire komolyan veszi a betűt, annak mindenhez joga van, fel van mentve a társadalom megjegyzései alól, joga van a pénzhez, akármilyen áron kapja is, joga van a szenvedélyhez [...] Csak egyhez nincs joga: hanyagon írni, csalni a betűvel”⁹. Még szintén a Krúdy cikkben: „Tudta, hogy az irodalom mindenkifölött égi üzenet”¹⁰. Ezzel a definícióval nem lehet vitatkozni, mert az az értelmezést is szétszálazóvá tehetné. Az egyik értelmezés lehetne az Arany-féle Vojtina Ars poétikájával fémjelzett irodalom felfogás, miszerint: „Nem a való hát: annak égi mássa Lesz, amitől függ az ének varázsa.” Babits is foglalkozik ezzel a kérdéssel az eszményítés kapcsán egy 1919-es előadásában. Ő úgy véli e gondolatiság gyökere Platonnál található, aki szerint a művészet az eszmét fejezi ki. Ámde Babits szerint:

⁵ KOMLÓS Aladár, *Idegen emberek*, Nyugat, 1931, 121.

⁶ KARINTHY Frigyes, *Márai Sándorról „A Sziget” alkalmából*, Nyugat, 1934, 169.

⁷ MÁRAI, *Írók, költők...*, i. m., 34.

⁸ MÁRAI, *Írók, költők...*, i. m., 58.

⁹ MÁRAI, *Írók, költők...*, i. m., 36.

¹⁰ *Uo.*, 40.

„ez a felfogás egy bizonyos oldalát tartalmazza az igazságnak. Valóban az élet tényei egyes véletlen tények, melyek nem jelentősek az író számára. A költő valami jelentőset keres, valamit, ami nem a világ folyásába esik, de az eszmék világába”¹¹. Lehet, hogy ezt méltatja Márai mindazoknál, akiket elismer, és ezt kéri számon azoktól, akiket keményebben bírál. A másik keresett és újra és újra felrótt érték, ami szintén Kosztolányi méltatása kapcsán merül fel a legkarakteresebben, az a magyar nyelvhez való viszony. Joggal gondolhatjuk, hogy saját íróeszményét fogalmazza meg akkor, mikor arról beszél, hogy Kosztolányi volt az, aki a magyar nyelvet hozzáhangszerelte az európaisághoz, a magyar nyelv szavai az ő hangszerelésében teltek meg új és csodálatos árnyalatokkal, és műve addig él, amíg a magyar nyelv. S ehhez az önlegitimációhoz kapcsolhatjuk is az *Utolsó hívő* című Osvát nekrológot, melyet Osvát Ernő temetése napján írt. Már az írás címe is beszélő, hiszen minnek is volt Osvát az utolsó híve? Reményeink, melyek egy az eddigieknél konkrétabb képet remélnék, itt sem teljesedhetnek be. Hogyan is írja le Osvátot? „Azt hiszem, az Osvát Ernőhöz hasonló nagyon ritka emberek megítélésénél mindig erre kell gondolni: hogy milyen intenzitással tudott hinni abban, amit felismert. [...] Van egy magasabb fajtája a kritikának s az irodalmi élettel való foglalkozásnak: mikor a kritikus, azzal az alázattal, mely eltölt mindenkit, akinek igazi fogalma van a munkáról, hamarabb bocsájtja meg a tökéletlenséget, mint a rosszhiszemű bravúrt”¹². Ilyenfajta kritikus volt Osvát. A halott legnagyobb erénye szemében, hogy elhitte, hogy az irodalom, a megmunkált betű, a legnagyobb, szinte isteni teljesítmény. Márai értékrendje csúcsán is az irodalom ilyenfajta minden felülálló, idealisztikus szemlélete áll, s ezt az életmű számos szegmensében megfogalmazza.

Mindezek konklúziójaként elmondhatjuk, ha pontosan körvonalazott képet nem is, ám közelítéseket mindenképpen nyerünk Márai írói arcképcsarnokát vizsgálva. Továbbá érdeklődésre számot tartó kérdés lehet az is, hogy mi lehet annak oka, hogy egy magát rendkívül karakteresnek láttató író, a szövegre rákérdezve elveszti ezeket a határozott jegyeket. Nem lehetetlen az a feltételezés, hogy ez a szövegszerkesztői eljárás alapja lehet egy szerzői imázsformálásnak is.

¹¹ BABITS Mihály, *Az irodalom elmélete = Esszék, tanulmányok*, Szépirodalmi, Bp., 1978, 632.

¹² MÁRAI Sándor, *Kuruzslók hajnala*, Bp., Helikon, 2008, 358.

TERSÁNSZKY ÉS A NYUGAT KAPCSOLATA

Hervai Cecília

Tersánszky életében mindvégig nyugatos szerzőnek vallotta magát. Vallhatta, hiszen első írását barátja közbenjárásával a Nyugathoz juttatta el, nem sokkal később ez az elbeszélés nyomtatásban vált olvashatóvá *Firona*¹ címen. A lap akkori szerkesztője Osvát, valamint Ignótus örömmel fogadja a szerzőt, és az első megjelenést követően folyamatos jelenlétet biztosítottak számára a lapban.

Tersánszky az első elbeszélése megjelenésétől a lap fennállásáig rendszeresen publikál. Még az 1910-es évfolyam közli a *Firona* után *A tavasz napja sütötte*,² a *Matyi a kisfiú*,³ a *Csendes emberek*,⁴ a *Történet az öregasszonyról meg a fiáról*,⁵ végül a *Misu koponyái*⁶ című írásait. 1911-ben pedig a *Gyere öleld meg a nyakam*,⁷ *Szemem ha behunytam*,⁸ a *Reggeli ének kedvesemhez*,⁹ a *Hitler Lajos, a hetedgimnazista*,¹⁰ *A Matyi madarai*,¹¹ a *Tavaszi történet*¹² című művei jelentek meg. Már a szerző publicitásának kezdeti időszakában töretlen jelenlét figyelhető meg a Nyugatban. Az, hogy Tersánszky induló íróként, friss munkatársként ilyen publicitási teret kap, nem tekinthető megszokottnak a lap életében. Osvát gyakorlata ugyanis az volt, hogy az új felfedezett írásait változtatás nélkül, gyorsan közölte. Megismertette új szerzőjét a megjelenés felszabadító érzésével. Ez az eljárás csaliként szolgált, hiszen ez a hirtelen beteljesülés, kialakította az újabb és újabb jelenlét igényét. Amikor azonban az író kezdett eltelni saját sikerétől, Osvát váratlanul leállította a közléseket.¹³ Tersánszky jelenléte a folyóiratban a következő években, az 1914-től 1918-ig terjedő időszakban mérséklődött, azonban ez nem Osvát működésével, hanem a szerző katonai szolgálatával áll összefüggésben. A folyóirat figyelemmel kíséri a háborús eseményeket, tájékoztatja az olvasóit, ha munkatársairól hírt kap. A Nyugat közleményei között olvasható: „minapi felsorolásunkhoz, hogy a Nyugat emberei közül kik vonultak be hadiszolgálatra hozzáírjuk Lengyel Gézát, ki mint póttartalékos hányja a sáncot fenn Galíciában. Moskovitz Ivánt, ki ott fenn honvédhuszár főhadnagy s úgy tudjuk, egy tábornok parancsőr-tisztje, Csáth Gézát, ki katonarvos és Tersánszky Józsi Jenőt, kiről nem hallunk hírt.”¹⁴ Tersánszky ha teheti levélben tudósít a Nyugatnak a frontról: 1915-ben megjelenik a *Levél Ignótushoz*¹⁵ című írása, majd a következő szám Tábori

¹ TERSÁNSZKY Józsi Jenő, *Firona*, <http://epa.oszk.hu/00000/00022/nyugat.htm> (2010. 12. 01.)

² Uő., *A tavasz napja sütötte*, <http://epa.oszk.hu/00000/00022/nyugat.htm> (2010. 12. 01.)

³ Uő., *Matyi a kisfiú (I–V)*, <http://epa.oszk.hu/00000/00022/nyugat.htm> (2010. 12. 01.)

⁴ Uő., *Csendes emberek (I–II)*, <http://epa.oszk.hu/00000/00022/nyugat.htm> (2010. 12. 01.)

⁵ Uő., *Történet az öregasszonyról meg a fiáról*, <http://epa.oszk.hu/00000/00022/nyugat.htm> (2010. 12. 01.)

⁶ Uő., *Misu koponyái*, <http://epa.oszk.hu/00000/00022/nyugat.htm> (2010. 12. 01.)

⁷ Uő., *Gyere öleld meg a nyakam*, <http://epa.oszk.hu/00000/00022/nyugat.htm> (2010. 12. 01.)

⁸ Uő., *Szemem ha behunytam*, <http://epa.oszk.hu/00000/00022/nyugat.htm> (2010. 12. 01.)

⁹ Uő., *Reggeli ének kedvesemhez*, <http://epa.oszk.hu/00000/00022/nyugat.htm> (2010. 12. 01.)

¹⁰ Uő., *Hitler Lajos, a hetedgimnazista (I–X)*, <http://epa.oszk.hu/00000/00022/nyugat.htm> (2010. 12. 01.)

¹¹ Uő., *A matyi madara (I–II)*, <http://epa.oszk.hu/00000/00022/nyugat.htm> (2010. 12. 01.)

¹² Uő., *Tavaszi történet*, <http://epa.oszk.hu/00000/00022/nyugat.htm> (2010. 12. 01.)

¹³ FRÁTER Zoltán, *Osvát Ernő élete és halála*, Bp., Magvető, 1987, 125–126.

¹⁴ *Tábori posta*, <http://epa.oszk.hu/00000/00022/nyugat.htm> (2010. 12. 01.)

¹⁵ TERSÁNSZKY Józsi Jenő, *Levél Ignótushoz*, <http://epa.oszk.hu/00000/00022/nyugat.htm> (2010. 12. 01.)

postájában ismét olvasható tőle egy rövidebb tudósítás,¹⁶ *Prológ*¹⁷ című verse is onnan érkezik. Frontról szóló beszámoló mellett töretlenül dolgozik, hiszen ezekben az években születnek meg a *Máris tallérja*,¹⁸ az *Ákombák tanár úr*,¹⁹ *A vakember lánya*,²⁰ *A gyilkos*,²¹ *Most kél a hold*,²² *Grillusz úr sárga rigói*.²³ Bízunk tehetségében, melynek bizonyítéka, hogy előlegként egy jelentős összeget kap a Nyugat nevében egy háborús regény, a *Viszontlátásra drága* megírására. A megbízatást teljesíti, hiszen a regényből közölt részletek már 1916-ban²⁴ olvashatóak a Nyugatban. A háborús évek után is termékeny szerzője marad a lapnak, elbeszélései mellett fontosabb regényeit folytatásokban közlik. Epizódokban jelenik meg *A csóka*,²⁵ *A céda és a szűz*,²⁶ *A margarétás dal*,²⁷ *Az igaz regény*,²⁸ *Rossz szomszédok* sőt a Kakuk Marci történetek közül a *Ruszka Gyuriék karácsonya*, *Az amerikai örökség*, a *Kakuk Marci hősszínész*, sőt az *Annuska* is.

Tersánszky azonban nem csupán szépirodalmi alkotásaival szerepel, hanem a folyóirat több rovatában is jelen van: rendszeresen ír kritikákat az *Irodalmi figyelőbe*, emellett irodalmi, közéleti vitákba is bekapcsolódik a *Disputában*. Figyelme nem csupán az irodalomra terjed ki, nyomon követi a kulturális élet más területeit is. Nem feledkezve meg korábbi tervéről, miszerint képzőművésznek készült, feladatának tekinti a fiatal tehetségek méltatását a *Képzőművészeti figyelőben*. Színház iránti elkötelezettségének pedig a *Színházi figyelőben* ad rendszeresen hangot. Tersánszky Nyugatbeli jelenléte sokrétű, írásaival tehát nemcsak az irodalomban, hanem a kultúra számos területén szerepel. Jelenlétének van azonban egy másik aspektusa is, nevezetesen más szerzők írásaiban olvashatunk róla. Tersánszkyról írt: Móricz Zsigmond, Németh László, Lesznai Anna, Nagy Endre, Ady, Nagy Lajos, a Nyugat kritikusai közül Schöpflin Aladár, Szegi Pál, Bóka László is rendszeresen foglalkozik vele.

A Nyugat nem pusztán folyamatos publikációs teret nyit Tersánszky számára, hanem műveinek kiadására is figyelmet szentel. Tersánszky első kötete, amely az addig megjelent elbeszélésekből építkezik, a Nyugat kiadó gondozásában jelent meg.²⁹ A Nyugat kiadói tevékenysége nem csupán az induló szerző protezsztálását szolgálta, hiszen a későbbiekben is szerepet vállalt a Tersánszky művek kiadásánál.³⁰ A folyóirat Tersánszky iránti elkötelezettsége más téren is megmutatkozik: mikor Tersánszkyt *A céda és a szűz* miatt erkölcsértés vádjával bíróság elé idézik, a tárgyalásra a Nyugat is delegáltatta magát. Nem pusztán azért,

¹⁶ Uő., <http://epa.oszk.hu/00000/00022/nyugat.htm> (2010. 12. 01.)

¹⁷ Uő., *Prológ (Lovrana, 1917. március.)*, <http://epa.oszk.hu/00000/00022/nyugat.htm> (2010. 12. 01.)

¹⁸ Uő., *Máris tallérja*, <http://epa.oszk.hu/00000/00022/nyugat.htm> (2010. 12. 01.)

¹⁹ Uő., *Ákombák tanár úr*, <http://epa.oszk.hu/00000/00022/nyugat.htm> (2010. 12. 01.)

²⁰ Uő., *A vakember lánya*, <http://epa.oszk.hu/00000/00022/nyugat.htm> (2010. 12. 01.)

²¹ Uő., *A gyilkos*(I-XVIII.), <http://epa.oszk.hu/00000/00022/nyugat.htm> (2010. 12. 01.)

²² Uő., *Most kél a hold*, <http://epa.oszk.hu/00000/00022/nyugat.htm> (2010. 12. 01.)

²³ Uő., *Grillusz úr sárga rigói*, <http://epa.oszk.hu/00000/00022/nyugat.htm> (2010. 12. 01.)

²⁴ Uő., *Viszontlátásra drága* (I-III.), <http://epa.oszk.hu/00000/00022/nyugat.htm> (2010. 12. 01.)

²⁵ Uő., *A csóka* (1-51.), <http://epa.oszk.hu/00000/00022/nyugat.htm> (2010. 12. 01.)

²⁶ Uő., *A céda és a szűz*, <http://epa.oszk.hu/00000/00022/nyugat.htm> (2010. 12. 01.)

²⁷ Uő., *A margarétás dal* (1-7.), <http://epa.oszk.hu/00000/00022/nyugat.htm> (2010. 12. 01.)

²⁸ Uő., *Az igaz regény* (1-11.), <http://epa.oszk.hu/00000/00022/nyugat.htm> (2010. 12. 01.)

²⁹ Uő., *A tavasz napja sütötte (Elbeszélések)*, Bp., Nyugat, 1911.

³⁰ Uő., *Viszontlátásra drága*, Bp., Nyugat, 1916., TERSÁNSZKY Józsi Jenő, *Kísérletek, ifjúság. (Elbeszélések)*, Bp., Nyugat, 1918.

mert az írás a lapban is megjelent, ennél fogva a Nyugatot is érintette a szeméremértés vádja, hanem elvből támaszt kívánt nyújtani munkatársának.³¹

A folyóirat a rendszeres megjelenés mellett próbált szorosabb kapcsolatot létesíteni olvasótáborával író–olvasó találkozók keretében. Ezeket a Nyugat–esteket rendszerint a Britannia Szálló Vörös termében, nyári időszakokban pedig a Bellevue-szálló teraszán tartották, melyek alkalmával Tersánszky is gyakran vállalt szerepléseket. 1923-ban Osvát Jubileumi ünnepe alkalmából szervezett ünnepségen (amit a Vígszínházban tartottak) a Nyugat munkatársak műsorában ott szerepel Tersánszky neve, 1926-ban az ő tiszteletére rendeztek irodalmi estet a Zeneművészeti Főiskola különtermében. Az 1931-es Nyugat barátok Köre Irodalmi Szalonjában elhangzó nyári előadásokon Kaffka Margitról szóló megemlékezését olvasta fel. 1932-ben a Nyugat jubileumi nagygyűlésén pedig, arról beszélt milyen körülmények között jelent meg első novellája a Nyugatban. A későbbiekben pedig Képeskönyv Kabaréjával lépett közönség elé. Már induló szerzőként részt vett a közönségtalálkozók vidéki turnéin (járt pl. Miskolcon) is.

A fenti érvek mindegyike Tersánszky Nyugatban betöltött szilárd pozícióját támasztják alá. Ám Tersánszky folyóirathoz fűződő viszonyát nem pusztán az itt felsorolt momentumok jellemzik. A szerző folyóirathoz fűződő viszonya olykor ellentmondásokkal teli. Tersánszky és a Nyugat vizsgálatánál nem lehet eltekinteni az ellentmondások feltárásától.

Tersánszky tehát nyugatos szerzőként tekintett magára, de vajon a nyugatosok is viszont vallották ezt a nézetet? A nyugatosok nem pusztán munkatársak, azonos folyóirat publicistái, művészei voltak, hanem közöttük lévő viszonyt szorosabb, lazább személyes kapcsolat hálózta be, melynek következtében kisebb-nagyobb baráti csoportok alakultak, rendszeresen összegyűltek egy-egy kávéházban. Tersánszky is feltűnt olykor valamelyik társaságban, azonban egyik baráti kör sem vallhatta őt valódi tagjának. „[...] Tersánszky távol maradt az irodalmi csoportosulásoktól, irányzatoktól. Becsülték és szerették a kortársak legjobbjai.”³² Ennek okát a szakirodalom azzal magyarázza, hogy a „[...]Nemzedéktársainak hatalmas ismeretanyaga, műveltsége némiképp taszította, mert kisebbrendűségi érzést keltett benne.”³³ Teszi ezt tévesen, ugyanis Tersánszky polgári családban nevelkedett, iskolai olvasmányait, ismereteit az otthoni könyvtárból egészítette ki. A család nagy hangsúlyt fektetett a gyerekek taníttatására. „Szüleim tehetős emberek voltak, akik korán kultúrára fogtak. Könyvek és képek között nevelkedtem. Elkényeztetett úrigyerek voltam. Apám bölcsekedett velem, anyám Kriza és Bechstein meséivel traktált.”³⁴ Az írói csoportoktól való távolmaradásának oka tehát nem hiányos műveltségéből adódik, sokkal inkább azzal áll összefüggésben, hogy Tersánszky baráti körét nem pusztán „az Olümposzról válogatta.” Éppen úgy ahogyan egyetlen társasághoz, úgy egyetlen folyóirathoz sem

³¹ GELLÉRT Oszkár, *Tersánszky Józsi Jenő = In memoriam Tersánszky Józsi Jenő: Virgonc szavak virgonc királya*, szerk. TARJÁN Tamás, Bp., Nap, 1999, 77.

³² SZALAY Károly, *Tersánszky Józsi Jenő novelláiról = In memoriam Tersánszky Józsi Jenő: Virgonc szavak virgonc királya*, szerk. TARJÁN Tamás, Bp., Nap, 1999, 233.

³³ RÓNAY László, *Tersánszky Józsi Jenő, = In memoriam Tersánszky Józsi Jenő: Virgonc szavak virgonc királya*, szerk. TARJÁN Tamás, Bp., Nap, 1999, 21.

³⁴ KERÉKGYÁRTÓ István, *Tersánszky Józsi Jenő alkotásai és vallomásai tükrében, = In memoriam Tersánszky Józsi Jenő: Virgonc szavak virgonc királya*, szerk. TARJÁN Tamás, Bp., Nap, 1999, 17.

láncolta magát. „Írt mindenhová, a Nyugatba éppúgy, mint később a Szép Szóba. Hozzájuk tartozónak azonban nem vallhatta egyetlen írói kör, szerkesztőség sem.”³⁵ Tersánszky tehát nem csak a Nyugatnak dolgozott, hanem lehetőség szerint szerepelt A Hétben, valamint a Szép szóban. Ellentmondó tehát az a tény, mely szerint Tersánszky Nyugatos szerzőnek vallja magát, hiszen vallomása ellenére nem kötelezte el magát a lap irányába, sőt konkurens folyóiratoknál dolgozik a Nyugatbeli megbízatás ellenére.

A Nyugat szerkesztője, Osvát mindamelllett, hogy bemutatkozási lehetőséget kínált az új szerzőknek, szeretett befolyást gyakorolni a szövegek végső változatának alakulására, gyakran tett javaslatokat a hozzá beérkező szövegek átdolgozására. A korrekciós javaslatai, valamint hajlíthatatlansága miatt adódott a legtöbb konfliktusa nem csupán a Nyugatban publikáló szerzőkkel, hanem a későbbi szerkesztővel, Babitscsal is, aki már az Osvát korszak alatt is szervesen részt vett a szerkesztői munkálatokban. Babits ugyanis már 1917-től bekapcsolódott a Nyugat szerkesztésébe, de tényleges döntéseket nem hozhatott, mint azt az 1923. március 12-én írott levelében felpanaszolja: „Mikor ezt a szerkesztést veled elvállaltam, két dolgot kötöttem ki: először bizonyos vétőjogot [...], s aztán azt a jogot, hogy egyes közleményeket a Nyugatban én is elhelyezhessek. [...] De valahányszor gyakoroltam, te majdnem mindig nehézségeket támasztottál, nem őszinte és természetes ellenvetésekkel, hanem valami különös makacssággal és hallgatással [...], s ez szinte arra látszott kiszámítva lenni, [...] hogy szokjak le a kívánságokról.”³⁶ Az idézett levélrészlet szemléletesen mutatja, hogy Osvát hogyan gyakorolta autoritását még az általa bizonyos privilégiumokkal felruházott Babitscsal szemben is. Más, a folyóirat életére közvetlen módon nem ható, szerzőkhöz még rátartibb módon közelített. Javaslatai figyelmen kívül hagyása miatt gyakran került konfliktusba a Nyugat számára publikálókkal, köztük Tersánszkyval is. Kettejük között a legmarkánsabb szemléleti különbséget azonban nem Osvát szövegkorrekciós indítványai, hanem az irodalomról vallott nézeteik okozták. Már az első találkozás alkalmával tapasztalható mentalitásbeli különbség közöttük. Tersánszky ugyanis csupán léteéréből, utolsó fogódzóként szánta rá magát az írásra. Ezzel magyarázható, hogy első novelláját nem személyesen, hanem barátja közbenjárásával juttatja el a Nyugathoz. Maga Tersánszky számol be pályájának kezdeti időszakáról, melyben a következőket írja: „De hát én erősen irtóztam attól, hogy saját nevemben személyesen kopogtassak az irodalom kapuján. [...] Szégyeltem talán, hogy becsületes kőműves napszámosból íróvá züllök?” Osvátra egyrészt Kurtay jobb benyomást gyakorolt, másrészt az álnévhasználat miatt Osvát felháborodott, hiszen érezte, hogy az írói poszt kérdéses megítélése állhat a szerzői kilét eltitkolása mögött. Az alapvető különbség tehát szerző és szerkesztő között mentalitásbeli különbség volt, hiszen Osvát, mint az irodalom felszentelt papja szigorú elveket szabva, teátrálisan az irodalomnak él, ezzel szemben Tersánszkyknál az irodalom soha nem válik elsődlegessé, csupán egy tevékenység, éppúgy, mint a későbbiek során a zenélés, vagy a Képeskönyv Kabaré.

³⁵ SZALAY, *i. m.*, 234.

³⁶ SIPOS Lajos, *A Nyugat csendes válsága = A Nyugat jelensége: 1908–1998*, szerk. SZABÓ B. István, Bp., Anonymus, 1998, 169.

Osvát az irodalmi műveken keresztül is az élet komoly oldalát szerette szemlélni. Tersánszky éppen ezért úgy látta, hogy Osvát (és persze ha Osvát, akkor a Nyugat) irodalmi ízlése a dekadencia volt. „Mindig vannak és lesznek irodalmi divatok, az általános keretek közt. Akkoriban az irodalmi divat a dekadencia volt.”³⁷ Ha nem is ennyire markánsan, ahogyan azt Tersánszky megfogalmazta, de kétségtelen, hogy Osvát ízlése meghatározta a Nyugat világát. Füst Milán is a Tersánszky nézetét vallja Osváttal kapcsolatban, nevezetesen, hogy Osvátnak nehezen fékezhető ellenszenv volt a derűre. Karinthy humoros írásait sem adta ki, arra hivatkozva, hogy a Nyugat nem vicclap.³⁸ Osvát ösztökélte Tersánszkyt, hogy egy időre hagyjon fel a könnyed, szórakoztató műfajokkal, és próbáljon valami súlyosabb témát megragadni. Tersánszky nem utasította azonnal vissza Osvát indítványát, a munka azonban lelki kényszert jelentett, így megmaradt a próbálkozás szintjén. Osvát nem pusztán komolyabb téma felé igyekezett terelni Tersánszkyt, hanem mikor Tersánszky bizalmasan közölte vele jövőbeli terveit, miszerint Kakuk Marci figurája köré további történeteket szán, nyíltan ellenezte a folytatást. A közöttük kialakult konfliktust szemlélteti Tersánszky utólagos bosszúja, nevezetesen, hogy első, Nyugatban közölt novelláját az író rendre kihagyja köteteiből.³⁹ Tersánszky és Osvát kapcsolata tehát a kezdeti szimpátia után már-már nyílt ellenségeskedésbe csapott át.

Mivel magyarázható mégis, hogy Tersánszky a szerkesztővel kialakult konfliktus elharapódzása után is töretlenül publikálhatott a Nyugatba? Osvát annak ellenére, hogy görcsösen ragaszkodott irodalomra, kultúrára vonatkozó elképzeléseihez, mégis képes volt felismerni az értékeket. Osvát saját, sokszor vaskalaposnak vélt elképzelései ellenére teret tudott nyitni a hozzá ízlésben távolabb álló szerzők művészetének.⁴⁰ Osvát és Tersánszky különböző nézeteket vall az irodalomról, irodalom felfogásuk merőben más. Nem csupán szemléletbeli különbség ez, hanem mentalitásbeli különbség is. A különbözőségek ellenére Osvátot a tehetségbeli vonzalom kapcsolja össze Tersánszkyval. Osvát tehetség iránti szenvedélye a magyarázata Tersánszky töretlen jelenlétének a Nyugatban.

³⁷ TERSÁNSZKY Józsi Jenő, *Hogyan lettem humorista? = In memoriam Tersánszky Józsi Jenő: Virgonc szavak virgonc királya*, szerk. TARJÁN Tamás, Bp., Nap, 1999, 28.

³⁸ FRÁTER, *i. m.*, 135.

³⁹ FRÁTER, *i. m.*, 88.

⁴⁰ FRÁTER, *i. m.*, 182–183.

AZ IGAZI BERECSKY

Hünlich Robert

Berecsky Albert a Magyarországi Református Egyház 20. századi történetének egyik megkerülhetetlen alakja. E közhelyszerű megállapítást nem csak az 1948 és 1958 között a Dunamelléki Egyházkerület püspökeként és a Konvent lelkeszi elnökeként betöltött tisztségeivel érdemelte ki, hanem egyrészt a világháborút követő évtizedek református egyházának mindennapi életét meghatározó és annak kizárólagos irányt adó ideológusi voltával, másrészt az ezzel szorosan összefüggő, már élete folyamán megkezdődő és köréje felépülő egyházi kultusszal.

Ha úgy tetszik, ez a kultusz nem is minden esetben szólt öncélúan magának a személynek, hanem gyakran inkább a személy felmagasztalt helyzetben és érinthetetlenként való láttatása révén az általa mondottak és bevégzett dolgok verifikációja és fenntartása volt a célja. A „szolgáló egyház” és a „keskeny út” teológiájának patyomkin-falvait fenntartó verbális erőfeszítés. Vagyis az egyházi közvélemény formálása, ha úgy tetszik, manipulálása.

Pap Géza kecskeméti esperes így fogalmazta meg ezt a szükséges folyamatot: „Régen is tudtuk, de most új fényben ragyog előttünk, mint a kavicsához dörzsölt rézkrajcár, hogy a közvélemény milyen nagyfontosságú tényezője az egyéni és a közösségi életnek egyaránt. [...] A közvélemény pedig nem születik magától! Ezt meg kell teremteni! Létre kell hozni olyan embereknek, akik felelősséget éreznek minden jó megszületéséért és minden erejükkel törekednek minden rossz ellen. [...] Mindezekből következik, hogy ebben a munkában csak tiszta gondolkodású, becsülettel élő emberek vehetnek részt. De azokra mind egy szálíg szükség van. Mert amikor ezt az egészséges közvéleményt formáljuk, magyar népünk jövőjének útját építjük”¹.

Az egy másik történet része, hogy Pap Géza nem csak a közvéleményt kívánta formálni, hanem hosszú éveken át „Varga Béla” fedőnév² alatt a kémelhárítás [sic!] tisztjeinek egyházzól kialakult véleményét is.

A közvéleménynek ebbe az ideológiai rendszerbe és kultuszba való beleformálását egyrészt Berecsky Albert közel 1700 cikke, és közel 50 hosszabb-rövidebb kiadványa, másrészt a róla szóló megemlékezések, méltatások, nekrológok, valamint a „berecskyzmuszt” taglaló tanulmányok számtalan sora volt hivatott elvégezni. De hiába ismerjük műveit annak, aki „a világkeresztység nagyszabású, vezető magyar embere, akinek neve döntő, előbbre vivő egyháztörténeti korszak jelzője marad”³, és hiába olvassuk a róla írt tanulmányokat, magáról a személyről, Berecsky Albertről nem sokat tudunk meg.

De mégis, ki volt ez az ember, aki az ország német megszállása után egyike volt azon református lelkeseknek, akik menteni próbálták, amit még lehetett, aki a Trianon-traumát felcsereelte a büntetésért kiáltó háborús bűnösség érzetének önmarcangoló traumájával, aki nem vette észre, hogy a keleti „új világrend” felé

¹ PAP Géza, *Jó közvélemény megteremtése* = Kálvin Kalendárium, Bp., Református Egyetemes Konvent Sajtóosztálya, 1955, 50–52.

² ÁBTL 3.2.1 Bt-991/2 és 3.2.3 Mt-570/2

³ KÁDÁR Imre, *Berecsky Albert halálára*, Theológiai Szemle, 1966. 7–8. sz., 193–196.

való nyitottság semmiféle új tartalmat nem hoz, de teljes kiüresedést eredményezett, aki az egyházi iskolák államosításáról folytatott tárgyalásokon az egyház vezető képviselője volt, és aki naivan hitt az őt háta mögött kinevető Ortutay Gyulának, aki Ravasz László lemondása után Rákosi Mátyás személyes akarata alapján került a püspöki székbe, aki meggyőződéssel hitt az egyházi életet gúzsbakötő „Missziói szabályrendeletben”, aki még félig bénultan sem tudott megválni püspöki tisztségétől, és aki az 56-os forradalom leverését követő megtorló perek idején állami kitüntetést kapott, és köszönőbeszédet mondott az Elnöki Tanács előtt.

Ki volt Berczky Albert?

A református egyházi körökben született életrajzaiban⁴ élete első két évtizedéről igen szűkszavúan történik csak említés, családjáról, származásáról szinte semmi. Nem ad segítséget számunkra a Dunamelléki Egyházkerület Ráday Levéltára sem, hol bár a fondjegyzékben C112 szám alatt szerepel, de a doboz üres. A hagyatéka mind a mai napig magánkézben van, hozzáférni képtelenség.

Az egyik legbövebb leírást az Országgyűlési Almanachban találjuk, hiszen Berczky 1945. április 2-tól 1948. október 7-én történt lemondásáig⁵ előbb az Ideiglenes Nemzetgyűlés, majd pedig az 1947. augusztus 31-én tartott ún. kékcédulás választások eredményeként összeült Országgyűlésnek is tagja volt a Kisgazdapárt színeiben. Az almanachban szereplő életrajz megemlíti, hogy Berczky középbirtokos családból származott, apja Berczky Endre, ki korán meghalt, anyja pedig báró Pongrácz Mária. Ezen a szálon továbbhaladva kiderül, hogy Berczky édesanyja a szentmiklósi és óvári Pongrácz család bárói ágához tartozik. Így tehát Berczky püspök a magyar arisztokrácia középosztályához kötődik édesanyja révén. Nagybátyjai mind császári és királyi kamarások. Van közöttük miniszteri tanácsos, főrendiházi tag, valamint huszárőrnagy is.

Az előkelő pedigre ellenére Pongrácz Mária házasságai különös képet mutatnak. Első férje dr. Bohus Rezső, semmiképp sem mondható nemesi sarjnak. Egy polgári leányiskola igazgatója, műkedvelő fordító, bölcsészdoktor. 1878-ban, 38 éves korában, betegsége miatt szabadságoltatják, egy rövid időt leszámítva többé már nem is tud dolgozni. Három évvel később, 1881. július 9-én az akkor 21 éves Pongrácz Mária a már beteg Bohushoz megy hozzá. Megkötött házasságuk nem tart sokáig, Bohus betegsége tovább hatalmasodik, s 1886. szeptember 24-én, ötévi házasság után 46 éves korában meghal. A bárónő nem sokáig gyászol, hiszen 1887. június 12-én már hozzá is megy a nála jóval idősebb torboszlói Berczky Endréhez.⁶ Ez a házasság sem volt hosszú életű, négy év múlva a 31 éves bárónő másodszorra is megözvegyült.

De időzzünk még el Berczky Endrénél, akiről az Országgyűlési Almanach azt írja, hogy korán meghal. Hogy mit is jelent ez a korán, azt valójában akkor értjük meg, ha megnézzük, hogy Berczky Endre 1891. április 19-én hunyt el,

⁴ Például Bottyán János Hitünk hősei című könyve, vagy Zoványi Jenő Protestáns egyháztörténeti lexikonjának vonatkozó szócikke. Bár ez utóbbihoz jegyezzük meg, hogy annak nyomtatott változata átdolgozó munka eredménye, tehát elképzelhető, hogy az eredeti kéziratban másként, vagy egyáltalán nem szerepelt a szócikk.

⁵ A lemondás oka az volt, hogy megválasztották püspöknek.

⁶ Házasságukból születik többek között Berczky Ferdinanda, Ágay Béla, a Rongyos Gárda egyik vezetőjének édesanyja, kinek ily módon Berczky Albert a nagybátyja. [személyes közlés alapján]

Bereczky Albert püspök pedig 1893. augusztus 10-én született. Az édesapa tehát több mint két évvel a fiú születése előtt eltávozott az élők sorából.

A rejtély további fejtéséhez az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában (ÁBTL) találunk segítséget. A levéltár két vastag kötetet⁷ őriz Bereczky Albert tárgymegjelöléssel. A személyi dossziét 1950. június 12-én nyitotta az ÁVH I/2. osztálya, Géro Gergely államvédelmi főhadnagy javaslatára. A javaslat indoklásában többek között ez áll: „Megállapítottam, hogy Bereczky Albert a Dunamelléki Református Egyházkerület püspöke. Ezt bizonyítják a vizsgálati anyagok, melyek között van olyan is, amelyet saját kezűleg írt alá mint püspök. A Magyar Közösségnek tagja volt. Arany Bálintnak apósa⁸ (a M.K. volt vezetője). Mistéth Endre lakásán parasztszövetségi megbeszélésen vett részt, Arany Bálint és Saláta Kálmán társaságában. Vattay László, Dálnoki Veress Lajos, és Péter Ernő M.K. tagok házkutatási anyagaiban szerepel. Külföldi kapcsolatokkal rendelkezik, melyet vizsgálati anyagok bizonyítanak”⁹.

A dossziében több olyan feljegyzés is szerepel, melyet Bereczky közvetlen munkatársai, ismerősei adtak akár ügynöki jelentés, akár ártatlannak vélt beszámoló formájában. Ezek közül az egyik legrészletesebb „Kemény Zsigmond” fedőnevű ügynöktől származik.

„Bereczky származására nézve az egyházi közvélemény azt tartja, amit egyébként ő maga is diákkorában megerősített, hogy Apponyi Albert fia. Anyja Pongrácz családból származott, mely annak idején bárói címet is viselt. Állítólag Apponyinak több gyermeke is született ebből a kapcsolatból. Végül is egy Bereczky nevű idősebb – úgy hírlík gazdatiszt – törvényesen elvette ezt a Pongrácz bárónőt, miután első feleségétől elvált. Bereczky Tasson, vagy Dabason lakott. Bereczky a meglévő gyermekeket önmagáénak ismerte el. Már megtörtént a házasság, amikor Bereczky Albert született, akinek Bereczky volt a törvényes és Apponyi a természetes apja. Ez a házasság nem tartott soká. Bereczky vagy meghalt, vagy a felesége tőle elvált. Tény az, hogy az asszony csakhamar Dunabogdányban volt, mint postamesternő. Itt az ottani református lelkész, Kovács József [helyesen Géza] megszerette és elvette feleségül és a gyermekeknek is jó nevelőapja lett”¹⁰. Kemény olyan fontosnak tartotta ezt, hogy 8 oldalas életrajzi írásának végén még egyszer megismétli: „Még utóiratként megjegyzem, hogy Bereczky volt segédlelkészei úgy emlékeznek rá, hogy nekik azt mondotta fiatalkoráról, hogy az ő anyja házvezetője volt Apponyi Albertnek, és az ő keresztapja is Apponyi, aki neveltetésében is havi anyagi segítséggel gondoskodott róla. Ő előbb Vácra járt, római katolikus hatások alatt volt, de később Kovács József [Géza], nevelőapja hatására református lelkésznek készült, ettől fogva Apponyi megvonta tőle az anyagi támogatást.”

Annak a püspöknek tehát, aki 1957 decemberében „szerény szolgálatait a szocializmust építő nép javára ajánlja fel”, grófi és bárói vér csörgedezett ereiben.

Nem kívánom eltúlozni ennek az életrajzi adaléknak a jelentőségét, mégis úgy gondolom, némiképp magyarázatot ad arra egyrészt, hogy Bereczky püspöknek

⁷ Jelzetük 3.1.5 O-9047 és 3.1.5 O-9047/1

⁸ A személyi dossziében többször előforduló kijelentés, mely minden bizonnyal félreértés, hiszen Bereczky vejeinek sorában nem szerepel.

⁹ 3.1.5 O-9047 1.

¹⁰ 3.1.5 O-9047 267–275. 1956. június 22. Hasonló adat található többek között: 3.1.5 O-9047 30. 1946. március 22.

miért lehetett már a 30–40-es években – tehát még püspöksége előtt – kitűnő kapcsolatrendszere, melynek révén – igaz, Ravasz László küldöttjeként, de – még Horthy Miklóshoz is be tudott járni. Másrészt magyarázatot ad arra is, hogy miért igyekezett a háború után szakítani mindazzal, ami az előző rendszerhez kötődött, miért volt az új, és csakis az új rend felé nyitott. A törvénytelen gyermekeket általában a titokban küldött járadékon túl nem protezsálták a „természetes” apák. Hallgatólagosan mégis mindenki tudott az ilyen esetekről. Bereczky így élhetett a soha ki nem mondott titok előnyeivel, mégis tudatában volt annak, hogy ő sosem lesz olyan, mint egy valódi fiú. Hogy ezt érzelmileg hogyan élte meg, arról pontos képet majd akkor kaphatunk, ha feljegyzéseit, naplóját megismerhetjük. Reméljük, a család egyszer elérhetővé teszi a nyilvánosság számára.

Az életét átszövő titkok, vagy inkább titkozatoságok közül egy apró részletet maga említ meg a feleségének írott egyik levelében. 1951. augusztus 3–15. között az Egyházak Világtanácsának közgyűlésén tartózkodott Genfben. Erre az időpontra – augusztus 10-re – esett születésnapja. A svájci távolból így írt haza családjának: „Drága kedveseim, végre némi viszontagságok után a konferencia színhelyén vagyok, és este fél 11-kor ismét ágyban fekvé írom újabb levelecskémet. Bánatosan gondoltam rá, hogy születésnapomon nem leszünk együtt, de egy héttel elhalasztjuk, s a valódi születésnapomra érek haza. Tudod ugye anyuskám, hogy Mama mindig emlegette, hogy nem 10-én, hanem 17-én születtem. Bár már itt lenne!”¹¹

Származásának arisztokratikus jegyei harmadrészt némi magyarázatot adhatnak arra is, hogy bár „szerette szocialista hazáját úgy, hogy látta és szerette benne a népet”, mégis előkelő életvitelnek megfelelő privilégiumokat követelt, de legalábbis használt a maga és családja számára. „Kemény” erre is kitér írásában: „Szociális érzéke kevés van. Fényűző életét ismerik. Papjai keserűen panaszoznak, nekik gyomorfekélyel nem jut megfelelő élelem, sok gyermekkel nem tudnak ruhát beszerezni, és öneki ezek iránt sem szava, sem érzéke nincsen. Pénzügyekben könnyelmű. Anyagi viszonyai mindig rendezetlenek voltak. Ügyek, amelyeket vezetett, a rendetlen vezetés miatt mindig anyagi bajba kerültek.”

Ha nem is feltételezzük a közvetlen beleszólást, leányait mégis kitűnő érzékkel házasította, vagy engedte házasságba.

„Gyermekei: Piroska (1917), férje ifj. Victor János lelkész (Victor János teológiai tanárnak, a Szabadság téri gyülekezet volt lelkészének a fia.) Mária (1919) Dr. Sajóhegyi András BESZKÁRT titkár, Erzsébet (1920) férje Mészöly Dezső író, színházi rendező (Mészöly Gedeon professzor fia), Teréz (1924), férje Nagy Endre a Konvent tisztviselője, Katalin (1927), férje ifj. Tildy Zoltán”¹².

„Kemény” pedig ezt írja: „Még családi életéről annyit, hogy öt lánya van, mind férjhez ment. Egyik: Piroska az ifj. Victor Jánoshoz, aki jelenleg a rádiónál van alkalmazásban, de ők válófélben vannak. Egy másik lányát Tildy Zoltán fia vette el, aki kitűnő fényképész és szép állása van. Egyik lánya Mészöly Dezsőnek, a Nemzeti Színház rendezőjének a felesége. Családi élete, feleségével való viszonya mindig példás volt. Felesége idősebb nála és nagy befolyással van rá”¹³.

¹¹ 3.1.5 O-9047 122.

¹² 3.1.5 O-9047 50–51. Részlet egy ismeretlen „szerző” jelentéséből.

¹³ 3.1.5 O-9047 267–275.

És hogy milyen „úri” módon tudta használni magán- és családi jellegű ügyeihez a rendelkezésére álló, a nép tulajdonát képező infrastruktúrát, arra álljon itt példaként néhány részlet „Kocsis” fedőnevű ügynök jelentéseiből, aki nem volt más, mint Bereczky hivatalos püspöki sofőrje.

„Jelentés

Budapest, 1952. október 8-án „Kocsis” jelenti:

Bereczky Albert ref. püspök 1952. szeptember 13-án [szombat] feleségével és Nagy Sándor egyházkerületi tanácsossal Pécsre utazott, Szamosközi István lelkész beiktatására.

Szeptember 14-én zajlott le az említett beiktatás, melyet Bereczky Albert végzett.

15-én és 16-án délelőtt Bereczky gyengélkedett, nem ment sehová.

22-én 9–11-ig a Ref. Konventen volt. Innen az ÁEH-ba ment. 16 órakor leánya (Piroska) és Hajdú Péter kíséretében Miskolcra indult, de közben leányát felvitte Mátraházára, a ref. üdülőbe.

24-én Bereczky püspök rosszul éltre hivatkozva már nem maradt Miskolcon, hanem déltájt elindult Pestre. Útközben meglátogatta Mátraházán lányát.

Bereczky Albert okt. 9-től feleségével együtt Leányfalura szándékozik menni pihenni az ottani diakonissza üdülőbe”¹⁴.

De az autó-, sofőr- és intézményi üdülőhasználaton túl a Bereczky család előszeretettel vette igénybe a hivatalos telefonvonalakat, vagy akár épp a népköztársaság külföldi követségeit, hogy a püspök távolléte során egymással érintkezésbe léphessenek. Erről tanúskodik az egyik ÁVH által lehallgatott telefonbeszélgetés is.

„Amszterdam (hívó) Berci bácsi 20/1 Inter

B: Halló, Berci bácsi!

A: Csak hogy ...

B: Csak hogy halljuk a Berci bácsit.

A: Szervusz drágám, hogy vagytok?

B: Köszönjük, és a Berci bácsi egészséges?

A: Egészséges vagyok, hála Istennek. A mamuska hol van?

B: Visegrádon, tessék nagyon megdicsérni, mert itt nagy meleg volt, és nagy nehezen rászánta magát, hogy kimegy.

A: De tegnap megkapta már az értesítést?

B: Meg, meg.

A: Hogy itt vagytok.

B: Igen.

A: Szóval akkor ne szóljatok neki most a telefonról.

B: Igen.

A: Majd ha csak hazamentem, mert most bántani fogja, hogy ő nem volt otthon.

B: Igen.

A: S maradjunk csak amellet, hogy ti tegnap megkaptátok az értesítést, jó?

B: Igen.

A: Azt hiszem, hogy jobb ez így.

¹⁴ 3.1.5 O-9047/1

B: Persze, hogy jobb.
A: Na, mondd, a gyerekek, család?
B: Na, átadom a Terikének, jó?
A: Jó, szervusz!
Budapesten a Teri jön a telefonhoz.
B: Szervusz drága csillagom.
A: Édeském képzeld, Amszterdamból beszélek.
B: Aranyos.
A: Hogy vagytok, jól vagytok?
B: Igen, szegény mami úgy el lesz keseredve, de kellett már, hogy kimenjen.
A: Mikor jön vissza?
B: Ma este.
A: Akkor mondjátok meg azt, hogy én egy üzenetet küldtem.
B: Igen.
A: Hogy hétfőn délelőtt fel fogom őt hívni, jó?
B: Jó, aranyos vagy.
A: Mert így akkor bántja őt.
B: Táviratot megkaptad, amit mi Hágába küldtünk?
A: Milyen üzenetet?
B: Hát csak, hogy jól vagyunk és nagyon várunk.
A: Hova üzentél?
B: A követségre.
A: Megkaptam, köszönöm.
B: Megkaptad?
A: Hát, csókolok mindenkit édes kicsikém, ezerszer.
B: Én is.
A: Szerdán délelőtt érkezein.
B: Szerdán?
A: Szerdán. Kedden megyünk innen Prágába és a szerdai délelőtti repülővel érkezünk.
B: Jó, hát szervusz.
A: Szervusz.
B: Hány óra körül telefonálsz, nem tudod?”¹⁵

Mindezek csak alátámasztják „Kemény” jellemzését, miszerint „Családi élete, feleségével való viszonya mindig példás volt.”

De hogy ki is volt a „Kemény Zsigmond” fedőnevű ügynök? Nem más, mint a református egyházi panteon másik doyenje, aki a 30–40-es években még szoros munkakapcsolatban állt Bereczkyvel, és akinek Ravasz lemondása után a dunamelléki püspöki székbe kellett volna kerülnie, ha benne is megbízott volna Rákosi. Muraközy Gyula. Így talán érthető, hogy miért írt le mindent a legnagyobb részletességgel Bereczkyről. Egyfelől első kézből ismerte a történetet. Másrészt pedig hátha akad benne olyan, ami megfelelő alapot adhat a kegyvesztéshez. Ám ehhez még Muraközy is kevés volt. Bereczky 56 után, félig bénultan még két évig

¹⁵ 3.1.5 O-9047/1 1954. szeptember 5.

állt az egyházkerület és a Konvent élén. 1958-ban lemondott, és 1966-ban bekövetkezett haláláig már visszavonultan élt.

FILOLÓGIAI ÉS SZÖVEGSTILISZTIKAI ELJÁRÁSOK A SAJTÓNYELV RETORIKÁJÁNAK VIZSGÁLATÁBAN

Kökényesi Nikoletta

Már az ókorban is sokféle meghatározás született a retorika fogalmának meghatározására. Napjainkban is megállja a helyét Arisztotelész megállapítása, miszerint „a retorika olyan képesség, mely minden egyes tárgyban feltárja a meggyőzés lehetőségeit”. Ma a retorika fogalmán egyrészt mindenfajta a beszédre kiterjedő analízist, másrészt a szövegfelépítéssel kapcsolatos értelmezést értjük.¹

A beszédek elemzésével nemcsak a retorika, hanem a stilisztika is foglalkozik. Az utóbbi diszciplína a retorikából önállósodott. Mind a stilisztika, mind a retorika integráló és integrált tudománnyá vált. A retorika és a stilisztika multidiszciplináris és interdiszciplináris tudomány. Így a két tudományág vizsgálendő kérdései is multidiszciplináris megközelítést igényelnek, hiszen minden változás, amely a társtudományok területén történik, hatással van a metszésponton álló tudományokra is.²

Adamik Tamás szerint napjainkban is fontos szerepe van a szónoki műfajnak. Ma a retorikát a tömegkommunikáció hatása erősíti. A befogadó ritkán van jelen személyesen is szónoki beszédek, viták elhangzásakor (parlamentben, minisztériumokban stb.), így ezekről csupán a média útján értesülünk.³ Új tudományterületek, mint például a médiaelmélet, a kommunikációelmélet foglalkoznak a retorikával. A különböző modern irányzatok a retorika egyes részterületeinek elemzésével foglalkoznak. Érdekes kérdés az, hogy a retorika és a szónoki műfaj milyen szerepet tud vállalni a modern média világában.⁴

Sajátos retorikai beszédhelyzetnek minősülnek napjaink tömegtájékoztató műfajai. „A sajtó, azaz a nyomtatott és elektronikus tömegtájékoztató alapvető rendeltetése, hogy másokat értesítsen a jelenségekről és eseményekről, valamint azokat magyarázza és ezáltal hozzásegítsen helyes értelmezésükhöz, a megfelelő álláspontok kialakításához”⁵. A tanulmány és a következő vizsgálat célja az, hogy modern országos napilapok cikkeit vizsgálja retorikai szempontból. A kérdés az, hogy a sajtószövegek megőrzik-e az antik retorikai beszédekre vonatkozó szabályokat, vagy sem.

A következőkben felvázolom a cikkek elemzésének munkamenetét. Először az írások pragmatikai körülményeit kell meghatározni, majd a cikkeket a tömegtájékoztató műfajok típusaiba kell besorolni. Ezt Wacha Imre *A korszerű retorika alapjai* című könyve alapján fogom elvégezni. Ezek után következhet a

¹ SZABÓ G. Zoltán, SZÖRÉNYI László, *Kis magyar retorika*, Bp., Tankönyvkiadó, 1988, 16.

² CZETTER Ibolya, *A retorikai alakzatok = A retorikai-stilisztikai alakzatok világa*, szerk. SZATHMÁRI István, Bp., Tinta Könyvkiadó, 2003, 60; WACHA Imre, *A retorikai kompetenciái = „A retorika a társadalomban – a társadalom a retorikában” konferencia előadásai, az első országos Kossuth-szónokverseny beszédei retorikai gyakorlatok*, szerk. A. JÁSZÓ Anna, L. ACZÉL Petra, Bp., Trezor Kiadó, 2000 (A régi új retorika), 53.

³ ADAMIK Tamás, A. JÁSZÓ Anna, ACZÉL Petra, *Retorika*, Bp., Osiris Kiadó, 2005, 45.

⁴ „A retorika a társadalomban – a társadalom a retorikában” konferencia előadásai, az első országos Kossuth-szónokverseny beszédei, retorikai gyakorlatok, szerk. A. JÁSZÓ Anna, L. ACZÉL Petra, Bp., Trezor Kiadó, 2000 (A régi új retorika), 26.

⁵ WACHA Imre, *A korszerű retorika alapjai II*, Bp., Szemimpex Kiadó, 1998, 146–147.

beszéd szerkezetének elemzése. Cicero nyomán a szónoki beszéd hagyományosan hét részből áll. Ezek a következők: principium, narratio, digressio, propositio, argumentatio, refutatio, peroratio.⁶ A napilapok cikkeinek vizsgálata arra irányul, hogy az imént felsorolt beszédrészek ugyanolyan formában lelhetők-e fel a modern kori szövegekben, vagy esetleg az egyes antik beszédrészek átalakult formában vannak jelen.

A cikkek elemzésekor fontos megvizsgálni a szövegek érveléstechnikáját is. A szövegrészek faladatainak vizsgálata után az elokúció megvalósulását kell részletesen elemezni az adott cikkekben. Figyelni kell a nyelvi normák, a szabatos fogalmazás, a kellő szóhasználat megvalósulására. Az elokúciós eszközök közül a legfontosabb mégis az ornatus, azaz az ékesség. Ezzel kapcsolatban meg kell vizsgálni a szóképek, szó- és mondatalakzatok jelenlétét a szövegben.⁷ Ezt a kérdést kvantitatív módszer segítségével is vizsgálhatjuk. A kapott adatokból pedig eldönthetjük, hogy például a metafora vagy akár a szimbólum milyen mértékben van jelen a sajtónyelvben és annak műfajaiban. A számítások elvégzése arra is választ adhat, hogy mely műfajra a legjellemzőbb az egyes trópusok jelenléte. Az is érdekes kérdés, hogy melyik költői kép az, amely a legjobban képviselteti magát az egyes sajtóműfajokban. Ezt a vizsgálatot ki kell terjeszteni a cikkek szövegén kívül a sajtónyelvi címadásra is. Az újságírók a címadásban arra törekednek, hogy figyelemfelkeltő, úgynevezett blikkfangos címek kerüljenek a lapok hasábjaira. A stilisztikai és nyelvi megformálás mellett arra is figyelemmel kell lenni, hogy az elokúciós eszközök segítségével hogy érhető el a meggyőzés és az esetleges manipuláció.

A cikkek egyik előnye a szónoki beszéddel szemben, hogy a nyomtatásban megjelenő szöveg javítható. Ezzel a lehetőséggel azonban a szerzők nem minden esetben élnek. A cikkek esetében elmarad az azonnali visszajelzés, ezt a szerző csak később kapja meg. A szónok beszéde előadásakor nonverbális eszközöket is alkalmaz, hogy a hatást fokozza. Az újságíró a verbalitáson kívül élhet az illusztrációval is. A két eszköz együttesen váltja ki a megfelelő hatást az olvasóban. Fontos tehát a sajtó szövegeinek és a sajtó vizuális információinak retorikai elemzése is. Mindegyik napilapnak megvannak a specifikus stilisztikai jellemzői, így egyetérthetünk Róka Jolán megállapításával, hogy az újság mint szövegalkotó sok tekintetben párhuzamot mutat a rétorral.⁸ Ha Róka Jolán nézetét elfogadjuk, akkor azt is könnyen beláthatjuk, hogy ha a rétor beszéde kiművelésével és gondos stilisztikai szerkesztésével éri el a hatást, akkor ugyanennek a napilapokra is igaznak kell lennie. Tehát a rétorhoz hasonlóan a napilapok is rendelkeznek kiforrott, hagyományokból táplálkozó összetett stílussal, mely magában foglalja a tudományos, a hivatalos és a szépirodalmi stílust egyaránt.

A vizsgálat korpuszát a négy országos napilap nemzeti ünnepekről szóló vezércikkei és beszámolóí adják. Az országos napilapokban azonos témát feldolgozó beszédek, vezércikkek vizsgálatából következtethetünk a lapok által képviselt retorikai hagyományra és annak változásaira. A vizsgálat szempontjából

⁶ ADAMIK, A. JÁSZÓ, ACZÉL, *i.m.*, 373.

⁷ GÁSPÁRI László, *Retorika*, Bp., Nemzeti Tankönyvkiadó, 1988, 83–84; KEMÉNY Gábor, *A képszerűség nyelvi formáiról*, MNy, 70 (1974), 325–339.

⁸ RÓKA Jolán, *Az újságyszövegek szerkesztési és stílustipológiája*, Nyr, 1986, 449–457.

fontos, hogy melyek azok az elemek az antik retorikából, amelyeket megőriznek a 20. és 21. századi szövegek. Számunkra az is lényeges információt hordoz, hogy mely elemek azok, melyeket a modern kor nem használ fel a retorikai hagyományból. Az elemzési módszer arra is lehetőséget teremt, hogy megvizsgáljuk azt, hogy az újságok az ünnepi beszámolók során mit emelnek ki, és mit hallgatnak el tudatosan.

A cikkek vizsgálatával kapcsolatos az az előfeltevésem, hogy az 1990-es években született cikkek retorizáltsága magasabb fokú, mint a napjainkban született cikkeké. Úgy gondolom, hogy az elmúlt évtizedben született cikkek stilisztikai és retorikai eszköztára szélesebb körű, mint napjaink sajtójáé. Munkahipotézisként az is megállapítható, hogy a sajtóban megjelenő beszédek és az azokat kommentáló írások valószínűleg az elokúció antik példájától függetlenül szerkesztődnek. A cikkek szerzői a szerkesztéskor szokásszerű fordulatokhoz, valamint fogalmazási és szemléltetési panelekhez nyúlnak. Ezt a megállapítást a retorikai vizsgálat kezdetén is alá tudom támasztani. Az 1993. március 15-én és a 2006. március 16-án megjelent Népszabadság-cikkek címei kevés változtatással megegyeznek, holott a szerzők nem azonosak. Az 1993-as cikk címe *Márciusi ünnep együtt és külön*, míg a 2006-os cikk címe *Köztársaság együtt és külön*. Tehát már a címadás során is észrevehetjük, hogy a szerzők bizonyos esetekben jól bevált elemekhez nyúlnak a cikkek szerkesztésekor.

Ebben a tanulmányban az 1990. március 15-én és a 2010. március 16-án megjelent vezércikkek retorikai elemzésének eredményeit ismertetem és hasonlítom össze.

Az 1990-ben született cikkek az 1848-as szabadságharc ünnepe, valamint az 1985-ben megválasztott országgyűlés felbomlásának párhuzama kapcsán születtek. A 2010-es írásokban a szabadságharc mellett az idej választások hozta változások is helyet kaptak. Így mindkét évben a március 15-i ünnepi megemlékezésekről szóló cikkekbe belevegyülnek a politikai változásokkal kapcsolatos elvárások.

Az 1990-es évekből származó cikkek háromnegyede a szokásos értelemben vett vezércikk. Csak a Népszabadság esetében beszélhetünk belső vezércikkről. A napjainkban vizsgált írások mindegyike a belső vezércikk műfajába tartozik. A két kategória közötti különbséget Wacha Imre definíciója szerint határozom meg. A vezércikk az újság első oldalán megjelenő írás, mely aktuális társadalmi, politikai kérdésekkel, jelentős napi eseményekkel, fontos közérdekű kérdésekkel foglalkozik, melyekre reagálni kell. Előfordul, hogy a cikkek szerzői lelkesítenek, bírálják, de mindenképpen állást foglalnak a témával kapcsolatban. Gyakori, hogy a szerzők vagy nyíltan, vagy a sorok között elrejtve elvárt követelményeket fogalmaznak meg. A belső vezércikkre is vonatkoznak valamelyest a vezércikk megírásának kritériumai, de kimarad belőle a fennkölt stílus, és inkább az iránymutatás az, ami dominál. Tipográfiája és stilisztikai megformálása szerényebb, mint a vezércikké.⁹

Miután a cikkek pragmatikai körülményeinek leírása és műfaji besorolása megtörtént, rátérhetünk a szöveg részleteinek vizsgálatára.

A Magyar Nemzet 1990. március 15-i számában megjelent vezércikk a megszokott bevezetés módszerét alkalmazza, melynek hatáskeltő szerepe van. Ezek után következik az átmenet, melyben a 48-as események után rátér a 90-es

⁹ WACHA, *i. m.*, 205–206.

évek aktualitására. Mielőtt azonban a téma részletezése elkezdődik, a szerző a kitérés eszközt használja fel, melyet egyrészt a szöveg élénkítésére használ, másrészt pedig a témát minél több oldalról világítja meg (a londoni Economist véleménye). A propositio nem más, mint a beszéd magva. Ebben az esetben az egész részletezés 1848 és 1990 párhuzamára épül. Ezt a módszert használja fel a szerző a bizonyítás során is. Itt a szerzőnek minden eddigi részről határozottabban kell fogalmaznia. A cikkben az analógián alapuló érvelésnek lehetünk tanúi. Ez lehetővé teszi, hogy a szerző párhuzamot tudjon vonni a 1848-as forradalom és az 1990-es békés átmenet között. Ebben a szövegrészben foglal állást az író. Állásfoglalását erősíti retorikus kérdések használatával, melyben sugallatok és erkölcsi ítéletek is szerepelnek. A retorikus kérdések nem igényelnek választ, ennek ellenére a szerző két helyen választ ad ezekre a kérdésekre, az elvárt követelmények nyomtatékosítása végett. Ezután következik a befejezés, melynek célja az emlékezet felfrissítése és az érzelmek befolyásolása. A többi szövegrészhez hasonlóan ebben is fellelhetjük az antik retorikai hagyományok használatát, továbbélését.

Az elokúció vizsgálata során megállapítható, hogy az érthető, szabatos fogalmazás helyenként csorbul (*Mindenekelőtt a nemzetközi viszonyok elengedhetetlen mérlegeléséhez*). A hangnem és a szóhasználat illik az aktuális politikai kérdést és az 1848-as ünnepet feldolgozó cikkhez. A sok díszítő elem jelenléte is erről tanúskodik. Több mint húsz szóképet tartalmaz az írás. Találhatunk benne metaforát, szinesztéziát, allegóriát, antonomáziát és megszemélyesítést. A legnagyobb számban megszemélyesítés szerepel a cikkben. A mondatalkzatok közül a retorikai kérdés több esetben is előfordul a szövegben.

A cím jó megválasztása a figyelemfelkeltés eszköze lehet. Ebben az esetben a cím egy szinesztézia, vagyis a szerző az érdeklődés felkeltését egy trópussal éri el. Az antik retorikában a közöny legyőzése és a figyelem felkeltése a bevezető szövegrész, a kezdés feladata volt. A sajtónyelvi szövegek esetében ezt a szerepet a cím veszi át.

A sajtónyelv retorikai vizsgálatához hozzátartozik az újságok és a cikkek vizuális megjelenítésének elemzése. Az 1990-es Magyar Nemzetben a vezércikkek mindig a címlap bal oldalán két hasámban jelennek meg. A címek minden esetben félkövér kurzív betűvel vannak szedve. A vezércikkeket nem illusztrálják képek. A szerkesztéshez és a vizuális megjelenítéshez hozzátartozik az is, hogy az olvasó hozzászokik választott újsága nyelvezetéhez és tipográfiai megjelenéséhez. Az olvasó saját maga számára „lefordítja”, dekódolja az információkat. Tehát ha a megszokott újságunk oldalait olvassuk, észrevétlenül és rutinosan nyúlunk ezekhez a kódokhoz, hogy megértsük azt a bizonyos újságcikket, amely felkeltette érdeklődésünket. A kódok nemcsak szabályoznak, hanem azt is lehetővé teszik számunkra, hogy értelmes jelentést tulajdonítsunk annak, amit olvasunk, illetve valamiképp értelmezni is tudjuk ezeket a médiaszövegeket.¹⁰

A Magyar Hírlap 1990-ben született vezércikke rövidebb, mint a Magyar Nemzet írása. A cikk címe Petőfi Nemzeti dalából vett idézet, mely frissebbé és érdekesebbé teszi az írást. A szöveg kezdetében a szerző már az első bekezdéssel legyőz mindenfajta közönyt és érdektelenséget. Az antik retorikai hagyományoknak

¹⁰ Tim O'SULLIVAN, Bryan DUTTON, Philip RAYNER, *Médiáismeret*, ford. BÉNYEI Judit, Bp., Korona Kiadó, 2003, 69.

megfelelően a kezdés egyik célja a kíváncsiság felkeltése. A részletezés tartalmazza itt is a szöveg lényegét. A bizonyítás ugyanolyan szisztéma alapján és ugyanúgy analógiára alapul, mint a Magyar Nemzet esetében. A befejezést az utolsó bekezdés tartalmazza. Az erős érzelmi ráhatást a cím megismétlésével nyomatékosítja a szerző. Ez a szöveg nem tartalmaz sem kitérést, sem átmenetet. A retorikai vezérfonal itt egyben a kronológiai felépítés is. A múlt ünnepelési szokásait, a jelen zavaros helyzetét és a jövő tennivalóit fogalmazza meg az író.

A cikk jól szerkesztett mondatokból, a nyelvi normák pontos betartásával íródott, szóhasználata illik az írás témájához, de a pátoz mégis kevesebb, mint a Magyar Nemzet vezércikkében. Közel tíz metafora és metonímia szerepel ebben a rövid vezércikkben.

A Magyar Hírlap vezércikke szintén elkülönülten jelenik meg a címlapon egy hasábra törölve. A cím álló betűkből, nem félkövérral van szedve.

A Népszava 1990-es vezércikke még tömörebb, mint az eddigiek. A vezércikk az előbbiektől eltérően szinte csak propositiót tartalmaz. Nem tartalmaz kellő bevezetést, átmenetet, kitérést, bizonyítást sem. A befejezés egy mondat, de az sem felel meg az antik formáknak. A szabatos és tömör mondatszerkesztés minden pátoztól mentes. Egy-két hasonlatot leszámítva a szöveg nem tartalmaz nyelvi képet vagy mondatalkazatot.

A cikk vizuális megjelenésben is eltér az eddig tárgyaltaktól. A vezércikk az újság címlapjának jobb oldalán keretben kap helyet. A cikk mellé egy nagy felkiáltójel került a figyelemfelkeltés céljából. A cím félkövér és álló betűkkel van szedve.

Az utolsó 1990-es vezércikk a Népszabadság negyedik oldalán jelent meg. A 90-es években ez az egyetlen vezércikk, mely nem az újság címlapján jelent meg. A téma, melyet a szerző kommentálni kívánt, és az eseményről szóló tudósítás is a negyedik oldalon kapott helyet. Ezt kihasználva a szerző megszakított bevezetést alkalmaz. Ebben az esetben nincs is szükség arra, hogy túlzott bevezetéssel kezdődjön a cikk, hiszen minden, amit éles, cinikus hangon kritizál a szerző, megtalálható ugyanazon az oldalon a tudósításban. A szöveg második bekezdése a kitérés. A következő bekezdésekben a részletezés és az érvelés kap helyet. A bizonyítás az okokból eredő érvekből épül fel, és a szerző kitér arra, hogy ezek az okok milyen következményeket eredményeznek. A befejezés nem hasonlít a hagyományos felépítéshez és tartalomhoz. Nem tartalmaz az olvasóktól elvárt követelményeket sem.

A cikk szerzője érthető, szabatos fogalmazással szerkesztette meg cikkét. Az írás hangneme is eltér az eddigiektől. A cikk olyan, mint egy színesen megírt beszámoló. A szerző állásfoglalása helyenként rejtetten jelenik meg cinikus, éles hangnemben. Az írás csekély számú trópuszt tartalmaz.

A negyedik oldalon megjelent cikk keretben, két hasábra van törölve. A cím álló félkövér betűs.

A következőkben a 2010-ben született belső vezércikkek eredményeit mutatom be. A vizsgálat kezdetekor úgy gondoltam, hogy a napjainkban született cikkekben az antik retorikai hagyomány kevésbé él tovább. A kapott eredmények azonban a retorikai eszközök jelenlétéről tanúskodnak.

A Magyar Nemzet az egyetlen napilap, amely napjainkban is tudatja az olvasóval, hogy létezik a vezércikk műfaja, még akkor is, ha ez belső vezércikként él tovább. A címdoldalon meg is jelöli, hogy mely oldalon található az olvasó. A Magyar Nemzet belső vezércikke a kitérésen kívül minden antik szerkezeti egységet tartalmaz. A kezdésben egy romantikus, ünnepi bevezetést olvashatunk, ennek megfelelően számos trópus található benne. A kezdés és a részletezés között megvalósul az átmenet. A propozícióban az ünnepi beszédekről kapunk körképet. Az érvelés analógián alapul, de más módon, mint eddig. A szerző az összehasonlítás során nem a hasonlóságokat, hanem az ellentéteket emeli ki. A bizonyítás összefoglalása és nyomatékosítása is megvalósul az ötödik bekezdésben. A befejezés a hagyományoknak megfelelően bátorítást és összefoglalást is tartalmaz. A lezáró mondat retorikai kérdés, mely nyomatékosítja a szerző álláspontját.

A nyelvtanilag jól formált mondatok több mint tíz szinesztéziát és megszemélyesítést tartalmaznak. A cikk hangneme emlékeztet a Magyar Nemzet 1990-ben született vezércikkéére.

A tipográfiában eltérés tapasztalható. A belső vezércikk a hetedik oldalon egy bekezdésben és kerettel kiemelve Magyar Nemzet felirat alatt jelenik meg. A cím betűtípusában is eltérés tapasztalható a 90-es évekhez képest. A belső vezércikk címe már nem félkövér és nem kurzívan szedett.

A Magyar Hírlap belső vezércikke csak a legszükségesebb elemeket őrizte meg: a kezdést, a részletezést, a bizonyítást és a befejezést. A kezdésben egy jól megválasztott 1848-as idézetet aktualizál a szerző, melyből álláspontja is körvonalazódik. A bizonyítás során kevert érvelési módszert használ. Okokból és körülményekből fakad a bizonyítás. Ezekből vezeti le a végső tanulságot, mely a befejezésben hangzik el. A befejezésben szintén egy idézet jelenik meg, mellyel keretes szerkezetet is ad a cikknek. A konklúzió csak állásfoglalást tartalmaz, előírányzott viselkedési mintát azonban nem.

A cikk a nyelvi normáknak megfelelően van megfogalmazva. A szóhasználatban sajnálattal fedezhetünk fel egy modern kori sajátosságot, a szleng szavak használatát. A cikk hangneme kevésbé patetikus, de az idézet használatával a témához illőnek érezzük. A trópusok közül jelen van az allegória és a metafora. Meg kell említeni, hogy a cikk tartalmaz egyszeri szóalkotásokat is (*nagyondemokrata, békávédemokrata*).

A cikk a harmadik oldalon egy hasábra tördelve szürke alapon jelenik meg. Újdonságnak számít az is, hogy a cikk alján megjelenik a szerző fényképe is.

A Népszava cikkében az átmenetet leszámítva minden antik szövegegység jelen van. A kitérés a kezdés után áll, ez a problémának több oldalról való megvilágítását szolgálja. A bizonyításban körülményekből fakadó érveket használ. Ebben az esetben a körülmények elemeiből fakadó következmények kényszerítő erejére támaszkodik a szerző. A politikai események hatására fogalmazza meg a befejezésben az állásfoglalását, mely egyben a bizonyítás lezárása is. Tehát a befejezésben szerepel az előírásnak szánt állásfoglalás, a tételmondat.

A világosság és a nyelvi normáknak megfelelő szerkesztés bizonyos pontokon nem valósul meg a rossz központosítás miatt. A bíráló, állást foglалó hang nem párosul akkora pátosszal, mint a 90-es években. A szerző több idegen szót használ, és itt is megjelennek a Magyar Hírlapban található szlenges kifejezések. A

szövegben megjelenő tíz trópus között képviselve van a megszemélyesítés, a metafora, az allegória, az antonomázia.

A belső vezércikk a hetedik oldalon, három hasámban, a szerző fényképével illusztrálva jelenik meg. A hasábok között a cikkből egy kiragadott mondat is szerepel. A cím álló, nem félkövér betűs.

A Népszabadság belső vezércikkének bevezetésén egy allegorikus idézet húzódik végig, mely tulajdonképpen a cím allegóriáját fejti ki. Ezen kívül nem is találunk a cikkben szóképeket. A továbbiakban a cikk nem őrzi a már megszokott szövegrészek szerinti felosztást. A bizonyítás is tulajdonképpen csak a tények felsorolásából áll.

A belső vezércikk a harmadik oldalon egy hasámba szerkesztve jelenik meg, illusztráció nélkül. A cikk mellett egy a cikkből kiemelt mondat szerepel. A cím nem félkövér, álló betűs.

A cikkek vizsgálata alapján megállapítható, hogy az egyik legjelentősebb változás a vezércikknek belső vezércikké alakulása. Napjainkban már csak belső vezércikkekről beszélhetünk. Ugyanakkor érdekes volt tapasztalni, hogy a Népszabadság már a 90-es években is alkalmazta a belső vezércikket. A későbbiekben azt kell megvizsgálni, hogy ez a cikk csupán egyszeri szerkesztői és szerzői megoldás volt-e, vagy ez már ekkor általános tendenciának tekinthető. A belső vezércikk kialakulása változásokat eredményezett a tipográfiában is. A Népszava és a Magyar Hírlap a szerző fényképével színesíti a cikket. Ez is igazolja, hogy a mértékadó országos napilapok tabloid szerkesztői elveket is alkalmaznak az újság készítése során.

Az eddigi eredmények is arról tanúskodnak, hogy bizonyos antik hagyományok tovább élnek, és van funkciójuk a sajtónyelvi szövegek esetében. A Cicero által meghatározott beszédrészek mind a 90-es, mind a 2010-es cikkekben megtalálhatók. Mindkét évben találhatunk ugyan olyan írást is, mely csak a legszükségesebb szövegrészeket tartalmazza. Ennek okai valószínűleg szerzői megfontolások lehetnek. Ezt a megállapítást a későbbi vizsgálatok eredményei igazolhatják. Felfigyelhetünk egy jelentős változásra, mely mind a két év cikkeit érinti. Az antik retorikában a közöny legyőzése és a figyelem felkeltése a kezdés szövegrész feladata volt. A sajtónyelvi szövegek esetében ezt a szerepet a cím veszi át.

A két év cikkeinek elokúciós vizsgálata után kijelenthető, hogy a trópusok jelenléte nem csökkent az évek során. Az eddig elemzett cikkekben a kvantitatív vizsgálat szerint a legnagyobb arányban a megszemélyesítés és a metafora van jelen.

A két korszak történelmi eseményei között hiába van analógia a változások tekintetében, a cikkek retorikája ezt más módon tükrözi. Változás figyelhető meg ennek kapcsán a cikkek hangnemében is. Az 1990-es évek cikkeinek túlnyomó többsége bírálva ugyan, de nagy pátozzsal fogalmazta meg az aktuális társadalmi kérdéseket. A 2010-es években született cikkeknel csökkent mind a bírálat, mind a patetikusság foka. A napjainkban keletkezett belső vezércikkek szövegében megjelenik „az utca nyelve”. Ez a jelenség az 1990-es években elképzelhetetlen volt.

A hasonlóságok, az eltérések és bizonyos változások okát még nem lehet törvényszerűséggé emelni, hiszen ez a vizsgálat csekély számú vezércikken történt.

A PASQUILLUSOK ESZMETÖRTÉNETI ÉRTELMEZHETŐSÉGÉNEK LEHETŐSÉGEI

Nagy Ágoston

I.

Előadásomban elsősorban a század második felének pasquillus-irodalma kapcsán igyekszem megfogalmazni néhány elméleti problémát egy jövőbeli eszmetörténeti jellegű kutatás számára. Eszmetörténeten természetesen nem a Lovejoy-féle „unit ideas” kategóriáival dolgozó iskolát és tudományos módszert értem, hanem valami olyasmit, amit néhány újító kedvű cambridge-i történész, különösen Quentin Skinner és J. G. A. Pocock művelt, illetve alapozott meg teoretikusan.

Az újabb angol vagy anglofón eszmetörténeti kutatások és elméleti szintéziskísérletek is koraújkori anyagon születtek meg. Természetesen az utóbbi néhány megközelítést vagy módszertani ajánlatot semmiképpen sem abszolutizálhatjuk vagy alkalmazhatjuk korlátok nélkül a „klasszikus” századfordulót megelőző néhány évtized magyar szöveganyagán. Hozzá kell ehhez tennünk azt is, hogy az angol-amerikai eszmetörténeti iskolák között is léteznek feszültségek, nem beszélve ezeknek a lexikonszerű formában megírt és publikált német fogalomtörténeti tradíciókhoz fűződő viszonyáról.

Ezeknek a meglehetősen különböző kontextusban létrejött és különböző elméleti hagyományokban gyökerező iskoláknak vagy megközelítéseknek az összeegyeztethetősége máig kérdéses, bár történtek kísérletek – magyar részről is – egy konceptualista-kontextualista módszertan és szemléleti keret kidolgozására. Az anglofón teoretikusok oldaláról Melvin Richter¹ tett erre kísérletet (monográfiát is írt² a fogalomtörténetről), a magyar oldalon pedig Trencsényi Balázs,³ nem kevésbé merítve a Richter szövegeiből.

Azonban az említett (meglehetősen invenciózusnak mondható) összebékítést célzó elméleti kísérleteknél valószínűleg többet mondanak az ezeket illető kritikák és viták. Richter tanulmányára többek között J. G. A. Pocock⁴ és Reinhart Koselleck⁵ is reflektált, és inkább a két nagyobb (német és angol) tradíció különbségeit, mint hasonlóságait hangsúlyozták.

Már röviden jeleztem néhány, bár más tudományos kultúrákban és diskurzusokban született, de a hazai kutatások számára is inspiratívnak tűnő kezdeményezést. A későbbiekben arra teszek kísérletet, hogy saját témámat, azaz a

¹ Melvin RICHTER, *Begriffsgeschichte and the History of Ideas*, Journal of the History of Ideas. 1987, 247–263.

² Uő., *The History of Political and Social Concepts*, Oxford, Oxford University Press, 1995.

³ TRENCSENYI Balázs, *Kulcsszavak és politikai nyelvek: gondolatok a kontextualista-konceptualista eszmetörténeti módszertan kelet-közép-európai adaptációjáról = A történész szerszámosládája. A jelenkori történeti gondolkodás néhány aspektusa*, szerk. SEKERES András, Bp., L'Harmattan – Atelier, 2002, 117–158.

⁴ J. G. A. POCOCK, *Concepts and Discourses: A Difference in Culture? Comment on a Paper by Melvin Richter = The Meaning of Historical Terms and Concepts: New Studies on Begriffsgeschichte*, szerk. Hartmut LEHMANN, Melvin RICHTER, Washington, DC, German Historical Institute, 1996, 47–58.

⁵ Reinhart KOSELLECK, *A Response to Comments on the Geschichtliche Grundbegriffe = Uo.*, 59–70.

18. század második felében született országgyűlési pasquillusok kutatását, a kortárs eszme- és fogalomtörténet-írás hazai recepciója alapján próbáljam újragondolni.

Szerencsére létezik olyan hagyomány a magyar humán és társadalomtudományokban, amelyhez, mint közös tudáshoz, kapcsolódni tudok. Az eszmetörténet hazai recepcióját elsősorban két oldalról közelíthetjük meg: (1) egyrészt a – különösen a kora újkori – irodalomtörténet-írás, javarészt a történetírás gyakorlati problémái kapcsán megfogalmazódó eszmetörténeti recepciója felől, (2) másrészt a hazai társadalomtudományok diszkurzív illetve politikai filozófiai tradíciói oldaláról.⁶ Ebben az előadásban elsősorban az első irány kutatási eredményeit igyekszem felhasználni, de ha szükséges, mert éppen tipikusan 18. századi problémával kerülök szembe, az utóbbiakra is utalok.

Ha az irodalomtörténet-írás felől közelítünk, akkor elsősorban három szerzőre és programra érdemes koncentrálnunk, egyrészt Bene Sándor Skinner- és Searle-recepciójára⁷, másrészt Kecskeméti Gábor elméleti tanulmányára⁸ (és Bene intencionalizmusának kritikájára illetve közös programcikkükre)⁹, harmadrészt pedig Takáts József *Nyolc érv... c. irodalomtörténeti berkekben komoly vitát kiváltó írására*.¹⁰

Az első két projektet, amelyek fontosabb megállapításaikban nagyon is konvergálnak a kora újkori szövegek értelmezési lehetőségeinek tekintetében, a „történeti kommunikációkutatás” kifejezésével foglalhatjuk össze, míg Takáts felvetése inkább az elméleti érdeklődésű 19. százados történész teoretikus tapogatózásait jelzi az irodalomtörténet-írás és az irodalomtudomány egésze kapcsán, és elsősorban a társ(adalom)tudományok és az irodalomértelmezés viszonyát állítja középpontba.

Bár mind a kettő (vagy három) kísérlet a kortárs eszmetörténet recepcióját állítja középpontba, Benénél a skinneri intencionalizmus (illetve annak az austini és searle-i beszédaktus elméletben kereshető gyökerei), Kecskemétinél a jaussi recepcióesztétika és a kora újkori retorikai konvenciók rendszere, míg Takátsnál a pococki, a politikai nyelveket a középpontba állító megközelítés a domináns.

II.

A 18. század végén született pasquillusok értelmezése több szempontból is hasonló problémákat vet fel, mint az említett (magyarországi) kora újkorral foglalkozó kutatások. A továbbiakban két kérdést emelnék ki, amelyek

⁶ KOVÁCS Ákos András, SZÜCS Zoltán Gábor, *Hogyan olvassuk a 18. századi magyar politikai irodalmat?*, Korall, 2009, 147–174. és SZÜCS Zoltán Gábor, *A diszkurzív politikatudomány mint politikai diskurzustörténet*, = *Műhelytanulmányok 2.*, Miskolc, Miskolci Egyetem Politikatudományi Intézete, 2008. <http://mek.niif.hu/06200/06225/06225.pdf>; HORKAY-HÖRCHER Ferenc, *A koramodern politikai eszmetörténet cambridge-i látképe (utószó) = A koramoderdn politikai eszmetörténet cambridge-i látképe*, szerk. Uő., Pécs, Tanulmány, 1997. 287–305.

⁷ BENE Sándor, *Szövegaktus*, ItK, 2003, 628–702; Uő., *A történeti kommunikációelmélet alkalmazása a magyar politikai eszmetörténetben – a kora újkori modell*, ItK, 2001, 285–315.

⁸ KECSKEMÉTI Gábor, *Recepció, szövegaktus és kommunikáció a régi magyar irodalomtörténetben*, ItK, 2003, 703–728.

⁹ BENE Sándor – KECSKEMÉTI Gábor: *Javaslatok egy új irodalomtörténet elvi alapvetéséhez és régi magyar irodalomtörténeti részének felépítéséhez*, Helikon, 2009, 201–225.

¹⁰ TAKÁTS József, *Nyolc érv az elsődleges kontextus mellett*, ItK, 2001, 316–324.

megfogalmazásában (és remélhetőleg megoldásában is) segítséget nyújthat az említett eszmetörténeti és fogalomtörténeti iskolák magyar recepciója.

A kontextualista ajánlat több szempontból is alkalmazhatóbbnak tűnik a Koselleck-féle megközelítésnél,¹¹ hiszen egyrészt nem készlet teljesíthetetlen feladatok megoldására, amelyek a diakronikus elemzések során merülnek fel (a fogalomtörténeti komparatiztika problémái, a Sattelzeit hipotézis tesztelése, a beláthatatlan méretűre duzzadó szövegtörzsek vagy akár a fogalomtörténet tudományfilozófiai alapjait illető problémák), másrészt a hazai recepció is a kisebb léptékű, kevésbé nagy narratívákban gondolkodó koncepció mellett kötelezte el magát.

A továbbiakban a vizsgált szövegek lehetséges kontextusaival igyekszem behatóbban foglalmazni, utalva természetesen az intencionalizmus, a toposzhasználat, a nyilvánosságok és a politikai nyelvek problémáira is.

A pasquillus kifejezés olyan *politikai témákkal*, illetve azon belül felekezeti konfliktusokkal foglalkozó „gúnyverseket” fed, amelyek általában egy-egy jelentősebb alkalom (pl. országgyűlés) kapcsán születtek, legtöbbször névtelenül. Ezek a szövegek csupán nagyon ritkán kerültek kinyomtatásra (én az 1790-es évekből nem is ismerek ilyen szöveget), így kéziratban terjedtek, úgy, hogy pl. pasquillus-gyűjteményekbe másolták őket, házak falára tűzték ki, kézről-kézre adták, társaságban olvasták fel... stb.¹² Egy-egy vers (kéziratban) több változatban is létezik, de szinte mindig változatlan formában lemásolva. Az ilyen típusú versek általában nagyon szabadszájúak, ugyanakkor megfigyelhető bennük a köznemesség műveltségének számos eleme is.¹³

A 18. század második felében az országgyűlések (az 1764-ki, de elsősorban az 1790/91-es) és a józsefi társadalompolitikai intézkedések miatt különösen éles pasquillus-háború zajlott. Ez a pasquillus-irodalom nem csupán tömegében szaporodott fel, de hangneme is egyre vulgárisabbá vált. Ez utóbbi fejlemény azt eredményezte, hogy a műfaj sok tekintetben olyan specifikus vonásokkal gazdagodott, amelyek korábban nem voltak meg. Ez egyrészt a szövegtörzsek egységesebbé válását eredményezte, másrészt meglehetősen kevés teret hagyott a Takáts József-féle distinkció¹⁴ szerint inkább kanonikus és kevésbé történeti szándékokkal fellépő irodalomtörténeti értelmezések számára.

A műfajban elsősorban szembevető vulgáritás, durvaság és a verses forma kettőssége – különösen a 18. században született szövegek esetében – a mai olvasó számára általában értelmezési nehézségekhez vezet, hiszen az ilyen típusú gúnyversek legtöbbször, úgy látszik, sem esztétikai értéket nem képvisel, sem elég releváns információt nem szolgáltat ahhoz a hajdani politikai konfliktusokról, hogy a történettudomány számára különösebben érdekesnek bizonyuljon.

1. A műfaj behatárolása kapcsán tehát rögtön több problémával is szembesülünk. A „klasszikus” politikaelméletre (vagy ennek kevésbé eredeti magyar változataira) kihegyezett elemzésekkel szemben megállapíthatjuk, hogy a

¹¹ Reinhart KOSELLECK, *Einleitung = Geschichtliche Grundbegriffe*, szerk. Otto BRUNNER, Werner CONZE, Reinhart KOSELLECK, I, Stuttgart, Klett-Cotta, 1992, xiii-xxvii.

¹² RÓBERT Zsófia, *Az 1790-91-i országgyűlés pasquillus irodalmához = Irodalom és felvilágosodás*, szerk. SZAUDER József, TARNAI Andor, Bp., Akadémiai, 1974, 781–822.

¹³ VARGA Imre, *A nemesi verses pasquillus (Szentpáli Ferenc)*, ItK, 1963, 287–302.

¹⁴ TAKÁTS József, Válasz Szilasi László „Nem ma” című írására, ItK, 2003, 756–759.

pasquillus a gyakorlati politika, azaz a praxis eszköze,¹⁵ így csak nagyon közvetetten lehet beágyazott a politikáról (és társtudományairól, pl. statisztika, vagy a kamerálisztika sajátos szövegei) szóló elméleti jellegű diskurzusokba. A pasquillusok a röpiratoknál is jobban kötődnek az aktuális politikai, közösségi eseményekhez, amit Péter Katalin azzal a megállapításával jelez, hogy „nem adnak programot”¹⁶. A pasquillusok sajátossága talán az is, hogy bár az aktualitásukat gyorsan elveszíthetik, a funkciójuk megmarad, hiszen egyrészt létezik és él a műfaj hagyománya, egészen a 19. század közepéig,¹⁷ másrészt – az 1790-es pasquillusok legalábbis – nem csupán egy-egy példányban maradtak fent, hanem másolásuknak, gyűjteményben elfoglalt „sztereotip” helyüknek és terjesztésüknek viszonylag szilárd konvenciói voltak.

2. A pasquillusok – Varga Imre definíciója¹⁸ szerint– olyan gúnyversek, amelyeknek „létrehozója az alkalomszerűség, célja az irányzatosság”. Ezzel rögtön az „intencionalizmus” terepére léptünk, ám nem hiszem, hogy a kérdés az illokúciós aktusok középpontba állításával elintézhető lenne. A kontextust itt – Kecskeméti Gábor megállapításait¹⁹ figyelembe véve – az illokúciós aktusokon túl kell keresnünk. Ez nem feltétlenül azt jelenti, hogy egy nagyobb történeti narratíva részeként, ahogyan azt Téglás J. Béla felvetette, a pasquillusnak kiegészítő – „politikai szeizmográf”²⁰ – szerepet szánunk, hanem inkább azt, hogy bevonjuk a vizsgálódásba az illokúciók mögött álló (nem feltétlenül reflektált és nem feltétlenül egyedi aktusokhoz és beszélőkhöz kötött) perlokúciókat is. Ezt Kecskeméti a jaussi recepcióesztétika „elvárás horizon” fogalmával tartja elképzelhetőnek.²¹ Az „elvárás horizon” terminusa Kosellecknél is megjelenik, így ezen a ponton lehetőség nyílik a fogalomtörténet elméleti konzekvenciáinak a bevonására is. A másik oldalról persze itt kínálkozik arra is lehetőség, hogy szintén az eredeti kosellecki célkitűzést és annak Rolf Reichardt által „revideált”²² változatát követve a társadalomtörténetnek is szerepet biztosítsunk a különböző diskurzusok, szótárak vagy fogalmak történeti kutatásában.

3. A kettős háttér azt jelentené, hogy párhuzamosan lennének benne a vizsgálat tárgyai a textualizálódott megnyilatkozások (explicit vagy implicit intenciókat) megelőző retorikai-poétikai konvenciók (vagy Bene kifejezésével élve „retorikai módusok”)²³ és különböző reflektált vagy reflektálatlan horizontok, valamint maga az intézményesültség bizonyos fokához köthető társadalomtörténeti kontextus. Ez utóbbi valószínűleg az „irodalomszociológiához” állna közel és egyszerre foglalkozna a műfaj olvasóinak, szerzőinek társadalmi, műveltségi, politikai hátterével.

¹⁵ BENE, *A történeti...*, i. m., 285.

¹⁶ PÉTER Katalin, *Köznevesi publicisztika, köznevesi politika a 17. század derekán. Az Országgyűlési pasquillus*, Történelmi Szemle, 1979, 200–227.

¹⁷ TÉGLÁS J. Béla, *A történeti pasquillus a magyar irodalomban*, Szeged, Magyar Irodalomtörténeti Intézet, 1928, 10.

¹⁸ VARGA, i. m., 291.

¹⁹ KECSKEMÉTI, i. m., 724.

²⁰ TÉGLÁS, i. m., 6.

²¹ KECSKEMÉTI, i. m., 706.

²² RICHTER, *Begriffsgeschichte...*, i. m., 256.

²³ BENE, *Szövegaktus...*, i. m., 674.

4. Ennek a többé-kevésbé dinamikus konvenciórendszernek a feltárása érintené a szövegeket szervező retorikai rendszereket is, különös tekintettel a műfaj által használt antik vagy keresztény eredetű mintákra és toposzkészletekre. Ezen a ponton érintkeznek talán a pasquillus a leginkább a korszak egyéb irodalmi műfajaival. A 18. század vége azért is különösen érdekes, mert kezdenek megfogalmazódni vagy programformát ölteni az új típusú irodalomfogalmat megalapozó kezdeményezések. Ráadásul, ha Hász-Fehér Katalin „ideáltípusait”²⁴ használjuk a századvég irodalmi nyilvánosságainak elemzéséhez, akkor ez az időszak, amikor az „integrált irodalomból” kibomlanak a „strukturált irodalom” (rendszerszerű) közösségei és terei. Az, hogy a kortársak irodalomképétől nem lehet teljesen idegen a kutató irodalomképe sem (historia litteraria problémája), valószínűleg közhelynek számít irodalomtörténeti berkekben. Ám a századvégen az irodalom fogalmának újraértékelését (is) célul tűző törekvések a pasquillusok helyzetét még izgalmasabbá teszik. Ezért rendkívül fontosnak tartom az eszmetörténeti kontextus felvázolásához a pasquillusokról a „közvéleményekben” élő sztereotípiák elemzését is, hiszen így közelebb juthatunk ahhoz, hogy mi az a dinamikus változó kulturális keret, amelyben ezek a szövegek megszülettek és működtek.

5. Ezzel párhuzamosan az „alkalomszerűség” apropóján a gúnyverseket „valódi”, fiktív vagy diszkurzív terekhez is hozzáköthetjük. Az „intézményi” kontextus itt elsőre nyilvánvaló, hiszen az országgyűléseket és megyegyűléseket jelenti. Másrészt azonban a „kommunikációtörténet” vagy a „történeti kommunikációkutatás” oldaláról vizsgálva a diskurzusok és beszédaktusok terekhez kötése egyben konstruált ideális vagy elképzelt nyilvánosságok sokaságát is jelenti, ahogy arra már Bene Sándor is felhívta a figyelmet.²⁵ A pasquillusok esetén például kirajzolódni látszik egy olyan kép, amelyben létezik egyrészt egy diaetai intézményes és „hivatalos” nyilvánosság, ahol a „komoly viták” folynak, másrészt egy „ellen-nyilvánosság”, amelyet a pasquillusok konstituálnak. Ez utóbbi pedig az előbbi „diaetai” nyilvánosságot egy vulgarizált fiktív térként igyekszik bemutatni. Itt tehát működni látszanak a Bahtyin által (is) teoretizált²⁶ „karnevalizációnak”, „familiarizációnak” és szubverciónak bizonyos jegyei. A hatalom kritikájaként történő értelmezést az is alátámaszthatja, hogy a 18. század végén, különösen pedig az 1790–91-es országgyűlés idején – hírlapirodalomban erre lehetőség nem lévén – a szókimondó politikai állásfoglalások és kritika számára, az anonimitás védelme mögött megalkotott és kézíratos formában terjesztett gúnyversek biztosíthattak egy rendkívül szabad diszkurzív teret, ahol a nemesi ellenzék véleményét nyilváníthatott.²⁷

6. Fontos foglalkoznunk a közköltészeti kontextussal is, ami szintén a kora újkor magyar eszmetörténeti recepciójához kapcsolja a dolgozatot. A magyar költészetnek ezt az irányát „mesterkedő költészet”²⁸ néven igyekezett, ha nem is

²⁴ HÁSZ-FEHÉR Katalin, *Közösségi és elkülönülő irodalmi programok a 19. század első felében*. Fáy András irodalomtörténeti helye, Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 2000.

²⁵ BENE, *A történeti...*, i. m., 290.

²⁶ M. M. BAHTYIN, *François Rabelais művészete, a középkor és a reneszánsz népi kultúrája*, Bp., Európa, 1982.

²⁷ RÓBERT, *i. m.*, 786–791.

²⁸ KOVÁCS Sándor Iván, *Utószó = Mesterkedők*, szerk. Uő., Bp., Korona, 1999, 645–658.

kanonizálni, de legalább a nagyközönség számára elérhetővé tenni a magyar irodalomtörténet-írást. A „mesterkedés” elsősorban a századvégen az irodalmi „elit” által már meghaladni vélt hagyománya elsősorban barokkos, retorikai hagyományokból származott. Egy másik oldalról, ha nem is közvetlen kontextust, de a versek működésének mikéntjét a „népköltészet” analógiája adja. Téglás Béla ezt úgy fogalmazza meg, hogy „[n]em utolsó a pasquillusok nyelvi értéke sem, mert hisz’ alapjában véve ugyanolyanok, mint a népköltészet egyéb alkotásai. Minden különösebb műgond, csiszoltság nélküli, spontán érzésmegnyilvánulások ezek a versek és ehhez alkalmazkodik a nyelv is”²⁹. Ennek kapcsán ismét érdemes felidézni Bahtyinnak a „népi” kultúrára vonatkozó nézeteit. Bár a pasquillus jellemzően ellenzéki-nemesi műfaj, ennyiben analógiásan „népi” is a magyarországi társadalmi rétegződés és politikai kondíciók sajátosságai miatt. Ebben az esetben persze nem az orális hagyományban terjedő „népköltészet” a referencia, hanem a laicizálódó, alacsonyabb társadalmi státuszú, ám ennek ellenére mégis lelkesen tájékozódó értelmiség (alsópapság, vidéki tanítók) „nép számára” írt verses művei.³⁰ Ennek egy felsőbb rétege lehet a „mesterkedő költészet” vagy a Bíró Ferenc által „vidéki irodalomnak”³¹ nevezett jelenség, míg az alsóbb a szorosabb értelemben vett „anonim” közköltészet.³²

7. Ha a pasquillusok „nyelvére” vagy a bennük megjelenő beszédmódokra vagyunk kíváncsiak, akkor talán a legnyilvánvalóbb a „familiáris” beszédmód jelenléte lehet. A „*familiáris* beszéd, hovatovább különálló nyelv, amely sehol másutt nem helyénvaló, és élesen különbözött a templomok, udvarok, bíróságok, közintézmények nyelvétől, a hivatalos irodalom nyelvétől, az uralkodó osztályok [...] nyelvétől”³³ (Bahtyin). A pasquillust bár a kezdetektől jellemzi a „familiáris beszéd”, a jelenség leginkább a 18. század végén válik – az utókor számára olykor bosszantóan – elkülöníthetővé, a többi beszédmódtól. Ám ez nem jelenti azt, hogy a „mindennapi ideológia” és az egyéb nyelvek közötti folyamatos mozgás megszűnt volna vagy észrevehetetlen lenne a pasquillusokban, hiszen az oktatás, az önképzés... stb. által elsajátított késői humanitás kultúrájának (némi görög-, illetve latin nyelvismeret, auktorolvasás, bibliai műveltség... stb.) a jegyei és a töredékei végig jelen vannak a szövegekben. A familiáris beszédnek politikai tétje is van és nem csupán azért, mert a pasquillus-szerzők intenciói is explicite politikaiak. Metaforikusabb szinten a familiáris beszédmód „[a] vásár és a piactér goromba és közönséges beszédmódja [, ami] azoknak a hivatalos diskurzusból kizárt beszédmintáknak az összetett, életteli repertoárjával szolgált, amelyeket a paródia, a felforgató humor és az inverzió műfajai tudtak hasznosítani”³⁴.

Remélem ennek a néhány kontextualista eszmetörténeti gyökerekkel rendelkező, de a magyar kora újkori irodalomtörténet írásban is megjelenő szempontnak a felvázolásával sikerült a műfajt legalább részben olyan keretbe

²⁹ TÉGLÁS, *i. m.*, 169.

³⁰ CSÖRSZ RUMEN István, *Szöveg szöveg hátán*, Bp., Argumentum, 2009. 5–35.

³¹ BÍRÓ Ferenc, *A felvilágosodás korának magyar irodalma*, Bp., Balassi, 2003.

³² KÜLLÖS Imola, *Közköltészet és népköltészet*, Bp., L’Harmattan, 2004, 11–64.

³³ BAHTYIN, *i. m.*, 190.

³⁴ Peter STALLYBRASS, Allon WHITE, *Bevezetés a határátlépés politikájához és poétikájához = Politikai antropológia*, szerk. Zentai Violetta, Bp., Osiris – Láthatatlan Kollégium, 1997, 152.

helyeznem, amelyben eltekinthetünk az esztétizáló „posztromantikus episztémé”³⁵ vagy a „moderné olvasás”³⁶ erősen kanonikus narratíváitól, amelyek a pasquillusokat a magyar irodalomtörténet és politikai eszmetörténet érdeklődési körén kívülre szorították.

³⁵ KECSKEMÉTI, i. m., 709.

³⁶ TAKÁTS József, *Megfigyelt megfigyelők* = Uő. *Ismerős idegen terep*, Bp., Kijárat, 103.

EGY SZLOVAKIZÁLÓ CSEH NYELVŰ 17. SZÁZADI HALOTTI PRÉDIKÁCIÓ ISMERTETÉSE

Papp Ingrid

A BIBLIKUS CSEH NYELVŰ GYÁSZBESZÉDEK

A biblikus cseh nyelvű gyászbeszédekkel átfogó kutatás eddig még nem foglalkozott. A magyar és német nyelvű gyászbeszédek feldolgozására már sor került, viszont a biblikus cseh nyelvű gyászbeszédek is fontos megismerni, mivel újszerű megközelítési lehetőségeket és információkat nyújtanak a 17. századi prédikációs gyakorlatról és társadalmi tagolódásról. Sokféle szempontból vizsgálhatóak ezek a szövegek, úgymint kultúrtörténeti és társadalomtörténeti megközelítésben, így lehetővé teszik, hogy átfogó képet kapjunk a szláv lakosság életéről, a papok felkészültségéről és tudásanyagáról. A szövegekben számtalan utalás található, amelyek kiindulópontjai lehetnek egy átfogó kutatásnak, mely a gyászbeszédek szerzőiről és a hallgatóságáról egyaránt pontos képet fest. Különösen érdekes vizsgálati lehetőséget nyújtanak a Martin Boček felett elmondott halotti prédikációk, melyek három különböző lelkésztől származnak. Az első gyászbeszédet Jan Hadik, a trencsényi evangélikus lelkész mondta el a trencsényi elővárosi templomban, a másodikat a trencsényi segédlelkész, Teodor Sopotius szolgáltatta ugyanazon a napon Ján Gaducy háza előtt és a harmadikat Adam Wolfius, az alsómotesci evangélikus pap.¹ Jan Hadik mester gyászbeszédében az elhunytól a közösség emlékei is előkerülnek: „tíz évet élt együtt családjával, s ez idő alatt még egy fiút és két leányt nemzett. Mindkét fiút és mindkét leányt, mint sajátjait, az Úr Isten a halál által korán magához szólította és ebben a szent templomban vannak eltemetve, itt nyugszanak”². A szuperintendens szükségesnek tartja, hogy összekösse a múlt történéseit a jelennel, hogy ezzel is az elhunyt vallásos lelkületét bizonyítsa. Az 1638. december 18-án Benjamin Boček felett mondott gyászbeszédet a trencsényi evangélikus lelkész szolgáltatta, bizonyíthatóan jól ismerte a családot, akik a megelőző években négy gyermeket temettek el ebben a templomban.³ A négy gyermek számára gyászbeszéd is íródott, amit Ján Romenec, a dezséri lelkész mondott el, amelyben Martin Bočka és felesége ájtatos és vallásos lelkületét hangsúlyozza.⁴

A biblikus cseh nyelvű gyászbeszédekben gyakran ismétlődő elem az idő és a történelmi igazságok szoros kapcsolata, s ez lehetőséget ad a szónok számára, hogy a világ megismerhetőségét és általános igazságokat tárjon a hallgatóság elé. E szövegekben felfedezhető az a törekvés, hogy a prédikátor megpróbál a hallgatóságra észérvekkel hatni, amelyeket ókori történelmi példákat a közösség által ismert szláv történelmi tényekkel támaszt alá. A következőket olvashatjuk a Martin Boček felett elmondott halotti prédikációkban: „hasonló módon vesztette életét László király, aki Magyarország és Csehország királya volt, Prágában, amikor

¹ [RMK III](#), 1798.

² [RMK III](#), 1798.

³ [RMK III](#), 1799.

⁴ [RMK III](#), 1799.

az esküvőjéhez készülődött az Úr 1457. évében. Miért is emlegetem a régi példákat? A mindennapi életben a szemünk előtt is történnek események, amelyek mindenkit arra emlékeztetnek, hogy a holnapi nappal ne dicsekedjünk. Ilyen példa ez a mostani is. Jó elmondani egy dolgot: Humana sunt omnia incerta, in quibus níl certius, quàm omnia esse incerta. Minden emberi dolog (olyannyira) bizonytalan, hogy bennük semmi sem biztosabb/bizonyosabb, mint saját bizonytalanságuk. Minden dolog sok különböző tanúságot ad számunkra”⁵. A múltban történt eseményeket a szónok a jelen eseményeivel próbálja összekapcsolni a hallgatóság okulására.

Fontos szerepet töltenek be a biblikus cseh nyelvű gyászbeszédekben a hitigazságok, mégis dominánsabb részét képezik a racionális állítások, amelyeket a szónok tapasztalatai és tudásanyaga segítségével megpróbál bizonyítani. A holnap bizonytalansága szoros összefüggésben jelenik meg az isteni kegyelem mindennek okot adó hitigazságával, amit Szent Ambróz, Szent Pál és Luther Márton példájával igazolt. A prédikátor elmondja Luther Márton történetét „egy időben szívproblémák miatt a halál közelében került, és látta, az egész világ vele szemben áll. Malo cum Christo cadere, quàm cum Caela re stare: fiat Dei voluntas. Inkább választom Krisztussal elesnem és a halált, mint a császárral állni és életben maradni. Legyen meg az Isten akaratá”⁶. Az evangélikus hallgatóság jól ismerhete Luther és a császár közötti ellentét okait és felmérhették a szavak jelentőségét is. A prédikáció arra tanít, hogy bátran rendeljük alá magunkat Isten akaratának és bízunk kegyelmében. Ez a tanítás „három orvosságot”⁷ ír elő a szomorkodóknak. Először is bízunk kell Istenben, mert minden az ő isteni akaratából történik. Jób példáján keresztül mutatja be az istenfélő ember szenvedéseit és az Isten mélységes szeretetét. A prédikátor szerint az ember sorsa a halál és a jókat is érik szenvedések, amelyek a halálukhoz vezethetnek, de Isten vár rájuk az örök életben. A második tanítás szerint az „Isten hatalma az Isten teremtő jobbjától származik,” még ilyen szomorú esetekben is bizalommal kell az ő akaratának alárendelnie magát a keresztény embernek és nem szabad félnie.⁸ Az Isten jobb keze értelmezhető a hatalom szimbólumaként. Ebből a tanból vezeti le a prédikátor az isteni jobbon lévő 5 ujjat: 1.a Digitus Omnipotentiae, a mindenhatóság ujj, 2. Digitus Fidelitatis, a hűség ujj, 3. Digitus Omnipraefentiae, a jelent bíráló ujj, 4. Digitus Opulentiae, a gazdagság ujj és az 5. Digitus Liberalitatis, a kegyelem és a kegyesség ujj.⁹ Az ujjakhoz tulajdonságot társít, és bibliai példákkal bizonyítja az isteni tervben betöltött szerepét, mert „Isten az övéi számára elkészítette, amit szem nem látott, fül még nem hallott, és amit az emberi szív nem ismer”¹⁰ A harmadik tantétele a gyászbeszédnek az isteni kegyesség. A prédikátor szerint a szomorú dolgok nem azért történnek, hogy Isten minket megbüntessen, hanem hogy próbára tegyen.¹¹ Szuperlatívuszban említi meg az isteni kegyelmet, mivel ő a legnagyobb és tőle származik minden. Dávid

⁵ [RMK III](#), 1798.

⁶ [RMK III](#), 1798.

⁷ [RMK III](#), 1798.

⁸ [RMK III](#), 1798.

⁹ [RMK III](#), 1798.

¹⁰ [RMK III](#), 1798.

¹¹ [RMK III](#), 1798.

szavaival inti hallgatóságát „Nagyon szorongok, de jobb az Úr kezébe esnem, mert nagy az irgalmassága, mint az emberekébe”¹².

BIBLIAI PÁRHUZAMOK

A gyászbeszédnek biblikus cseh nyelven íródtak, amelyek végén latin gyászversek találhatóak. Martin Boček halotti beszédében is az életrajzot latin nyelvű gyászversek követik. Az egyházi szónok az általam fordított szövegek nagy részében magas rangú személy, aki a retorika megkívánta szabályok segítségével próbál rámutatni az elhunyt kivételes képességeire és ezáltal törekszik felmagasztalni őt. Az elhunytól a következőket olvashatjuk? „míg lehetett a békeséget megtartotta és ügyelt is erre Szent Pálra emlékezve”¹³. Megfigyelhető, hogy a gyászbeszéd jól felépített, értelemre ható állításokból állnak, amelyeknek igazságtartamát a szónok az általa kiválasztott példázatok segítségével bizonyít. Megpróbál Bibliai párhuzamokat vonni az elhunyt életének történései és a bibliai személyek élete között. Az állításokhoz szorosan kapcsolódnak az érzelmeire ható elemek is, az elhunyt életére és cselekedeteire tett utalások, melyeket, mint követésre szánt magatartási mintákat határoz meg. A Martin Boček felett mondott gyászbeszéd során a szuperintendens az elhunyt feleségét követendő példaként állítja a gyászolók elé. A következőket olvashatjuk a prédikációban: „előttünk áll az elhunyt felesége, a nagytiszteletű Martin Bočeknek, aki előbb engedné, hogy az Ég a Földre essék, mint hogy a mai napon a legdrágább férjét holtan a koporsóban fekvé lássa és a temetésen a teste eltűnjön. Most pedig a bánat mekkora szomorúságot okoz a szívedben. Megítélheti családod és akik elkísértek a sírhoz”¹⁴. A prédikátor a feleség magatartását a túlvilági életbe vetett hitével indokolja. A hatás nagyban függ a szónok felkészültségétől, a hallgatóság összetételétől. A biblikus cseh nyelvű gyászbeszédekben megnyilvánuló elemek részben a korszak prédikációs gyakorlatát követik, nagyrészt viszont a szláv identitás jelenik meg a szövegekben.

EXEMPLUMOK

A szövegekben nagyrészt az idő múlására és a holnap bizonytalan voltára figyelmezteti a szónok az elhunytat gyászoló embereket. Az 1639. augusztus 20-án elmondott gyászbeszédben olvashatjuk a következő sorokat: „Ne ígérd a holnapot, mert nem tudod, mit hoz a mai nap”¹⁵. A halál elkerülhetetlen tényére mutat rá Bibliából vett idézetek és történelmi példázatok segítségével, amely eljárás a kor gyakorlatát követi. A hallgatóság által ismert bibliai idézet a „a gazdagról (Luk: 12. v 16. 20), aki a csúreit kibővítette, de amikor a nap első sugarai megjelentek, hallania kellett: Stulte, hac nocte tollent animam tuam abs te, & quae corrasisti cujus erunt: Ó te balga! Ezen az éjszakán elveszted lelkedet, és amit előkészítettél kié lesz?”¹⁶ A prédikátor ezzel a részlettel támasztja alá, hogy a halál mindenkinek

¹² [RMK III](#), 1798.

¹³ [RMK III](#), 1798.

¹⁴ [RMK III](#), 1798.

¹⁵ [RMK III](#), 1798.

¹⁶ [RMK III](#), 1798.

osztályrésze és az anyagi javak értéktelenek, továbbá összekapcsolja az elhunyt életéből ismert eseményekkel, történetekkel és pontos részletekkel. A halál beálltáról és az azt megelőző eseményekről pontos képet kapunk, hogy ezzel is érzékletesebbé tegye: a hallgatóság számára a halál elkerülhetetlen és kizárólag Istentől várhatjuk a segítséget. „A nagytekintélyű Martin Boček tegnap reggel egészségesen kelt fel, és ahogyan mindig, keresztényként imádkozott és Istennek ajánlotta magát. A háztartásban szükséges dolgokat intézte csendesen, amikor Isten meglátogatta”¹⁷. Párhuzamba állítja a történelem nagy alakjaival, Platónnal és Biasszal, akiket a halál szintén hirtelen ragadott el. A halott teste fölött mondott gyászbeszéd alkalmat ad arra, hogy a prédikátor szembesítse a gyászolókat az elhunyt életével, hogy igazolást találjon tetteinek, amelyeket élete során elkövetett vagy csak egyszerűen megélt. A Jan Hadik mester által elmondott gyászbeszédben megjelennek a prédikátor saját emlékei is: „nem figyelt az út bizonytalanságára, a saját egészségét is megpróbálta, így kevés hiányzott, hogy ezen az úton az életét és a nyakát nem vesztette el”¹⁸.

A fentiek illusztrálására szolgál a következő példa: II. Filipposznak azt mondták, hogy „Homo est”, a 17. században gyakran előforduló exemplumok közé tartozik, amelyek Európa-szerte ismertek és egyaránt használtak. II. Filipposz makedón király és hadvezér volt, aki nagy ambíciókkal rendelkezett. Hadjárataival hatalmas területeket szerzett, de saját találékonyosságára és diplomáciai sikereire volt a legbüszkébb. Mindennap figyelmeztették arra, hogy minden hatalma ellenére ő is csak ember, és az Isten ítélőszéke előtt kell számot adnia életéről és tetteiről. Az a gondolat fogalmazódik meg benne, hogy egy jó hadvezérnek és uralkodónak el kell fogadnia, hogy a halál minden ember osztályrésze, tehát sajátja is, és ez ellen nem tehet semmit. A Martin Boček felett mondott gyászbeszéd visszatérő eleme az idő múlása és az ezzel összefüggő elkerülhetetlen halál, amely váratlanul érkezik. A prédikátor a halált Isten akarataként értelmezi és próbálja Bibliai idézetekkel alátámasztani. Dávid és Jób történetét okulásul állítja a hallgatósága elé, hogy az ő példájuk által tekintsenek az elkerülhetetlenre, magára a halálra.

A szónok ebben az esetben jól ismerhette a közösség összetételét és műveltségét. A gyászbeszédben olyan faliképről ad pontos leírást, amelynek az alapgondolata az idő múlása, és feltételezhetően a hallgatóság is jól ismerhette: „sok házban láthatunk egy képen egy fekvő kisfiút, aki a fejcskáját a kezére támasztja, a másik kezében, óra ezzel a felirattal: Hodie mihi. Cras tibi. Ma nekem, holnap neked. A képnek vannak fontos gondolatai. Mindenkinek gyerekkorától kezdve vannak arra vonatkozó gondolatai a szívében, hogy az élet fogy, és a céljához ér, ahogyan a homokórából szétszóródik a homok”¹⁹.

TÁRSADALOM- ÉS IDENTITÁSTÖRTÉNETI ASPEKTUS

A gyászbeszéd, melyek vizsgálatom tárgyai, gazdag polgároknak a temetésére íródtak. Foglalkozásuk a szövegek alapján nem behatárolható. Ennek ellenére találunk utalásokat, melyek az elhunyt közösségért végzett áldásos

¹⁷ [RMK III](#), 1798.

¹⁸ [RMK III](#), 1798.

¹⁹ [RMK III](#), 1798.

tevékenységére szeretnék emlékeztetni a gyászolókat. Martin Boček fölött mondott gyászbeszédben az aplicatiot egy rövid életrajz követi, ahol több csehországi birtok tisztviselőjeként nevezi meg az elhunytat. A prédikátor abból a tételből indul ki, hogy a halál elkerülhetetlen és Isten akarata teljesült, az „ön férje az isteni kegyelemben marad, ami olyan nagy, mint ő maga”²⁰. Történelmi példázatok is szerepelnek a gyászbeszédben, amelyek nem a megszokott gyakorlatot követik, sőt a szláv történelemből találunk bennük utalásokat. Egy evangélikus szuperintendens által 1639-ben elmondott gyászbeszédben a holnap bizonytalan voltára utalva beszél László királyról, akit Magyarország és Csehország királyaként emleget, aki közvetlenül az esküvőjét követően vesztette életét 1457-ben.²¹ Feltételezhetően Utószülött Lászlóra utal, aki 1457. november 23-án halt meg pestisben, de történelmi források által nem igazolt tény, hogy az ő személyére vonatkoznak e szavak. A források nem szólnak arról, hogy az esküvőjét követően vesztette életét. A gyászbeszédből kitűnik azonban, hogy ez egy jól ismert hagyomány volt a szláv lakosság körében. A halotti beszédek vizsgálatával olyan tudásanyag is feltárhatóvá válik, amely a szláv közösség identitás- és történelmi tudatának megismeréséhez is hozzásegíthet.

²⁰ [RMK III](#), 1798.

²¹ [RMK III](#), 1798.

MÓDSZERTANI VÉLEKEDÉSEK A FILOZÓFIA DISZCIPLINÁRIS FELOSZTÁSÁRÓL HEIDEGGERNÉL

Podlovics Éva

Dolgozatomban Heidegger etikáról vallott nézeteit vizsgálom. Kiindulópontomnak – vagyis az etikai diszciplínának –, a heideggeri egzisztenciális analízisben való fellelése, pontos helyének a létben való megragadhatatlansága miatt azonban, korántsem egyértelmű feladat. Elsősorban abba a problémába ütközhetünk, hogy maga a filozófus is pusztán néhány szöveghelyen említi az analitikában az etika szót. Ebből pedig arra gondolhatnánk, hogy nem kapcsolható a jelenvalólét létehez a bármiféle normatívához való kötődés. Elgondolható lenne az is, hogy mivel az ontológiai vizsgálódás szintjén nem említi a szerző a diszciplínát, ezzel meg is szabta helyét a pozitív, ontikus tudományok között. Célom a vizsgálattal az, hogy a *Lét és idő*ben előforduló szöveghelyeket kontextusukban áttekintsem, s a szerző etikára vonatkozó elgondolásait a továbbgondolás szándékával felfedjem.

A szövegben 5 alkalommal jelenik meg a kifejezés. Ezek közül két előfordulás a vizsgálat szempontjából nem tartalmaz lényegi információt, mert vagy a Yorck és Dilthey közötti levelezésből idézett szövegben fordul elő (461. o.), vagy Max Scheler egy könyvének címére (371. o.) történik benne utalás. A vizsgálat szempontjából fontos első előfordulás, az 5. paragrafusban így szól: „A filozófiai pszichológia, az antropológia, az etika, a »politika«, a költészet, a biográfia és a történetírás különböző utakon és változó mértékben járt utána a jelenvalólét viszonyulásainak, képességeinek, erőinek, lehetőségeinek és történelmi sorsának. A kérdés azonban továbbra is az, hogy vajon ezeket az értelmezéseket éppoly eredendően egzisztenciális módon vitték-e végig, mint amennyire talán egzisztensen eredendők voltak”¹. Heideggernek a Bevezetésben írt megállapítása először is az, hogy az etikai diszciplínát egy szintre helyezte más, a jelenvalólétet kutató tudományokkal, ugyanakkor analitikájában megkérdőjelezte, hogy ezen tudományok megfelelnek-e az általa felállított tudományos elképzelésnek (ti., hogy saját alapjukra rákérdezve a lét kérdéséig jutottak-e?). Itt olvashatunk arról a kételyről, hogy „egzisztensen eredendő” volt-e pl. az etika kérdése, vagyis hogy a jelenvalólét ontikus létszintjén megtalálható volt-e problémaként, illetve, hogy onnan indult-e a kutatása. Az ontológiai szint és ontikus szint is megjelenik ezen a szöveghelyen, de csak utalás szinten veti fel Heidegger kérdéseit a témával kapcsolatosan.

A kifejezés következő előfordulása az 59. paragrafusban van, ahol Heidegger közelebbről vizsgálja a diszciplínát és kifejtésében problematikusságára is felhívja a figyelmet. (Mivel ebben a részben már a lelkiismeret fenoménjével foglalkozik a szerző, a diszciplína összekapcsolása a fenoménnel, egészen pontosan a vulgáris lelkiismeret értelmezéssel nagyon fontos.) Az analitika egyik alapvető állítása szerint, a jelenvalólét preontologikus létmegértésben van. Ez azt jelenti, hogy a belevetetten, az akárki létmódján adódó „vulgáris lelkiismereti tapasztalatnak is el

¹ Martin HEIDEGGER, *Lét és idő*, fordította: VAJDA Mihály, ANGYALOSI Gergely, BACSÓ Béla, KARDOS András, OROSZ István, Bp., Osiris, 2004, 32.

kell találnia a fenomént”,² tehát a jó és rossz lelkiismeret vulgáris értelmezéseit is át kell tekinteni a vizsgálatban. Ehhez, Max Scheler *Formalizmus az etikában és a materiális étiketika* című írásából veszi át a jó lelkiismeret fogalmát, melyet, mint „a rossz lelkiismeret hiányának és távollétének megélését”³ azonban hiányosnak talál. A jó lelkiismeretű (vagyis nem rossz lelkiismerettel bíró) jelenvalólét ugyanis ebben az állapotban sokkal inkább megfelel a lelkiismeretéről, mintsem, hogy annak hívását meghallaná, ahogyan ezt Heidegger korábban (54-59§), a fenomén részeként levezette. Az ellentétes irányú rossz lelkiismeret vulgáris értelmezése során pedig az nyilvánul meg, hogy a lelkiismeret a bűn elkövetése után „szólal” meg, s így valójában nem felszólítás valamire, hanem „csupán emlékeztető utalás lehet az elkövetett bűnre”.⁴ A paragrafusban (eddig) tehát, az etika és a lelkiismeret kapcsolata nem jelenik meg erőteljesen.

Ugyanakkor, még ebben a szakaszban a szerző fontos megállapítást tesz néhány más etikai rendszerre vonatkozóan (pl. az antik – eudaimoniára törekvő, az utilitarista – hasznosság elvű és a kanti – erkölcsi törvényre). Véleménye szerint, a korábbi etikai elgondolások során, „a tapasztalatnak a lelkiismeret úgy kerül az útjába, mint bíró és figyelmeztető, akivel a jelenvalólét kalkulálva tárgyal”⁵. Ha azonban az etikai rendszereknek „a jelenvalólét és az egzisztencia ontológiája a kimondatlan ontológiai előfeltevése”⁶, akkor „A jelenvalólét olyan létezőnek számít, amelyről gondoskodni kell, s ennek a gondoskodásnak az »értékmegvalósítás«, illetve a normateljesítés az értelme.”⁷ Ezzel a kijelentéssel tehát úgy látszik, hogy a korábbi kérdést, mely szerint megkérdőjelezhető, hogy az etika kérdése megfelelő módon lett-e feltéve tudományos művelése során, pozitív válasz adható. Úgy látszik, hogy egzisztens szinten igazolható az etika létjogosultsága, hiszen problémaként ontikus (gondba vetett) gyökerű, vagyis így elfogadható pozitív tudomány. (A kijelentéssel ugyanakkor arra a kritériumra nem felel meg a tudomány, hogy vajon mennyire fordul önmaga alapjaihoz, s hogy mennyire teszi alapvető kérdésévé a létet.)

Még ebben a részben, néhány sorral lejjebb Heidegger különbséget tesz a materiális étiketika és a formális étiketika között annyiban, hogy az elsőnek úgyszólván kiszámítható cselekvési tára van, amely mindenkor alkalmazható, míg a másodiknak elvi előírásai. Azonban, a lelkiismeret fenomén ezeken az előírásokon túlmutat, hiszen Önmaga lenni-tudására szólítja fel a jelenvalólétet. A szerző etikai előírásokkal kapcsolatos problémáját jól fejezi ki a következő idézet: „Az elvárt, egyértelműen kiszámítható maximákkal nem kevesebbtől fosztaná(k) meg az egzisztenciát, mint a cselekvés lehetőségétől”⁸. (Markánsan jelenik meg a viselkedés hogyanját előíró jelleg elutasítása.)

A következő, a 63. paragrafus, melyben felmerül a diszciplína említése. Itt a gond hermeneutikai szituációjához és az egzisztenciális analitika módszertani jellegéhez kapcsolódóan tesz megállapításokat Heidegger, s úgy említi az etikát,

² *Uo.*, 336.

³ *Uo.*, 338.

⁴ *Uo.*, 337.

⁵ *Uo.*, 339.

⁶ *Uo.*

⁷ *Uo.*, 340.

⁸ *Uo.*, 341.

mint a jelenvalóléthez kapcsolódó egyoldalú tudományt. Megállapítása szerint azonban, az egyoldalúság módszertani problémákhoz vezet, hiszen ha először csak „az életet”⁹ tesszük problémává, mely „azután csak alkalmilag veszi tekintetbe a halált”¹⁰, vagyis ha a vizsgálat a szubjektumra szűkül pusztán, hogy azután „»a gyakorlati oldalon« egy hozzáillesztett »etikával« egészüljön ki”¹¹, akkor a vizsgálat helyessége csorbul, s a létezőre vonatkozó megállapítások nem lesznek helytállóak. A három előfordulási hely kontextusának áttekintése után szeretném összegezni megállapításaimat:

– az etika a pozitív tudományok közé sorolható a heideggeri filozófia szerint, hiszen problematikája egzisztensen/ontikusan fellelhető a jelenvalólét létmódjában

– kételli viszont a diszciplína ontológiai gyökerét, vagyis a létező létéhez való kapcsolódás megvalósulását

– megfogalmazódik a korábban felállított etikai elgondolásokkal szembeni ellenállása, vagyis felmerül magának a diszciplínaritásnak az elutasítása.

Vizsgálatomban mindezek után, a diszciplínaritás elutasításának miérettel foglalkozom, továbbra is a témának megfelelő szövegek kontextuson belüli vizsgálatával. Először, a *Lét és idő* Bevezetésének 7. paragrafusában ír arról Heidegger, hogy „a lét értelmére irányuló [...] kérdés tárgyalásmódja fenomenológiai. Így tehát értekezésünk sem egy »álláspont«, sem egy »irányzat« mellett nem kötelezi el magát, minthogy a fenomenológia sem ez, sem az, és nem is lehet ilyesmi, amíg érti önmagát. [...] A »fenomenológia« elnevezés egy maximát fejez ki, amely a következőképpen fogalmazható meg: »vissza a dolgokhoz!» - szemben minden szabadon lebegő, semmire sem kötelező konstrukcióval, esetleges ötlettel, szemben a csak látszólag megalapozott fogalmak átvételével, szemben azokkal a látszatkérdésekkel, melyek gyakran egész nemzedékeken át mint »problémák« terpeszkednek el”¹². A fenomenológia fenoméneket leíró tudománya a megfogalmazás szerint tehát, ellentmondásban áll mindenfajta előíró tudománnyal, s ezért pl. utóbbiaknak a lét kérdéséhez való viszonyát is bonyolulttá teszi.

Ennek az elgondolásnak sok tekintetben folytatásaként értelmezhető a nem sokkal később megjelent *Fenomenológia alapproblémái* című írás Bevezetésében olvasható gondolat, mely szerint „a fenomenológiát mint egy előzetes filozófiai tudományt fogták fel, amely a tulajdonképpeni filozófiai diszciplínáknak – a logikának, az etikának, az esztétikának és a vallásfilozófiának – az alapját alkotja. [...] A fenomenológiának [...] e meghatározásában azonban a filozófiai diszciplínák tradicionális készletét vesszük át, anélkül hogy megkérdeznénk, éppenséggel nem a fenomenológia által tesszük-e kétségessé és rendítjük-e meg az áthagyományozott filozófiai diszciplínák e készletét, nem a fenomenológiában rejlik-e a lehetőség, hogy a filozófiának ezen diszciplínákra való szétesését érvénytelenítse, és a maga nagy tradícióját lényeges válaszaiból alaptendenciáiban újból elsajátítsa és életre keltse. [...] Azt állítjuk: a »fenomenológia« kifejezés az

⁹ *Uo.*, 365.

¹⁰ *Uo.*

¹¹ *Uo.*, 366.

¹² *Uo.*, 44.

általában vett tudományos filozófia módszerének megnevezése”¹³. Ebben a gondolatmenetben tehát, a fenomenológia szerepe annyiban több a már a *Lét és időben* is előforduló vizsgálati módszernél, hogy általánosan kiterjeszhetőnek gondolja más tudományokra is.

Más megközelítésben vizsgálja Heidegger a témát *A metafizika alapfogalmi* című írásában. A metafizikának, mint filozófiának a levezetése a görög fizika (φυσικά), illetve a benne értett természet (φύσις) szavak etimológiai vizsgálata során válik érthetővé. A levezetés csúcspontja Arisztotelész természet fogalmának kettőssége, amely a természetben működött, mint létezőt (ahogyan pl. a természettudományokban vizsgálják) és mint ennek működését, vagyis a létet (lényegként elgondolva) is a fogalomba vonja. Az így értett, természetre irányuló kérdezést Arisztotelész Első Filozófiának nevezi, amely azonban további kifejtésre nem került általa.¹⁴ Helytállóan tűnik kijelenteni, hogy Heidegger a későbbi (Arisztotelész utáni) filozófiai elgondolások alapvető hibáját abban látta, hogy az iskolai képzést inkább negatívan értékelte, hiszen ennek hatására „az eleven kérdezés elhal”¹⁵ a filozófiában. A töredezetté és eredet nélkülivé (csak az eredményeket elsajátítóvá) váló iskolák, „Mindazt, ami a legkülönfélébb kérdésekből [...] kinőtt, most gyökértelenül hordják össze tantárgyakban tanítható és tanulható szempontok szerint”.¹⁶ A nem magukból a problémákból induló kérdezés iskolai diszciplínái taníthatóakká váltak ugyan, de nem adtak megfelelő válaszokat, hiszen kérdésfeltevésük is elhibázott.

Az érvelés folytatásaként olvasható a *Levél a „Humanizmusról”* című írás: „Az olyan elnevezések, mint «logika», «etika», «fizika», csak az eredendő gondolkodás lezárultakor bukkannak fel. Nagy korszakokban a görögök effajta elnevezések nélkül gondolkodtak”¹⁷. Tanulmánya végén azonban, így ír Heidegger: „Az etika iránti vágy annál buzgóbban tör a beteljesülés felé, minél inkább a felmérhetetlenségig fokozódik az ember nyilvánvaló és ugyanakkor titkolt tanácstalansága. Az etika kötése a legnagyobb gondosságot igényli ott, ahol a technika tömeglényé alacsonyított embere egészében már csak önnön tervezésének és tevékenykedésének a technikához illő egybegyűjtése és összerendezése által képes megbízható állandósághoz jutni. [...] Ám a szükség vajon feloldja-e valaha is a gondolkodást az alól, hogy emlékezzen arra, mi az, amit kiváltképpen meg kell gondoljon, ami mint lét minden létezőt megelőzően a biztosíték és az igazság? Még meddig bújhat ki a gondolkodás a lét gondolása alól, midőn a lét hosszas elfedtségben rejtekezve a mostani világpillanatban egyszerre csak hírt ad magáról a létezők megrendülése által?”¹⁸. A továbbiakban az ethosz eredeti jelentéséhez nyúl: „az etika az ember tartózkodását veszi fontolóra”¹⁹. Ekkor ugyanis, ha az etika a lét igazságát kezdeti közegeként gondolja el, akkor ez önmagában eredendő etika.

¹³ Martin HEIDEGGER, *A fenomenológia alapproblémái*, fordította: DEMKÓ Sándor, Bp., Osiris/Gond-Cura Alapítvány, 2001, 13.

¹⁴ Martin HEIDEGGER, *A metafizika alapfogalmi*, fordította: ARADI László, OLAY Csaba, Bp., Osiris, 2004, 62.

¹⁵ *Uo.*

¹⁶ *Uo.*, 63.

¹⁷ Uő., *Levél a „humanizmusról”* = M. H., *Útjelzők*, Bp., Osiris, 2003, 295.

¹⁸ *Uo.*, 325.

¹⁹ *Uo.*, 328.

Viszont, nem a gondolkodás ontológiája által (mert az csak a létezőt gondolja létében) az, ami. A lét igazságára kérdező gondolkodás azonban sem nem etika, sem nem ontológia. „Csak ha a lét igazságába ek-szisztálván a léthez tartozik az ember, jöhet a létből magából azoknak az útmutatásoknak a kijelölése, melyek törvénné és szabállyá kell váljanak az ember számára.”²⁰ A létet szóhoz juttató gondolkodás egyszerűségének mértéke, tevékenységének törvénye Heidegger elgondolásában a történetiség.

A diszciplinaritás elutasításának vizsgálata során kapott válaszok szerint tehát, az ontikus etika kérdésességének miértjére választ ad Heidegger. A *Levél a „humanizmusról”* című írásának végén pedig reménykeltően veti fel egy olyan etika lehetőségét, mely nem a diszciplinaritáson alapszik, hanem a gondolkodáson nyugvóként jelenik meg.

A probléma felvetése után, néhány kortárs szerző tárgyhoz kapcsolódó kérdéseit vázolom. Lawrence J. Hatab tanulmányában²¹ amellett érvel, hogy Heidegger nem utasította el az etikai princípiumot, hanem úgy vélte, hogy egyéb ontikus dimenziókkal egyetemben ez elfedte a Dasein eredeti dimenzióját, azt ahogyan az a világban van. Hatab észrevétele szerint az etika gazdag normatív tézisekben, ugyanakkor nem követi nyomon a jelenvalólét etikai világban létét, éppen ezért egy olyan morálfilozófia kidolgozására törekszik, mely elsősorban nem teoretikus. Ötlete az, hogy paralelt állít Heidegger tradicionális ontológiája és a jelenvalólét egy lehetséges megközelítése között: mivel már eredendően etikailag vagyunk a világban (prereflektív etikai a viszonyunk a világhoz), a bennünk levő metafizikai feltevés a morális értékek meglétére lehet egy jó kutatási cél és nem az, ahogyan élnünk kellene. Etikusként lenni a világban azt jelenti olvasatában, hogy nem objektívan vagyunk etikusak, hanem a tradícióval örököljük azt. Az így egy talaj nélkülivé (diszciplinaritás mentessé) tett etika, melynek ontologikus kapcsolódása a léttel a kifejtés menetében nem jelenik meg problémaként.

Saulius Geniusas²² érvelése szerint, Heidegger filozófiájában nemcsak anti etikus, hanem ante etikus törekvések is fellelhetők. Javaslatára szerint azonban, éppen ennek a két törekvésnek az össze nem egyeztetetősége (incongruity) adja meg azt a kezdeti pontot, amely az etikai problematikához Heidegger fenomenológiáját hozzá tudja rendelni. A két tendencia közötti ellentét arra utal nála, hogy a morális elvek és a morális motivációk különböző eredettel rendelkeznek: amíg a morális motivációk a bűnbe és lelkiismeretbe vannak ágyazva, addig a morális elvek az akárki létbe. A fenomenológiai jelentősége az etika kérdésének ennek az ontológiai és egzisztenciális konfliktusnak a felfedéséből áll, ami az emberi létezés morális dimenzióját határozza meg²³.

Geniusas értelmezésének az tehát az eredménye, hogy az etikai dimenziót a fenomenológia által kutathatóvá tette, s ezzel diszciplináris helyét erősítette. A

²⁰ *Uo.*, 331.

²¹ L. J. Hatab, *Ethics and Finitude: Heideggerian contributions to Moral Philosophy*, Az Interneten: [file:///C:/Users/C3%89va/Documents/Hatab%20\(background\)%20-%20ETHICS%20AND%20FINITUDE%20%20Heideggerian%20Contributions%20to%20Moral%20Philosophy.htm](file:///C:/Users/C3%89va/Documents/Hatab%20(background)%20-%20ETHICS%20AND%20FINITUDE%20%20Heideggerian%20Contributions%20to%20Moral%20Philosophy.htm) (2010. 11. 01).

²² Saulius GENIUSAS, *Ethics as second Philosophy, or the traces of the pre ethical in Heidegger's Being and time*, Az Interneten: Ebsco katalógus, Miskolci Egyetem. (2010. 10. 05).

²³ *Uo.*

kortárs szakirodalom elgondolásai érdekes felvetésekkel gazdagítják a vizsgálat tárgyát, s a téma kutathatóságára utalnak. Kérdésem az etikai gondolatok heideggeri vonatkozásában tehát, továbbra is érvényben (és meghatározatlanul) marad: hogyan lehet az, hogy „Az elhatározott jelenvalólét mások «lelkiismeretévé» válhat”?²⁴

²⁴ HEIDEGGER, *Lét és idő*, i. m., 345.

PARODISZTIKUS TÍPUSALKOTÁS: AZ ÍGY ÍRTOK TI ELŐZMÉNYEI A 19. SZÁZADI VICCLAPOKBAN

Sereg Mariann

„A századvégi vicclap a modern kabaréhumor, pódiumhumor előzménye. Humoros-komikus eszköztára ma is él a rádió, a televízió, a kabaré, a sajtó humorában. Sőt, a szatirikus irodalmi nyelvet megújító Karinthyra is elhatárolóan hatott: humoreszk, paródia, szóvicc, pesti valóságismeret Karinthy módra elképzelhetetlen a századvégi élclapok fölszabadító hatása nélkül”¹.

Az első magyar vicclapok (vagy ahogyan magukat nevezik, *élclapok*) angol, francia és osztrák mintára születtek meg 1848 után. Létrejöttük magyarázata lehet, hogy az önkényuralom idején igény merült fel nem forradalmi jellegű társadalombírálatra, másrészt az állam liberalizálódása ezt megengedte, harmadrészt a nyomdatechnikai fejlődés is lehetővé tette. A vicclapok műfajaiban összefonódott a külföldi hagyomány és a hazai irodalom típus- és karakterteremtő készsége, nem meglepő, hogy az élclapi ősfarmák – így a parodisztikus típusalkotás – atyjának Jókai Mórt tekinti az irodalomtörténet-írás. Valójában természetesen nem lehet egyetlen névhez kapcsolni a jelenséget, hiszen a nemzetközi vándormotívumok, a külföldi sajtótermékek hatása, a magyar beszélt nyelvi anekdota-forma, illetve a reformkori irodalom vagy Arany János nyelvi humora éppúgy előzményének tekinthető.

Buzinkay Géza három korszakot különít el a 19. századi vicclapok történetében.² Nem beszél merev határokról, de felismerhető tendenciát lát a laptípus meghonosodásától, a politikai élclap túlbujánzásán át, a felszabadító szellemiségű irodalmias szalon élclap megszületéséig. A vicclapok első korszakára (1848–1865) az irodalmias-anekdotázó laptípus jellemző, majd megszületnek az első politikai beállítottságú médiumok is (Bolond Miska, Handabanda), melyek az anekdotázástól a nyílt politizálásig jutnak. A dualizmus idején (1865–1975) szembevető a politikai élclapok túlbujánzása, s ezek jellegzetesen pártpolitikához kötődnek: gyakran kidomborodnak bennük homályos alapokon nyugvó konzervatív, reakciós, antiszemita, nacionalista, kisebbség-ellenes, munkásmozgalom-ellenes nézetek. A harmadik időszakban, melyen jórészt Tisza Kálmán miniszterelnökségét érthetjük (1875–1896) a politikai élclap kimerül, s megszületik a szalon élclap: a Pikáns Lapok (1883) később Magyar Figaróként (1886) a nyugat-európai polgárság mentalitását és olvasmányait közvetíti, előítéletektől mentes véleményformálásra törekszik, s meghonosítja a polgári társasági viceket. Ennek a folyamatnak eredménye a századfordulón népszerű Fidibusz is, mely elsőként ad helyet Karinthy Frigyes paródiáinak. S hogy Karinthy Frigyes „kezdő író”-ja 1908. április 10-től kezdve megjelentethette kortárs írók-költők irodalmi karikatúráját, az annak is köszönhető, hogy a századfordulóra kinevelődött a humor e válfaját értő és igénylő közönség. Emellett Karinthy naplójából tudjuk, hogy maga is ismerte és olvasta

¹ SZALAY Károly, *Humor és satíra Mikszáth korában*, Bp., Magvető, 1977, 462.

² BUZINKAY Géza, *Borsszem Jankó és társai: Élclapok és karikatúrák*, Bp., Corvina, 1983, 5.

korának vicclapjait, és feltételezzük, hogy jellemző műfaji jegyeik hatottak paródiáira.³

Jelen írásban a parodisztikus típusalkotásra fókuszálva (s a műfajokra vonatkozó megfontolásokat egy időre félretéve) a vicclapok említett korszakaiban azt vizsgálom, hogy milyen tendenciák figyelhetők meg az élclapi karakterformálásban: egy-egy figura miért sikeres, illetve milyen társadalmi-politikai háttér kedvez népszerűségüknek.

EGY NÉPSZERŰ, DE HALVÁNY FIGURA

Tallérossy Zebulon alakját 1861-ben alkotta meg Jókai Mór saját lapjában, az Üstökös-ben. Megjelenésének célja nem figurateremtés volt, hanem egy rovattípus bevezetése: leveleit Mindenváró Ádámhoz később nem csak Jókai írta (Ágai Adolf, Szabó Endre). Alakjában a gyakran módosuló magatartást gúnyolták (forradalmár volt, majd Deák-párti lett), de nem társadalmi típust jelenített meg. Olykor palóc tájszólásban beszélt, de csak a szójátékok érdekében. Valódi karakterré 1869-ben alakul *A kőszívű ember fiai*-ban, ahol korlátolt, gyáva, de nem becstelen figura. Tótosan tört magyar beszéde humorforrás, de nem a nemzetiség kritikája, inkább a sodródó embertípus példája. Tallérossy az Üstökösben a kiegyezés után német szavakkal kevert palóc tájszólásban írt leveleiben már a kormánypárti típust testesítette meg. Lenézte az arisztokratát, a parasztot, a diákot, utálta a háborút, kardját csak díszbédre kötötte fel, fontos erénynek tartotta, hogy „nekem van ikesenszolasom, kivel hazamnak szolgálhatom”. Jellemzett figurává válhatott volna, de írói csak beszédét használták fel humorforrásként, egyéb tulajdonságait nem rajzolták meg. Példája mutatja a lapra később is igaz hiányosságot, hogy az állandó figurákat nem teremti meg karakterként, inkább csak rovatcímként szolgálnak. Így Tallérossy alakja valószínűleg nem a jól megformáltságnak, hanem inkább a magas irodalomba való beemeltetésének, Jókai hírnevének köszönhető népszerűségét.

ÁGAI ADOLF ÉS BORSSZEM JANKÓ FIGURÁI

Ágai Adolf, akit „a magyar vicclap Osvát Ernője”-ként is emlegetnek, 1865-ben tűnt fel a Bolond Miskában Csicseri Bors álnéven, s típussteremtő készsége által megújult a lap. Figuráit a társadalmi hovatartozás és a foglalkozás jellemezte, helyzetükből és magatartásukból következtek politikai nézeteik. Ezek a figurák kapcsolták be a lapot a mindennapi élet vérkeringésébe. Ágai 1868-ban megalapította saját lapját, a Borsszem Jankót, mely színvonalában és népszerűségében is sokáig első helyen állt a korszak élclapjai között. A tulajdonos és szerkesztő átvitte lapjához az általa a Bolond Miskában teremtett figurákat, majd újakat is alkotott, így lett a lap „a honi léggör komikusan sűrített mása”⁴.

Spitzig Iczig „ischmeretesch hazaphi és tscholádapa” 1865-ben a Bolond Miskában jelentkezett először Király utcai leveleivel. Ágai később átvitte őt saját lapjába, s attól fogva a zsidóság helyzetének kérdése évtizedekig meg sem jelent a Bolond Miskában. A zsidó emancipációért küzdő, jiddis-magyart beszélő karakter

³ KARINTHY Frigyes, *Naplóm, életem*, szerk. SZALAY Károly, Bp., Magvető, 1964, 29.

⁴ SZALAY, *i. m.*, 445.

szimpátiát ébresztett csetlő-botló magyarosodási szándékával. Minden megkülönböztetést a tolla hegyére tűzött, a liberalizmus pozitív példái számára Franciaország és Anglia voltak. A zsidóság magyar érzelmeire apellált leveleiben, de a magyarság érdekeit is figyelembe vette. Szenvedélyesen kívánt magyarosodni, ezért fiát már Spitzényi Árpádnak hívják. Évtizedekkel későbbi ellenpárja, Blau Kóbi a negatív zsidó-sztereotípiák megtestesítője 1880-tól szerepel a Borsszem Jankóban: furfangos, kapzsi kültelki uzsorás, rovata a Blau Kóbi az ügyvédnél.

Lengenádfalvay Kotlik Zirzabellát is Ágai Adolf teremtette meg 1866-ban, még a Bolond Miskában. Honleányi leveleivel 1866-tól jelentkezik: „dúskeblű honleány”-nak nevezi magát, valójában kicsit csúnyácska kékharisnya, aki titokban költőnő, a humor forrása az az ellentmondás, hogy emancipált, szókimondó, modernkedő hangnemben ír valójában érzelmes lelkéről. Érzelmei egyre jobban a szélsőbal irányába terelik („szélbali honhölgy”), 1869-től a női emancipáció köztémává válásával határozottabb vonásai is megrajzolódnak – de mindig érződött rajta a propagandacélzat, talán ezért is volt Spitzig Iczignél halványabb figura.

1873-tól jelentkezett a Borsszem Jankóban Mokány Berci „dömboszögi és bugaci nőmös”. A lap egyik legsikeresebb alakja: feudális szemléletű, harsány és ápolatlan figura, aki magát szabadelvűnek nevezi, iszik, kártyázik, nőzik, beszéde műveletlen. Népszerűségét mutatja, hogy Ágai Mokány Berci „viselt dolgait” vagyis összegyűjtött történeteit két kötetben adta közre 1910-ben – a figura megszületése után több mint harminc évvel később. Hasonlóan népszerű lett Sanyaru Vendel ágrólszakadt tisztviselő, „pénzügyi diurnista” is, akit folyton éhség gyötör: Mokány Bercihez hasonlóan kötetben is megjelentek „válogatott nyögései” (1888). A Vasárnapi Újság szerint szelíd öngúnyolása megnyerte neki egy ország részvétét, továbbá így jellemzi: „a művelt proletáriátus panaszkodik itt anélkül, hogy – amihez joga volna – vádolna is egyúttal”⁵. Népszerűségét talán az is magyarázza, hogy amellet, hogy a sanyarú sorsa szimpátiát ébresztett, panaszkodó, önsajnáló hangneme megfelel(t) a magyar mentalitásnak, így a közönség magáénak érezhette, ugyanakkor a karakterben megjelenő önirónia frissességet vitt alakjába.

Mihaszna András m. k. rendőr 1882-ben tűnt fel a Borsszem Jankóban, Székely Ferenc formálta meg, s ő lett a leghosszabb éltű alak a lapban. Szemlélődéseit mindig a „Mer’ röndnek muszáj lennyi!” szállóigévé vált mondattal fejezte be. Legtöbbször tudálékos „okosságokat” mond, mint például: „aki fél a zsebmetszőtű, á nné csoportosuljon.” Népszerűségét azzal magyarázhatjuk, hogy személyében a hatalom válik nevetségessé: a rend őrét szabadon kinevethette a közönség, az elfojtott félelem a mindenkori hatalom embereitől ily módon szublimálódik, és felszabadító, vagy akár lenéző nevetésben oldódik fel – valószínűleg ezért léteznek máig is rendőr-viccek.

Összefoglalva: a Borsszem Jankó felvonultatta a hazai társadalom legfontosabb rétegeit, különösen a dzsenti és a kispolgárság rétege kidolgozott: politikai pártállás, foglalkozás, etnikai közösség szerint több típust is megjelenített, továbbá polgárok, értelmiségiek, művészek, nők is szerepeltek a lapban. Egyetlen arisztokrata figurája Szent-szivari Monokles, aki a High Life c. rovatot írja, egyetlen klerikális alakja Páter Povedálik Hyacinthus néppárti térítő atya. Szemmel

⁵ Vasárnapi Újság, (28)1888, 468.

láthatóan kirekesztődtek azonban az amúgy is a társadalom peremére szorult parasztok és a munkások.

A karakterek szemügyre vétele rávilágít a vicclapok egyik nagy érdekére, miszerint érzékenyen reagáltak a társadalmi feszültségekre és mozgásokra (pl. zsidó / nő-emancipáció kérdése vagy a dzsenti lecsúszása). A vicclap a szórakoztatás mellett az említett szociológiai típusokon keresztül viselkedésmintákat mutatott fel, ezáltal bizonyos nevelő hatással bírt. Megmutatta, például, hogy Spitzig Iczig szimpatikus, szerethető típus, míg Mokány Berci abszolút elvetendő példa, s így a lap – jelen esetben a Borsszem Jankó – állandó figurái normaközvetítő szerepet (is) játszottak. Ez a hatásuk különösen érdekes az *Így írtok ti* jelentőségével párhuzamba állítva, feltételezhetjük, hogy a paródiakötet esetében hasonló normaátvitel zajlik: van szeretett, van elfogadható és van elutasított író/költő figurája. Továbbá érdekes lenne vizsgálni, hogy ez a feltételezett norma a Nyugat szellemiségét vagy inkább Karinthy Frigyes egyéni nézőpontját tükrözi-e.

19. századi élclapok jellegzetes figurái

Tallérossy Zebulon

Sanyarú Vendel

Lengenádfalvay Kotlik Zirabella

Monokles

Mokány Berce

Titán Laci

Spitzig Izsig

Blau Kóbi az ügyvédnél

Mihaszna András fővárosi m. k. rendőr

AZ ÁTFOGALMAZÁS MINT A TÁRSADALOMTUDOMÁNYOS MAGYARÁZAT ALAPJA

Sivadó Ákos

Amikor a bennünket körülvevő társadalmi jelenségek tudományos igényű magyarázatára törekszünk, módszertani szempontból meglehetősen ingoványos terepre tévedünk. Alapvető problémának látszik, hogy egyszerre kellene megfelelnünk az egzakt tudományosság kritériumainak (magyarázatot és predikciót lehetővé tevő oksági törvények keresése), valamint nem szabad figyelmen kívül hagynunk a vizsgált jelenségek *társadalmi* aspektusát sem (azt, hogy a társadalomban cselekvő ágensek maguk konstituálják ezeket a jelenségeket, nem pedig a természet személytelen erői).

A megoldási javaslatok a naturalista tudományosság oldaláról a természeti jelenségekhez való hasonlatosságra, az interpretatív/megértő társadalomtudomány szemszögéből viszont épp a rendkívüli különbözőségekre hívják fel a figyelmünket. Lee C. McIntyre (1996, 2004) elképzelése a fenti tipológiában valahol a két szempont között helyezkedik el. Egyszerre próbálja meg kimutatni, hogy szigorúan véve egyik oldal előfeltevései sem állják meg a helyüket, a dichotómia helyett pedig a magyarázatban hasznosított módszerek pluralitása mellett érvel a végcéllal, hogy a „nomologikus társadalomtudomány” általa képviselt eszméjét kellő mértékben alátámassza. Ennek a nomologikus, törvényalkotásra alkalmas társadalomtudománynak az alapvető módszertani segédeszköze pedig az általa „átfogalmazásnak” (*redescription*) nevezett eljárás, mellyel a számára problematikusnak ítélt társadalmi jelenségek olyan elméleti szinten ragadhatók meg, amelyen értelmes vállalkozás a bennük megtestesülő regularitásokból kiolvasható törvények kutatása.¹

McIntyre szerint a társadalomtudományos törvények felállítását lehetetlennek tartó megközelítések hívei két érv alapján vélik kivitelezhetetlennek a törvényszintű összefüggések meglelését: egyrészt a társadalmi jelenségek *komplexitása*, másrészt azok *nyitottsága* (*openness*) szab határt a törvényalkotó igényeinknek. Az alábbiakban először McIntyre ellenérveit vizsgálom meg, hogy rámutassak, milyen nehézségekkel szembesül a törvények felfedezésébe vetett bizalom az általa említett gáton kívül (I), majd az átfogalmazáson alapuló tudományelmélet lényegi vonásait ismertetve megkísérlem bemutatni, hogy McIntyre javaslata miért nem képes áthidalni a tudományfajták közötti szakadékot (II).

KOMPLEXITÁS ÉS NYITOTTSÁG

A McIntyre által említett első ellenérv a társadalomtudományos törvények létjogosultságával szemben a társadalmi jelenségek komplex szerkezetével kapcsolatos. Naiv formájában az érv arra mutat rá, hogy a társadalmi jelenségek természetüknél fogva olyannyira bonyolultak, hogy belső komplexitásuk elviekben

¹ Az érvelés a maga teljességében: Lee C. MCINTYRE, *Laws and Explanation in the Social Sciences*, Boulder, Westview, 1996, 1–14.

teszi lehetetlenné az őket szabályozó törvények felfedezését.² McIntyre szerint azonban akik így gondolkodnak, azok elfelejtik figyelembe venni, hogy a tudományok tárgyukat „nem annyira felfedezik, mint inkább definiálják azáltal, hogy milyen kérdésekre kívánnak választ kapni az általuk vizsgált jelenségekkel kapcsolatban”³. Amennyiben tehát a társadalomtudományok tárgyukat olyan absztrakciós szinten definiálják, amelyen képtelenség a nomologikus magyarázat igényével fellépni, úgy a hiba nem a jelenségekben, hanem a hozzáállásban van. Több szinten beszélhetünk társadalmi jelenségekről, a legrosszabb helyzetbe pedig akkor kerülünk, ha azokat racionális ágensek intencionális cselekedetként szeretnénk magyarázni.

A komplexitás mellett szólók azonban érvelhetnek úgy is, hogy egyetértenek McIntyre elképzelésével a jelenségek többszintű leírhatóságáról – pusztán azzal egészítik ezt ki, hogy *épp azon a szinten*, amelyen bennünket érdekelnek, nem adhatunk meg rájuk vonatkozó magyarázó és előrejelző törvényeket. McIntyre válaszában rámutat, hogy amennyiben jelenleg nem is tudjuk még leírni ezeket a törvényeket, az nem jelenti azt, hogy erre elviekben ne lehetnénk képesek a jövőben, a tudományfejlődés egy magasabb szintjén állva. McIntyre a meteorológia és a vulkanológia ellenpéldáival kívánja érvelését alátámasztani: ezek a tudományterületek is meglehetősen bonyolult jelenségekkel foglalkoznak, mégsem vitatnánk el egyiküktől sem a magyarázatok megfogalmazásának és predikciók megtételének képességét.

A társadalomtudományos törvények ellen felhozott érvek másik csoportja a jelenségek nyitottsága kapcsán szeretné kizárni a törvények felfedezésének lehetőségét. Az így érvelők szerint a társadalmi jelenségek rendszere „alapvetően nyitott”, azaz lehetetlen egy olyan rendszerben összefoglalni azokat, amely sikeresen ki tudna zárni minden, rendszeren kívüli változó által kiváltott hatást. Ennek következtében nem minden esetben tudjuk azonosítani a jelenségek magyarázatában legnagyobb szerepet játszó változóinkat sem – hiszen elképzelhető, hogy azok maguk is külső hatásra módosulnak esetről esetre. McIntyre nem gondolja, hogy ez komolyabb problémát jelentene a nomologikus modell számára. Egyrészt a nehezen felfedezhető törvények nem jelentik azt, hogy a rendszerünk „alapvetően nyitott”, hanem csak arra engednek következtetni, hogy rendkívül komplex – a komplexitással kapcsolatos érv pedig önmagában nem bizonyítja, hogy a törvények lehetetlenek. Másrészt a változóinkat érő hatások ellenére is sikerülhet felfedeznünk regularitásokat a rendszer változásában, amennyiben azt a megfelelő szinten vizsgáljuk.⁴

McIntyre válasza mindkét felvetésre a társadalmi jelenségek átfogalmazása olyan fogalmi keret segítségével, amely nem kezelhetetlenül komplex formájukban ragadja meg azokat, illetve amely képes számot vetni az esetleges külső hatások okozta torzításokkal is. Azzal azonban egyik általa említett ellenérv sem foglalkozik, hogy honnan ered a társadalmi jelenségek komplexitása és nyitottsága. Mindkettőt *kvantitatív* különbségnek tekinti: a bonyolultsági fok kérdése hasonlatos a természettudományos fogalmak komplexitásához, a nyitottság pedig pusztán

² *Uo.*, 17–18.

³ *Uo.*, 22.

⁴ *Uo.*, 43–44.

annyit jelent, hogy a számításba vehető változók száma nagyobb, mint a zártként felfogott fizikai rendszerek esetében. McIntyre egy ponton meg is jegyzi, hogy a tudományok közötti „fajta-beli különbség nem tűnik megalapozottnak, mivel számos problémába ütközünk, ha a választóvonalat nem mesterséges módon szeretnénk kijelölni.”⁵ Valóban, természetes módon nem adódik választóvonal, mint ahogyan természetes módon nem adódnak társadalmi jelenségek sem – és épp ez lesz a választóvonal. Ez azonban nem azt mutatja meg, hogy alaptalan különbséget tenni természeti és társadalmi fajták között, hanem azt, hogy ez a különbség nem mennyiségi, hanem *minőségi* lesz. A nomologikus modell nem azért nem alkalmas társadalmi jelenségek magyarázatára, mert nem képes bonyolult és nyitott rendszereket kezelni (lásd ehhez McIntyre saját ellenpéldáit a vulkanológiáról és a meteorológiáról), hanem mert olyan rendszerekre szeretnénk alkalmazni, melyek létét és milyenségét alapvetően jelentéstelítettségük határozza meg, ami pedig a törvényeket felfedezni igyekvők közösségének segítségével alakul ki.⁶

McIntyre erre az ellenvetésre azonban valószínűleg azt felelné, hogy a fenti ellenérvek mellett ez a probléma is megoldható, ha olyan terminusokban számolunk be a társadalmi jelenségeinkről, amely kiküszöböli a jelentésekhez kapcsolódó nehézségeket. A következő részben McIntyre saját példájának elemzésével azt vizsgálom, hogy kivitelezhető-e egy ilyen vállalkozás.

AZ ÁTFOGALMAZÁS MÓDSZERE

Az átfogalmazásra McIntyre (2004) szerint azért van szükség, mert ha az emberi viselkedést (és ennek mintájára a társadalmi jelenségeket) az intencionalitás talaján állva szeretnénk magyarázni, akkor a fent említett problémákba ütközhetünk. Davidson (1982) alapján⁷ McIntyre kifejti, hogy elhibázott az a módszertan, amelyik egyetlen elméleti keretből és fogalmiságból kiindulva próbálja magyarázni a társadalmi jelenségeket. Szerinte azért fut zátonyra a társadalomtudományos törvények keresése, mert feltételezzük, hogy a jelenségek kizárólag hitek és vágyak kontextusában magyarázhatók. A feladat ezzel szemben az, hogy „amennyiben tényleg meg szeretnénk érteni az emberi viselkedést, szabadon át kell tudnunk fogalmazni a viselkedést és oksági előzményeit nem-intencionális terminusokba”⁸.

A példa a következő: egy pszichológiai kísérletben résztvevő emberek egyik csoportjának fűszeres, másoknak sima kekszet adtak, majd hipnózisnak vetették alá őket. Véletlenszerűen választva egyeseknek azt mondták a hipnózis közben, hogy ébredés után úgy fogják érezni, hogy nagy mennyiségben fogyasztottak vizet – majd a hipnózis után megfigyelték, hogy milyen mennyiségben vesznek magukhoz vizet azok, akik fűszeres kekszet ettek, ugyanakkor azt az információt kapták, hogy

⁵ *Uo.*, 34.

⁶ A társadalmi fajták jelentéstelítettségéről lásd Ian HACKING, *Making Up People = Reconstructing Individualism*, szerk. Thomas HELLER, Morton SOSNA, David E. WELLBERRY, Stanford, Stanford University Press, 1986, 222–237.

⁷ Donald DAVIDSON, *Psychology as Philosophy = D. D., Essays on Actions and Events*, Oxford, Clarendon, 1982, 187–199.

⁸ Lee C. MCINTYRE, *Intentionality, Pluralism, Redescription*, *Philosophy of the Social Sciences*, 34(2004), 493–505.

fel vannak puffadva az előzetesen megivott víztől.⁹ Az eredmény az lett, hogy a valójában rendkívül szomjas, ám mégis telítettséget érző emberek nem ittak a felkínált vízből, ezt pedig a későbbi interjúk során azzal magyarázták, hogy épp nem voltak szomjasak, vagy nem volt kedvük inni.

Ezek a magyarázatok azonban McIntyre szerint nem alkalmasak semminemű általánosításra, hiszen túl nagy hangsúlyt fektetnek az alanyok mentális állapotairól szóló beszámolókra. Amennyiben törvényszerűségeket lehetővé tevő generalizációkra kívánunk rájönni, meg kell tudnunk mondani, mi okozta az alanyok fent említett hiteit és vágyait – erre pedig az átfogalmazás útján jöhetünk rá. McIntyre a kognitív disszonancia elméletének nyelvére átfordítva értelmezi a beszámolókat, és megállapítja, hogy az ellentétes tartalmú hitek és vágyak kibékítése érdekében mondtak le az emberek a vízfogyasztásról. Ezen a ponton azonban felmerül a kérdés: mennyivel *kevésbé* támaszkodik intencionális terminusokra az a magyarázat, amelynek alapja a következő hipotézis: „Az emberi lények vélekedéseik, attitűdjeik, tudásuk elemei és az általuk vallott értékek között belső harmóniára, illetve konzisztenciára törekszenek”¹⁰.

McIntyre maga is érzékeli a problémát, mivel megjegyzi, hogy ez esetben csakugyan foglalkozunk mentális jelenségekkel, ám az átfogalmazás kulcsa az, hogy képesek legyünk olyan terminológiában leírni a hiteket és vágyakat, amilyenben az ágensek nem feltétlenül fogalmazzák és értik azt meg. Mindezt a társadalmi jelenségekre kiterjesztve azonban könnyen abba a hibába eshetünk, hogy társadalomtudományunk „tévedhetetlenné” válik: mivel törvényt keresünk a jelenségre, átfogalmazzuk azt egy olyan terminológia segítségével, amelyik képes azt besorolni a kívánt törvény alá. A törvények ebben az esetben a „szemlélő szemében” lesznek, nem pedig a jelenségekben – a társadalomtudományok viszont abban a jelentéstelítettségben szeretnék a jelenségeket értelmezni, amelyben a vizsgált kultúra ágensei részesítik őket.

Az átfogalmazás ez esetben tehát nem a jelenség leírását változtatja meg, hanem a *jelenséget magát*, ami következik is abból a természeti és társadalmi jelenségek közötti minőségi különbségből, amelyet McIntyre javaslata figyelmen kívül hagy.

⁹ Uo., 500.

¹⁰ Leon FESTINGER, *A kognitív disszonancia elmélete*, Bp., Osiris, 2000, 259.

HANS-GEORG GADAMER ÉS POLÁNYI MIHÁLY FILOZÓFIÁJÁNAK ÉRINTKEZÉSI PONTJAI A MAGYAR SZAKIRODALOM TÜKRÉBEN

Virovecz Katalin

Dolgozatomban azt igyekszem bemutatni, hogy miként jelenik meg Hans-Georg Gadamer és Polányi Mihály elgondolásainak kapcsolata a magyar szakirodalom fényében. Elsősorban szeretném ismertetni a kutatási eredményeimet. Az elvégzett kutatás során olyan, világosan kirajzolódó nehézségekbe ütköztem, amelyek azt igazolták számomra, hogy a vizsgált irodalomban nem jelenik meg szoros kapcsolat Gadamer és Polányi filozófiája között – a kettejük közti affinitás meghatározott és konkretizált formában nem lelhető fel a magyar szakirodalomban, hanem csak elvétve bukkanhatunk egy-két olyan érintkezési pontra, amelyek alapján érzékelhetünk némi kapcsolódást. A dilemmát nem csak az okozza, hogy kevés az információ kettejük kapcsolatát illetően, hanem egyaránt az is, hogy a rendelkezésünkre álló hazai szakirodalom is csak csekély mennyiségben fordul elő. Mármost az elemzések során nem csak az előbbiekre derült fény, hanem fokozatosan más eredmények is felszínre kerültek, amelyek alapján másfajta aspektusokat is figyelembe kellett venni a kutatás folyamán. A vizsgált irodalmak azt verifikálták számunkra, hogy Heidegger és Polányi kapcsolata igen termékeny a hazai irodalomban. Ennek következtében fontos elemeznünk azt a területet, ahol megjelenik Heidegger és Polányi viszonya, hiszen Heidegger nem csak a 20. századi hermeneutika megteremtője volt, hanem egyben Gadamer mestere is. Éppen emiatt is releváns tárgyalnunk Heidegger és Polányi érintkezéseit.

Mindenesetre érdemes néhány mondatban összegezni azt, hogy mi az a legfőbb vonatkozás, amely tekintetében Gadamer követte Heideggert. A fiatal Heidegger számára a hermeneutika a fakticitás (a tényleges emberi élet) önértelmezésévé válik, Gadamer pedig ehhez csatlakozik. Amint azt tömören összefoglalni szokás, Heidegger és Gadamer a megértést és az értelmezést immár nem módszerfogalomként, hanem az emberi ittlét alapvető végbemenési módjaként értelmezik; és épp ezen fordulat révén realizálódik a 20. századi hermeneutika.¹

A dolgozat első szakasza arra tesz kísérletet, hogy interpretálja azon kapcsolódásokat Gadamer és Polányi között, amelyek a szekunder irodalomban fellelhetőek. A második szakaszt Heidegger és Polányi érintkezési pontjai tárgyalásának szentelem szintén a másodlagos - kizárólag hazai - irodalom megközelítéséből. Itt fontos leszögezнем azt, hogy nem tartalmi elemzésekre vállalkozom, hanem csak egy bizonyos rálátást kívánok nyújtani a filozófusok között jelentkező párhuzamokra. A tartalmi elemzések bizonyítására a későbbiek folyamán egy mélyrehatóbb és sokrétűbb kutatás szükségeltetik.

GADAMER ÉS POLÁNYI ÉRINTKEZÉSI PONTJAI A MAGYAR SZEKUNDER IRODALOMBAN

¹ FEHÉR M. István, *Filozófia és hermeneutika – tudomány és beszélgetés = Útkereső értelmezések*, szerk. SUSSZER Zoltán László, Bp., L'Harmattan, 2004, 19.

E jelen fejezetben azt igyekszem megmutatni, hogy milyen affinitást érzékelhetünk e két jeles gondolkodó filozófiájában. A felhasznált szekunder irodalom közül legfőképpen Erdei L. Tamás tanulmánya² szemlélteti számunkra a lehetséges kapcsolódásokat. A többi tanulmány csak igen szűkös betekintést nyújt a témánkba, noha olykor-olykor előfordulnak érintőleges kontextusok formájában. Első lépésként tisztáznunk kell néhány olyan fogalmat, amelyek meghatározóak Polányi filozófiájában. Ez azért szükséges, mert a Polányi által alkotott elgondolásokból kiindulva kapcsolódhatunk Gadamer hermeneutikájához, oly módon, hogy elemzés alá vesszük azokat a konkrét fogalmakat, amelyek feltételezhetően analógiát mutathatnak ki kettejük gondolkodásában.

Polányi Mihály filozófiájában centrális helyet foglal el az intuitív tudás. Ennek kapcsán *a kérdés az, hogy mit jelent ez a kifejezés és Polányi mit is ért valójában ezen fogalom meghatározásán; továbbá az, hogy milyen területen alkalmazza?* Az intuitív tudás nem más, mint a hallgatólagos tudás. Erdei L. Tamás szerint az alábbi meghatározások sorolhatóak a jelenlegi definíció körébe: „előzetes tudás, mesterséggént felfogott tudomány, a tudományos állítás verifikációja és falszifikációja, probléma, megismerés, a tudomány meghatározhatatlan elemei stb.”³ Fontosnak tartom, hogy elemezzem a hallgatólagos tudás komponenseit is, – habár a szerző erre konkrétan nem tért ki -, mivel az első kérdésre adott válasz ekképpen fog pontos megvilágítást nyerni. Az első alkotórész a *hallgatólagos megismerés*, amelyről Polányi azt állította, hogy benne van minden tudásunk gyökerében. A hallgatólagos megismerésnek van egy modellje, amely: az észlelés. Szerinte az észlelés során mindig feltételezzük az észlelt tárgy valóságosságát. Az észlelt dolog valami valóságosan létező. Ez a valóság egy egészet alkot, nem pedig részekből tevődik össze. Az észlelt tárgy valóságossága az észlelt tárgy tulajdonsága. A valóságosságot Polányi úgy határozza meg, hogy ez a jövőben elképzelhetetlen módon megjelenhet bármikor. A második összetevő a következőképpen épül fel: a hallgatólagos tudáson belül két fajta réteget különíthetünk el. Az egyik a szavakban ki nem fejthető tudás, a „*gyakorlati tudás*” (*techné*), a másik az *észleleten nyugvó megismerés*, valamint a *képzetek, az intuíciók*. Ha a tudás hallgatólagos összetevőjét megvizsgáljuk, akkor ez azt jelenti, hogy a tudásunk középpontjában egy expliciten megfogalmazható előfeltevés áll, amely a megismerési folyamatban hallgatólagossá válik. A hallgatólagos tudás tehát ebből a kétféle komponensből épül fel.

Az első kérdés megválaszolása után a második kérdés reflektálására kerül sor, pontosabban: Polányi milyen területen applikálja az intuitív tudást? Polányi kiterjeszti az intuitív tudás fogalmának alkalmazhatóságát a tudományos kutatás területére. A kutató a saját témájában elmerülve sokfajta problémával találkozik, egyre több kérdés merül fel benne, hogy milyen irányba folytassa a kutatását. Polányi szerint az ilyen felmerült probléma megoldásának az első lépése a tudományos megismerés, mivel a megismerés a probléma érzékelésével kezdődik. A tudományos megismerés során *meghatározhatatlan útbaigazító jelek* segítenek bennünket abban, hogy a megsejtett dologra fókuszáljunk. Ezután ki kell

² ERDEI L. TAMÁS, *Kérdező tudomány (Intuíció a tudomány hermeneutikájában és a hermeneutika tudományában)*, Polanyiana, 2000/1–2.

³ Uo., 56.

dolgoznunk a sejtéseket, felvetéseket az előzetes tudásunk segítségével. Az utolsó lépés, hogy fel kell ismernünk a megoldást, amelyet követően kidolgozhatjuk az elméletet. Ennek kapcsán Erdei L. Tamás felvet egy érdekes kérdést a tanulmányában, mégpedig: „Mi az az erő, amely egy tudományos probléma felismerése, és annak megoldására tett erőfeszítéseink közben kutató szellemünket energizálja?”⁴. Ez az erő nem más, mint a *potenciális felfedezés* ereje. Ez az erő aktiválja a kutató kreatív érzékét, hasznos ötletekkel látja el, ezáltal segítve őt a felfedezéshez való eljutásban. Intuíciónk által vezérelve képzeletünk megindul, majd amire képzeletünk rábukkant, azt intuíciónk integrálja.⁵ Mindezeket összegezve azt a következtetést vonhatjuk le, hogy fontos az, hogy a kutató a saját intuitív tudására támaszkodjon a tudományos kutatás folyamán. Polányi Mihály filozófiájában láthatjuk tehát, hogy jelentős szerepet kap az intuíció és az intuitív tudás. Azonban a szerző – Erdei L. Tamás – szerint nem csak a tudományfilozófiában releváns az intuíció, hanem a modern hermeneutikában is. Mármost felmerül az a kérdés, hogy ez milyen formában jelenik meg a hermeneutikában? Erre azt a választ kapjuk, hogy: „Az intuitív megértés fogalma központi jelentőségű a modern hermeneutikai gondolkodásban is”⁶. De ez mit is jelent tulajdonképpen? A szerző elsősorban Heideggerhez fordul e tekintetben. Szerinte az intuitív megértés Heideggernél nem más, mint a *megértés*, amely mindig mint létmegértés jelentkezik. Ebben az értelemben „minden tudományos igazság felismerése, minden műalkotás, gondolat, vagy egy másik személy megértése végső soron önmagunk, saját létezésünk mélyebb és igazabb megértését jelenti”⁷.

A szerző szerint az így értett intuitív megértés nem csak Heideggernél jelenik meg – habár nála tűnik fel először, mint fogalom -, hanem Gadamerrel is szerepet játszik. Gadamerrel az intuitív megértés a következő kontextusban fordul elő: „a megértés elsősorban történeti aktus, a »hagyománytörténet« folyamába való beleállás, és mint ilyen a tudományos illetve történeti »objektivitásra« irányul, nélkülöz szinte minden szubjektív aspektust”⁸. Hogy valóban ebben a formában és ebben az összefüggésben jelenik-e meg az intuitív megértés Heideggernél és Gadamerrel, azt e ponton nem kívánom megítélni. Az mindenesetre kiderült, hogy Erdei L. Tamás a tanulmányában azt próbálta megmutatni számunkra, hogy az *intuíció*, mint fogalom egy kapcsolódási pont lehet a tudományfilozófia és a hermeneutika területén, habár ezt nem Polányi és Gadamer kapcsolatában tárgyalta, hanem külön-külön interpretálva őket. Ezzel szemben egy másik fogalom kapcsán szorosabb párhuzamot állított fel Gadamerrel és Polányira vonatkozóan. Ez a fogalom a *hagyomány*. De mit is jelent ez voltaképpen Polányinál és hogyan hozható kapcsolatba Gadamerrel? Polányi a tudományt a mesterséggel azonosítja. Ezt a mesterséget csak úgy lehet elsajátítani, hogy tiszteljük a mester tekintélyét, elfogadjuk a tudományos tradíciót és ezáltal részévé válunk annak. A szerző szerint ez a meghatározás rokonságot mutat azzal, amit Gadamer ír a „hagyománytörténet” működésével kapcsolatban: „A tradíciónak, melynek lényegéhez tartozik a hagyomány magától értetődő továbbadása, kérdésessé kell válnia, hogy

⁴ Uo.

⁵ Uo., 56–57.

⁶ Uo., 62.

⁷ Uo.

⁸ Uo., 63.

kialakulhasson a hermeneutikai feladat, a hagyományelsajátítás világos tudata”⁹, illetve ezen túlmenően: „mindig benne állunk a hagyományban, s ez a benne állás nem tárgyiasító viszonyulás, mintha azt, amit a hagyomány mond valami másként, idegenként képzelnénk el – ellenkezőleg: eleve a sajátunk, mintakép vagy elrettentő példa, önmagunk újrafelismerése...”¹⁰ Ezen kívül nem kapunk mélyebb tartalmi elemzést a tanulmányban kettejük viszonyára vonatkozólag, de ez egy hasznos kiindulási pontnak bizonyulhat a jövőbeli kutatások folyamán.

HEIDEGGER ÉS POLÁNYI ÉRINTKEZÉSI PONTJAI A MAGYAR SZEKUNDER IRODALOMBAN

Ahogy már azt említettem a bevezetésben is, Heidegger és Polányi kapcsolata igen gyümölcsöző a hazai szekunder irodalomban. Ez kifejtve azt jelenti, hogy Polányi tudományfilozófiájának főbb elemeit interpretálták a hermeneutika aspektusából. Erre a feladatra vállalkozott Margitay Tihamér is a tanulmányában.¹¹ A Heidegger által származtatott fogalmakból kiindulva igyekezett értelmezni Polányi szerteágazó gondolati rendszerét. Ennek kapcsán két fogalmat szeretnék kiemelni a tanulmányból: a *belevetettséget* és a *körköröséget*. Elsősorban röviden összefoglalom azt, hogy Heidegger miként értette ezen fogalmakat – a szerző a tanulmányában erre nem tért ki -, ezt követően pedig bemutatom azt, hogy Polányi tudományfilozófiájában milyen értelmezésben tünteti fel őket a szerző.

Heidegger filozófiájában a belevettség kifejezés azt jelenti, hogy a világot, amelyben lakozunk, nem mi választottuk. A világba belenövünk - ahogy ezt Heidegger mondja – és ezzel a kifejezéssel arra utal, hogy az ember mint világban-*való-lét* úgy jön létre, hogy idővel elsajátít egy számára már adott világot, és ezt követően válik voltaképpen emberré, vagyis világban-*való-létté*. Abban az adott világba, amelybe belenőttünk, ki kell kiharcolnunk az önállóságunkat. A világ beleszövődik az emberbe és az ember – fordítva – beleszövődik a világba.¹²

De mit is jelent tulajdonképpen a *belevettség* mint fogalom Polányi filozófiájában? A szerző a belevettséget a közösségi teljesítmény keretei között értelmezi. A közösségi teljesítmény Polányinál a következőt jelenti: A tudósok saját személyes megítélésük fényében kiválasztanak egy speciális problémát, melynek kutatásától releváns eredményeket várnak el, mindezt egy szorosan összefüggő szervezet keretei között művelik. A tudósok teljesítménye tehát önálló, de nem elszigetelt a többiekétől, s azért lehet önálló, mert nem izolált. Hogyan kaphat helyet a belevettség ebben a kontextusban? A szerző ezt a megoldást a *spontán koordinációban* látja. Ez azt jelenti, hogy a szabad és önálló kutatók a tudományos kommunikációban egymás eredményeinek figyelembevételével, azokra támaszkodva határozzák meg egyéni problémájukat, és hozzák meg a kutatás során meghozandó perszonális döntéseiket. Margitay szerint a spontán koordináció alapja

⁹ Hans-Georg GADAMER, *Igazság és módszer. Egy filozófiai hermeneutika vázlatja* (ford.: Bonyhai Gábor), Bp., Gondolat, 1984, 14.

¹⁰ *Uo.*, 201.

¹¹ MARGITAY Tihamér, *A személyes tudás hermeneutikája. Polányi filozófiájának interpretációja a tudományhermeneutika szempontjából = Tudomány megértő módon*, szerk. SCHWENDTNER Tibor – MARGITAY Tihamér, Bp., L' Harmattan, 2003.

¹² FEHÉR M. István, *Martin Heidegger: Egy XX. századi gondolkodó életútja*, Bp., Göncöl, 1992, 129.

a hagyomány, amellyel – illetve az általa közvetített tudással – a kutató egyén hármas viszonyban áll. Egyrészt belevetett, másrészt maga is részt vesz a fenntartásában, harmadszor pedig állandóan megújítja azt.¹³ Margitay a belevetettség fogalmát ebben az értelemben tünteti fel Polányi tudományfilozófiájában. A másik fogalom a körkörösség, amelyet szintén hasonlóan interpretál, mint ahogyan a belevetettség esetén is tette.

A világban-benne-lét értelme azt jelenti, hogy a jelenvalólet számára már mindig is feltárulkozik a világ. E feltárulkozás alapmódjai a diszpozíció, a megértés és a beszéd. Heidegger abból indul ki, hogy a világ feltárulásának alapfenoménje a hangoltság. A jelenvalóletet mindig hangoltság jellemzi, mely arra a módra utal, ahogyan a világban találja magát. A diszpozíciónak ugyanakkor mindig megvan a maga megértése, míg a megértés mindig hangolt. Heidegger szerint mindennapi életünket is egy előzetes megértés jellemzi, amit azután az értelmezésben explicitté teszünk. Az értelmezésnek ez az előstruktúrája sajátos körkörösséget fejez ki: ez az amit Heidegger *hermeneutikai körnek* nevez.

Mármost a kérdés az, hogy ezt hogyan értelmezhetjük Polányi filozófiájában? A szerző szerint az *előfeltevések folyamatos korrekciójával*. De ez a kifejezés mit takar tulajdonképpen? A tudás és az elkötelezettség korrelációban állnak egymással. „A tudás megszerzése elkötelezettségeket feltételez, ugyanakkor az elkötelezettségekhez tudásra van szükség”¹⁴. Margitay úgy vélekedik, hogy ezt a helyzetet a körkörös módosítások rendszerének kell feloldania. Elkötelezettségek egy rendszerének segítségével szert teszünk tudásra, melynek fényében utána revideáljuk a kiindulásként használt elkötelezettségeinket. Állandó erőfeszítéseket igényel az, hogy újra és újra megteremtsük a koherenciát egyfelől az elkötelezettségeink rendszere, másfelől a megtalált új igazságok és normák között, amelyek mellett úgyszintén elkötelezzük magunkat. A megoldás az, hogy a személyes ítéletünk alapján kell választanunk, hogy az elkötelezettségeink közül melyekben bízunk meg, és melyeket szükséges revideálnunk. Margitay a tanulmányában ezen összefüggések révén kapcsolja össze Heideggert és Polányit, mindezt úgy teszi, hogy hermeneutikai megközelítésből elemzi Polányi tudományfilozófiájának bizonyos elemeit.

ÖSSZEGZÉS

Az elvégzett kutatás után azzal szembesültem, hogy a hazai szakirodalomban nem kíséreltek meg feldolgozást Gadamer és Polányi kapcsolatát illetően, melyet a szerény mennyiségű információk is igazoltak számomra. Eközben fontos hangsúlyozni, hogy a vizsgált irodalom kizárólag tudományelméleti megközelítést érvényesít. Ennek keretében a Heidegger és a Polányi vonal termékenyebb, mivel itt már tartalmi elemzések is felszínre kerültek. Az értekezésemben nem mutattam be minden lehetséges kapcsolódást Heidegger és Polányi kapcsolatának vonatkozásában, de lényegesen több kapcsolódást érzékelttem, mint a Gadamer és Polányi vonalon. Tartalmi elemzésekre azért nem vállalkoztam, mivel a célom az volt, hogy elsősorban feltérképezem a lehetséges érintkezési pontokat. A

¹³MARGITAY, *i. m.*, 176.

¹⁴ *Uo.*, 175.

kutatásom további részében egy olyan irányvonalon szeretnék továbbhaladni, ahol elemezném Heidegger és Polányi kapcsolatát, ezt követően pedig megvizsgálnám, hogy Gadamer eltér-e ezeken a pontokon Heideggertől, s adódik-e így egy sajátos vonatkozás Gadamer és Polányi kapcsolatát illetően.